

$$\frac{10}{1989}$$

5.

Kisebbségben – A nemzetiségi kérdés margójára • A „nemzetállamok” és a nemzeti kisebbségek kialakulása — soknemzetiségű államok a kezdetektől — az egyes etnikumok helyzete a birodalomokon belül — a nemzeti mozgalmak kialakulása — a „nemzetállamok” • Magyarok kisebbségben — gazdasági háttér nélkül — asszimiláció: minél kevesebb értelmiségit! — a kisebbségben élő magyarok és az anyaország kapcsolata — lehetek-e optimista? • A kisebbségi lét alapkérdései a mai Magyarországon — gondolkodásbeli, megközelítésbeli váltásra lenne szükség — a történelmi-társadalmi háttér — a lényeg változatlan — közgondolkodásunk kisebbségekpe — a hazánkban élő kisebbségek sajátosságai — a kisebbségi lét fenntartó ereje: a helyi közösség • A magyarországi cigányság helyzete — a cigányság eredete és vándorlásai — a cigány kultúra sorsa — a magyarországi cigányok múltja — a magyarországi cigányok mai helyzete — fokozódó leszakadás a társadalomtól — a magyarországi cigányság jövője • Nemzeti kisebbségek, etnikai csoportok kultúr-antropológiai megközelítésben — etnikai csoport — nemzeti kisebbségek — pszichológiai és ideológiai dimenziók — társadalmi identitás és nemzetiségi hovatartozás

INFO-Társadalomtudomány

10. szám (1989. szeptember)

Kiadja a Társadalomtudományi Bizottság nevében a Magyar Tudományos Akadémia

Szerkesztőbizottság:

Enyedi György (elnök), Fodor István, Józsa György, Madarász Aladár, Mucsi Ferenc,
Tamási Péter (felelős szerkesztő)

A szerkesztőség címe:

1051 Budapest, Münnich Ferenc u. 7.

INFO-Társadalomtudomány című sorozatunk indításával az volt a célunk, hogy gyorsan informáljuk a társadalom irányításával, tervezésével kapcsolatos döntési folyamatokban résztvevőket az új társadalomtudományi kutatási eredményekről és a társadalomtudósokat foglalkoztató aktuális témákról. Mivel kiadványunk igen szűk terjedelmet szab meg egy-egy témára, a kutatók kénytelenek álláspontjukat tézisszerűen kifejteni — a részletes bizonyító anyag rendelkezésre áll a megfelelő kutatóhelyeken. Az általános tájékozódást azonban szeretnénk megkönnyíteni a cikkek után közölt statisztikai adatokkal és válogatott bibliográfiával.

Az itt leírtakkal szeretnénk felhívni a figyelmet olyan területekre, amelyekkel eddig — úgy tűnik — nem a kutatási eredmények ismeretében foglalkoztak. Szeretnénk kiadványunkkal hozzájárulni, hogy a társadalomtudományi kutatások eredményei és a társadalom irányítása, tervezése közelebb kerüljenek egymáshoz.

A kifejtett elképzelések a szerzők egyéni nézeteit tükrözik.

A szerkesztőség

Tartalom

Kisebbségben – A nemzetiségi kérdés margójára – <i>Enyedi György – Tamási Péter</i>	3 ✓
A „nemzetállamok” és a nemzeti kisebbségek kialakulása – <i>Niederhauser Emil</i>	9 ✓
Magyarok kisebbségben – <i>Tóth Pál Péter</i>	17
A kisebbségi lét alapkérdései a mai Magyarországon – <i>Stark Ferenc</i>	27
A magyarországi cigányság helyzete – <i>Choli Daróczi József</i>	33
Nemzeti kisebbségek, etnikai csoportok kultúrantropológiai megközelítésben – <i>Niedermüller Péter</i>	41
Statisztikai táblázatok	47
Válogatott bibliográfia.....	73
Kutatási információ.....	77

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Kisebbségben

A nemzetiségi kérdés margójára

Az elmúlt egy-két évtizedben a nemzeti kisebbségek problémái fokozottan törnek a felszínre. Ezek megjelenítési eszköztára a félénk újságcikkektől kezdve a parlamenti úton kinyilvánított elszakadási követeléseken át a terrorista akciókig terjed.

A hatvanas évek utolsó harmadáig a „nemzetiségi kérdést” kelet-európai sajátosságnak tekintették. Azóta azonban egyre gyakrabban lehet hallani a nyugat-európai nemzeti kisebbségekről: a baszkokról, az írekről, a korzikaiakról, a vallonokról stb. Ezek közül néhány már évszázadok óta problematikus, mások viszont csak ezidőtájt váltak azzá (pl. a breton, a korzikai, az okszitán).

A különböző nemzetek és nyelvek egy államon belüli együttléte évszázadokra nyúlik vissza és a világon mindenütt fellelhető. (A nemzetek és „nemzetállamok” kialakulásáról lásd Niederhauser Emil cikkét – 9-15. old.) A felmerülő problémák és ezek kezelése azonban társadalmanként és koronként változó. Befolyásolja ezt egyik oldalon az adott társadalom kultúrája, ezen belül is elsősorban a tradíciók, az uralkodó erkölcsi normák, az uralkodó vallás, a politikai célkitűzések (pl. a többségi nemzet expanziós törekvései), az adott korszak nemzetközi politikai és erőviszonyai, az ország gazdasági fejlettsége stb. Másik oldalon a kisebbség kultúrája, összetartozási tudata, számbeli aránya, a társadalmi hierarchiában elfoglalt helye, politikai szervezettsége. Mindezekon kívül az eltérő történelmi fejlődés következményeképpen regionális különbségek is mutatkoznak. Ilyen például Kelet-Európa, ahol a megkésett fejlődés az itt kialakult politikai rendszerekkel, etnikai sokszínűséggel, az ezt kísérő felkorbácsolt nacionalista szenvedélyekkel és előítéletekkel együtt a nemzetiségi kérdés meghatározó jelentőségűvé válásához vezetett. Bár a nyugateurópai országokban is tapasztalhatók voltak erőszakos asszimilációs módszerek, összességében mégis az indirekt megoldások és a nemzeti kisebbségek integrációja volt rájuk jellemző. Ezzel is magyarázható, hogy hosszú időn keresztül a nemzetiségi feszültségek széleskörűen nem kerültek felszínre. A hatvanas évek baloldali mozgalmai azután aktivizálták a többségükben alacsony társadalmi ranggal rendelkező nemzeti kisebbségek mozgalmait is: a kisebbségükkel azonosuló fiatal értelmiségiek tudatosították a kisebbség követeléseit, s ez a nemzetközi mozgásokba ágyazódva kilépett a korábbi provincializmusból, s nemzetközi politikai problémává nőtt, megkérdőjelezve a „nemzetállamok” addigi vélt egységességét.

A polgári fejlődés során kialakult „nemzetállam”: fikció. Nyugat-Európa „nemzetállamai” valamelyik nemzet uralmát, s a gyengébb nemzetek könyörtelen eltiprását jelentik. A francia forradalom idején a hivatalossá vált francia nyelvet az ország lakosságának alig 40%-a beszélte. Az egységes francia nemzet kialakulásához erőszakosan visszaszorították a – szintén latin gyökerű okszitán s provanszál nyelveket, vagy a franciától teljesen eltérő bretont és elzászi nyelvet. Az angol „nyelv-nemzet” áldozatai a walesiek és a skótok voltak. „Spanyol” nyelvvé a kasztíliai nyelvjárás vált, a katalán vagy a gallego a falvakba s családi otthonokba húzódtott viszsza. A „nemzetállam” fikciója indokolta az Osztrák-Magyar Monarchia 1920-ban történő feldarabolását is – jóllehet a soknemzetiségű birodalom helyén nem „nemzetállamokat” hanem soknemzetiségű törpeállamokat hoztak létre. Az európai országok történelmük során újra meg újra átrajzolt határaik között is soknemzetiségűek maradtak, amelyekben a kisebbségek mindenütt hátrányokat szenvedtek.

A második világháború alatt s valamelyest még utána is Európa nemzetiségi ellentétei tömeges népirtássá fajultak. Nemcsak a zsidóság mindent felülmúló tragédiáját idézhetjük, hanem a cigányok, a volgai németek, a krími tatárok, a pomerániai németek, a székelyek, a Karszt hegységben élő horvátok, a macedónok s még számos népcsoport sorsát is. A pusztulásból újjáépülő Európában megfogalmazódott a remény, hogy a nemzetiségi ellentétek lassan elmerülnek a múltban. Kelet-Európában úgy vélték, hogy a szocialista társadalomban kibontakozó „népek testvérisége” tünteti el a régi viszályok emlékét; Nyugat-Európában az emberi jogok kiteljesedése, a növekvő jólét, a nyitott határoknak köszönhetően gyarapodó emberi kapcsolatok is hasonlóval bíztattak. Ezek a remények azonban nem váltak valóra, s az elmúlt két évtizedben az addig titkolt-tagadott nemzetiségi feszültségek ismét a felszínre kerültek. Ez alapvetően a nemzeti identitás újraértékelődésére vezethető viszsza. Az újjáéledő nacionalizmusok konkrét oka azonban sokféle.

Az uralkodó nemzetek körében a nacionalizmus például „helyettesítheti” a politikai hatalom hiányzó társadalmi legitimitását (pl. a Franco Spanyolország kasztíliai vagy a Ceausescu-rendszer nagyromán nacionalizmusa). De felhasználható más politikai célokra is. Jól ismert megoldás, amikor a vezetők az ország sikertelen kormányzásából eredő gondjaikat egy-egy kisebbségre (vagy más társadalmi csoportra) vezetik vissza. A közhangulat elterelése érdekében számos más esetben is találkozhatunk kisebbségellenes megnyilatkozásokkal. Az így kialakított hamis tudatot azután nagyon nehéz reális értékelésre bírni (lásd az antiszemitizmus vagy a cigányellenesség mind a mai napig tartó hatását).

A kisebbségek oldaláról a leglényegesebb, hogy általában megnőtt az egyének identitásigénye, amelyet a hagyományos-formális vallási, osztály-, párt-, ideológiai identitások kevésbé elégítenek ki. A nemzeti identitás viszonylag jól definiálható s helyi (lokális) szolidaritással helyettesítheti az internacionálissá vált hivatalos szolidaritást, amely mind Nyugat-Európában (Európai Közösség), mind Kelet-Európában (szocialista tábor) megfogalmazódott. A lokális identitást – a nyelven (nyelvjáráson) kívül – korábban kézenfekvővé tette a földrajzi környezetből és tradíciókból táplálkozó mindennapi szokások köre (pl. étrend, öltözködés) és a népi művészethez (népzenehez, népköltészethez) való kötődés. A fogyasztói társadalom e helyi jegyeket

többszörre elmosta. Hogyan határozhatja meg a helyét, hovatartozását az az állampolgár, aki számára az egyházközség kevésbé vonzó, bizalmatlan ideológiákkal, pártokkal, szakszervezetekkel szemben, hagyományos öltözképzési múzeumok kiállítási tárgya lett? A legegyszerűbb a nemzeti – nyelvi, kulturális – identitás: ennek nincs osztály- vagy pártideológia tartalma; megfogható, biztonságot nyújtó közösséget kínál a „szabad világ” vagy „az egységes szocialista tábor” fikciójával szemben. Ha pedig a „nemzetinek” nevezett államokban a nemzeti kisebbségek identitása újjáéled, akkor óhatatlanul konfliktusok keletkeznek a magát kizárólagosnak feltételező uralkodó nemzet és a nemzeti kisebbségek között.

A nemzeti identitás gyakran a lokalitás újjáéledésének kifejeződése a homogenizáló, központi hatalommal szemben; a (kisebbségi) nemzeti mozgalmak nem ritkán eltűnt nyelvek, műveleg rekonstruált kultúrák nevében lépnek fel. Ez főleg Nyugat-Európára áll, ahol a „nemzetállamok” évszázadai alatt a nemzeti kisebbségek egy része elvesztette nyelvét, kultúráját. Kelet-Európában a „nemzetállamiság” mindössze hetven éves kísérlete a nemzeti identitás eredeti állapotát még sok helyen nem tudta teljesen felszámolni, csak kifejeződését tiltotta parancsuralmi eszközökkel.

A többségi nemzet és a vele együtt élő nemzeti kisebbségek viszonya számos tényező függvénye. Más a kisebbség helyzete, ha van anyaországa, és más, ha magára van hagyatva; ismét más, ha koncentráltan él, illetve ha kis csoportokban szétszórva; más, ha vallása azonos a többségi nemzetével (pl. nagyobb integrálódási esély a vegyes házasságokon keresztül, ugyanakkor kisebb esély a nyelv megőrzésére) és más, ha ettől eltérő (vallási üldözések, kirekesztés, ugyanakkor nagyobb lehetőség a nemzeti sajátosságok megőrzésére stb.); más esélye van az érdekérvényesítésre egy országnyi kisebbségnek, mint néhány ezer főnek; más a helyzete annak a kisebbségnek, amely bevándorolt az adott területre, mint annak, amelyik ugyanazon a helyen lakva vált egy más nemzet kisebbségévé és így tovább. Jóllehet a kisebbségek helyzete ezen körülmények hatására jelentősen különbözik, a többségi nemzet politikai érettségét, demokratikus beállítódottságát, illetve ezek hiányát egyértelműen fejezi ki a nemzeti kisebbségekhez fűződő viszonya, valamint hogy szembe néz-e a velük kapcsolatos problémákkal.

A környező országokban általános az a hivatalos felfogás, hogy a kisebbségben élő magyarsággal kapcsolatban nincsenek problémák. Ennek alátámasztására különböző módszereket lehet alkalmazni: a statisztikai fogalmak gyakori változtatásától kezdve az erőszakos adminisztratív intézkedések végrehajtásáig. Ezek következményeképpen a kisebbségekre vonatkozó adatok többször hiányosak, megbízhatatlanok vagy hozzáférhetetlenek. A meglévő adatok alapján elvégzett vizsgálatok azt mutatják, hogy a követett nemzetiségpolitika a kisebbségi lét valamennyi területét veszélyeztetik (az anyanyelvhasználat, az anyanyelvi oktatás szűkítése; a nemzeti tudat ápolásának akadályozása; a gazdasági tevékenység visszaszorítása stb.). Erősítette ezt a folyamatot, hogy hosszú időn keresztül egy álszemérmes, rosszul értelmezett internacionalizmus miatt nem volt szabad a Trianoni Békeszerződéssel a környező országokhoz került magyar kisebbségekkel foglalkozni. (Lásd e témákról részletesebben Tóth Pál Péter cikkét – 17-26. old.)

Magyarországon az eddig folytatott nemzetiségpolitika liberálisabb, de alapvetően ez is asszimilációs politika. (A magyarországi kisebbségek problémáiról lásd Stark Ferenc cikkét – 27-32. old.) A nemzeti kisebbségek önállóságához itt sincsenek meg a szükséges feltételek (pl. nincsenek minden tárgyat a nemzeti kisebbségek nyelvén oktató iskolák; magyar nyelvű a közigazgatás, a bírászkodás stb.). Igaz, a magyar területen élő kisebbségek zöme meglehetősen szétszóró és sok helyütt már olyanannyira asszimilálódott, hogy nem is tart ezekre igényt. E feltételek azonban ott sem adóttak, ahol igényelnék azokat. Az is tény, hogy Magyarországon a nemzeti kisebbségek aránya az összlakosságon belül csekély: a népszámlálási adatok szerint az 1%-ot sem éri el, a nemzeti kisebbségekkel foglalkozó intézmények, illetve kutatók becslései alapján 2,5-4,5% között lehet. A cigányok aránya körülbelül 4-8%. De a nemzetiségi kérdés súlyát nem szabad hogy a lakossági arány döntse el.

Világviszonylatban az egyik legpéldamutatóbb megoldást a finnek alkalmazzák: jóllehet az ott élő svédek aránya nem éri el a 7%-ot sem, a finn alkotmány kimondja, hogy Finnország a területén élő finnek és svédek közös állama, s a finn és a svéd egyaránt a köztársaság nemzeti nyelve. Ha egy helységben a kisebbség eléri az összlakosság 10%-át, azt már kétnyelvűnek tekintik. És még sorolhatnánk a pozitív finn példákat.

Külön kell megemlíteni a magyarországi cigányok helyzetét, akik a velük szemben alkalmazott politika és az előfeltételekkel terhes társadalmi légkör következtében részben kiszorultak, részben kiszorulóban vannak a társadalomból. (Lásd erről részletesebben Choli Daróczi József cikkét – 33-40. old.) Helyzetük számukra is elfogadható, azaz lassú, fokozatos integrációt lehetővé tevő megoldásához haladéktalanul hozzá kell kezdeni, mert a felgyülemlett feszültségek és a rosszabbodó körülmények együttes hatása súlyos következményekhez vezet emberileg és társadalmilag egyaránt. A cigányság társadalmi felemelkedését lehetővé tevő folyamatok (az iskolázottsági szint emelése, saját értelmiségi réteg kifejlődése stb.) mindenképp hosszú időt fog igénybe venni.

Tekintsük át most röviden a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos főbb általános problémákat (ezek kultúrantropológiai aspektusait lásd Niedermüller Péter cikkében – 41-45. old.), valamint azok lehetséges megoldási módjait. Az alapkérdés az asszimiláció vagy nemzeti különállás dilemmájában fejezhető ki legegyszerűbben. A többi mind ennek függvényében jelenik meg: például, hogy gazdasági közösséget is alkot-e, rendelkezik-e jogi, területi önállósággal, alkotmányosan elismert-e mint nemzeti kisebbség és így tovább. Ahol mindezek nincsenek meg, ott a nyelv és a hétköznapi, valamint az ünnepi szokások maradnak utolsó lehetőségként a nemzeti identitás fenntartására. Jellemzi továbbá a nemzeti kisebbségeket az is, hogy milyen mértékben és milyen szinten vesznek, illetve vehetnek részt az otthont adó ország politikai, kulturális, ideológiai, gazdasági életében. Ezen interakciók közben – ideális körülmények között is – nem azonos súlyú kölcsönhatás érvényesül a többségi nemzet és a nemzeti kisebbség között. A többségi kultúra mindenképpen módosítja a kisebbségét, miközben maga is gazdagodhat a másik által. Ha ez a módosítás nem erőszakkal történik és a kisebbség az oktatást-képzést, valamint a belső kommunikációt (ide értve a tömegkommunikációt is) anyanyelvén folytathatja, akkor feltehetőleg

nem történik törés kultúrájában. Többnyire azonban nem ez a helyzet. A nemzeti kisebbségek gyermekeit általában a többségi iskolában oktatják, s így alapszókincsük egy részét számukra idegen nyelven szerzik meg. Ennek azután az a következménye, hogy fogalomrendszerük mindkét nyelven hiányos lesz, s egyik nyelvet sem fogják tökéletesen tudni. Az ilyenfajta oktatás tulajdonképpen az erőszakos asszimiláció egyik formája. Ugyanakkor azt is tudomásul kell venni, hogy nem minden nemzeti kisebbség tart igényt saját anyanyelvű oktatásra. De ennek eldöntését mindig az adott kisebbség tagjaira kell bízni. Továbbá arra sincs semmi biztosíték, hogy ahol erre lehetőség van, ott bekövetkezik a kisebbségi nemzeti nyelv felvirágzása. (Az Ír Köztársaságban például az állami törekvések ellenére folytatódik a gael nyelv visszaszorulása. Persze ebből a szempontból más a helyzete azoknak a kisebbségeknek, amelyek kulturális szempontból egy anyaországhoz kapcsolódhatnak.)

Az erőszakos asszimilációnak a nyelv elhalásán kívül számos más negatív következménye is van. Bár az egyik oldalon a legtöbb esetben erős ellenállást és emberi tartást alakít ki, a másikon ugyanakkor gyökértelenné, pszichikailag labilisakká teszi a kisebbségek tagjait; a többségi kultúrába történő erőszakos beolvasztási kísérletek következményeképpen a kisebbségek tagjainak általában alacsonyabb az iskolai végzettsége, leszakadnak a társadalomfejlődés fő vonaláról, s ez a perifériára szorulás a kialakult lelkiállapottal együtt könnyen a deviancia irányába taszíthatja őket (alkoholizmus, kábítószerfogyasztás, bűnözés, terrorizmus stb.). Az egészséges társadalomfejlődés alapvető érdeke a nemzeti kisebbségek problémáinak az érintettek által is pozitívnak ítélt megoldása.

A természetes asszimiláció a társadalmi minták követésén keresztül, nem tudatosan valósul meg. Ez a folyamat mindenképpen végbemegy a gazdasági, kulturális, kommunikációs kapcsolatok során, s ezt segítik elő az urbanizáció által kiváltott vándorlási folyamatok is. Alapvetően fontos azonban, hogy ez ne legyen ráerőltetve a kisebbségek tagjaira. Ez az integráló folyamat csak úgy fogadható el, ha a természetes asszimiláció és a nemzeti sajátosságok – egyéni és csoportigényeknek megfelelő – őrzése párhuzamosan valósul meg. Ehhez a többségi nemzet részéről demokratikus szellemű gondolkodásra, nagymértékű toleranciára, a kisebbségek egyenrangú félként való kezelésére, sok esetben preferenciák nyújtására van szükség. Garantálni kell a reális kisebbségi igények kielégítését: a saját sorsuk feletti döntés lehetőségét; etnikai és kulturális autonómiájukat; a kisebbségi nemzeti nyelvű iskolákat, közigazgatást és bíraskodást; nyelvük és kultúrájuk szabad kifejtését.

Nincs általánosan érvényes jó megoldás. A helyi sajátosságok, valamint az adott társadalmi-politikai helyzet mindenkori figyelembevételével más megoldásra van szükség a szórványosan élő kis csoportok és másra az országnyi népességű kisebbségek esetében. A kis csoportoknál valódi (nem csupán formális) politikai és kulturális önrendelkezési jogok biztosítása mellett az önkéntes, kettős kötődésű, fokozatos s ezért lassan megvalósuló integráció látszik elfogadhatónak; a nagy létszámúaknál – az önállósodási törekvéseket kielégítendő – a területi autonómia, illetve ha ezt a földrajzi helyzet is lehetővé teszi, esetleges önálló államiság föderatív, konföderatív vagy nemzetközösségi keretek között. A teljes elszakadás csak kivételes esetben jelenthet jó megoldást: csak akkor, ha a kisebbségi terület önálló gazdasági életre képes, ha

saját belső infrastrukturális hálózattal rendelkezik, amit önállóan tud működtetni, ha van megfelelő képzettségű és mennyiségű szakembere, ha az elszakadáshoz a többségi nemzet hozzájárul stb.

A nemzeti kisebbségekkel kapcsolatban felmerült problémák figyelmen kívül hagyása, vagy az ezekkel összefüggő döntések elhalasztása társadalmi robbanások sorozatához vezethet rövid időn belül. Ennek napjainkban sokkal nagyobb az esélye, mint korábban volt, mert korunkra e mozgalmak politizálódása, a kisebbségek politikai érdekcsoportokká szerveződése a jellemző. Ez a radikalizálódás annak ellenére erősödik, hogy a jelenlegi fejlődéstendenciák – az államhatárok gyakorlati megszűnése (másutt jelentőségük csökkenése) – a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos feszültségek lehetséges mérséklődése irányába mutatnak (ez az önállósodási törekvésekre csak korlátozott mértékben igaz).

Ezek a fejlődéstendenciák ugyanakkor újabb gondokat hoznak felszínre. A jelenleg is folyó nyugat-európai integrációs folyamat a nagy nemzetek szuverenitását is megkérdőjelezi. Magasabb szinten hasonló problémának kell tehát elébe nézni, mint amilyeneket a nemzeti kisebbségek esetében kellett vagy kellene megoldani.

Enyedi György – Tamási Péter

A „nemzetállamok” és a nemzeti kisebbségek kialakulása

Niederhauser Emil

Soknemzetiségű államok a kezdetektől

Talán nem is hat olyan meglepően korunkban az a megállapítás, hogy az államok nagy többségükben soknemzetiségű összetételűek. W.H. McNeill figyelmeztet rá egyik újabb munkájában: ez a dolgok természetes rendje; amióta emberiség van, a hódítás, az egészségügy hiányai és a kereskedelem hármassá tényezője a különböző etnikumokból álló államok irányába hatott. Így volt ez sok esetben már az ókori városállamok lakosságával is. Ma ugyanez a helyzet (még a harmadik világ esetében is).

Kelet-Európában eddig is könnyebben elfogadtuk, hogy a nemzetállam sokáig ismeretlen volt. A népvándorlás korától számos etnikum jelent itt meg: a romanizált vagy hellenizált helyi lakosság mellett szlávok, avarok, korábban még germán törzsek is (gótok), nomádok, az északibb területeken finn-ugorok. Később megjelentek (és hódítottak) a mongolok, majd az oszmán-törökök. A középkor folyamán az eredeti kelet-római birodalmat folytató Bizánc mellett kialakult jónéhány állam: az orosz, a lengyel, a cseh, a magyar, a bolgár, a horvát, a szerb. Az utólagos nemzeti szemlélet mindegyiket nemzeti államnak tekintette, holott legfeljebb átmenetileg, kialakulása szakaszában lehetett az. A germánok ugyan először eltűntek a területéről, de a középkor folyamán később német és még távolabbi nyugati országokból érkező „vendégek” telepedtek meg, ezáltal tovább fokozva a soknemzetiségű összetételt. Sokáig divatban volt elítélni a német terjeszkedést mint a német imperializmus korai előzményét. Ha volt is ebben némi igazság, fontosabbnak bizonyult, hogy a telepések és egyházi emberek – nem csupán németek – magukkal hozták a feudalizmus második szakaszát, fejlettebb technikáját, a rabszolgaság felszámolásával, az egységes, kedvezőbb helyzetű jobbágyság kialakulásával. Mindez persze nem érte el, vagy csak nagyon felületesen érintette egész Kelet-Európát. Közép-Kelet-Európa viszont eredményesen megvalósította az átalakulást, amely sikeres volt a magyar, cseh, horvát, lengyel területeken és a később idekerült litván-rutén államban.

A középkor végére Kelet-Európában néhány nagyobb birodalom alkult ki.

– Az orosz, amelynek szláv lakossága mellett finn-ugor, tatár, török lakossága is volt.

– A lengyel-litván, amely már nevében is magában hordta soknemzetiségű összetételét, pedig a lengyeleken és a litvánokon kívül még nagy számban éltek területén más szlávok is. Nyugat-Európából történt kiűzésük után nagy számban telepedtek meg itt a zsidók, az oszmán birodalomból görög és örmény kereskedők, míg a nyugati területeken németek éltek.

– A Habsburg-birodalom, amelynek az eredeti osztrák területek mellett (ahol szép számban éltek szlovének) az eleve többnemzetiségű Magyarország és Csehország is része lett. Ez utóbbiban a csehek mellett nagy számban éltek németek, Sziléziában lengyelek, Magyarországon németek, szlovákok, románok és egyre növekvő számban a törökök elől menekülő délszlávok.

Az oszmán birodalom európai tartományaiban görög, bolgár, szerb lakosság volt található, amelyhez hamarosan csatlakoztak zsidók és örmények, de török etnikumú lakosság is került a helyőrségekbe és a városok lakói közé. A szlávok viszont nagyjából eltűntek a nagyobb városokból, csak a falvakban maradtak meg.

A kissé hosszadalmas felsorolás talán ki is meríti az olvasó türelmét, de a későbbiek megértése érdekében szükség volt rá.

Ez a vegyes etnikumú lakosság mindenfelé keverten települve élt, a város lakossága esetleg más etnikumhoz tartozott, mint a vidéké, a földesúr megint más nyelven beszélt (ha többnyire ismerte is jobbágysági nyelvét). Ez a tarka etnikai és ennek megfelelően nyelvi összetétel azonban nem okozott zavart, mert mindegyik birodalomban akadt olyan nyelv (a görög vagy a német például), amelyet mindenki értett, akinek saját szűkebb közösségén túlmenően másokkal is szóba kellett elegyednie. Az emberek közti különbséget alapvetően nem a nyelv, hanem a rang, a társadalmi helyzet szabta meg.

Az etnikai keveredést az oszmán hódítás két évszázada inkább elmélyítette, hiszen nagyarányú áttelepülésekkel vagy áttelepítésekkel járt az oszmán, a lengyel-litván és az orosz államok közötti határterületeken, s újabb változásokat hozott a krími tatár kánságban és a kozákok földjén. A történeti Magyarországot a korszak végén ugyan visszaállították, de népessége alaposan kicserélődött. A 18. század során további betelepítések történtek: megint elsősorban német nyelvű lakosságot hoztak ide, de most sokkal nagyobb számban, mint a középkorban. Az orosz kormányzat a krími kánságtól megszerzett és elnéptelenedett területekre nagy számban toborzott telepeket – még Dél-Magyarországra menekült szerb lakosok közül is. Az orosz nyelvű jobbágyság idebetelepítése, ami ugyancsak tízezres nagyságrendben folyt, szintén hozzájárult az etnikai tarkasághoz.

A 18. század utolsó éveiben a lengyel-litván államot két (az 1773-as és az 1792-es) részleges felosztás, pontosabban: területcsonkítás után 1795-ben végleg felosztotta egymás között a három szomszédos birodalom (az orosz, a porosz és az osztrák). A határok 1815-re további módosulásokat szenvedtek el: a lengyel lakta terület zöme ekkor Oroszországhoz került.

Poroszország lengyel területei révén belenyúlt ugyan Kelet-Európába, de nem lett annak szerves része. Maradt tehát három soknemzetiségű birodalom. Az oszmánhoz kell számítani a két dunai román fejedelemséget; ezek bizonyos belső autonómiával rendelkeztek, amelyet az orosz kormányzat segítségével – Oroszországtól való függésük fejében – fokozatosan sikerült kibővíteniük.

Az egyes etnikumok helyzete a birodalmakon belül

Az egyes etnikumokat vagy nemzetiségeket társadalmi szerkezetük alapján két nagy csoportra lehet osztani: amelyeknek volt saját feudális uralkodó osztályuk, és amelyeknek nem volt. Elvileg egy harmadik kategória is képezhető, amelyeknek volt erős polgárságuk (pl. a csehek és a görögök), de ennek még a feudális rendszeren belül nem volt politikai jelentősége. Az első csoportba tartoztak az oroszok, a lengyelek, a magyarok, a horvátok, az albánok és a románok; míg a másikba az ukránok, az észtek, a lettek, a litvánok, a szlovének, a szlovákok, a magyarországi románok, a szerbek és a bolgárok. Bár a második kategóriába tartozó nemzetiségeknek volt valamelyes városi kispolgári rétegük, zömmel parasztok voltak, mint az első kategóriához tartozók. És persze mindkét kategóriába tartozó etnikumnak volt értelmisége, ami elsősorban papokból állt.

Mit jelentett az egyes etnikumokhoz való tartozás a 18-19. század fordulóján? Ezen etnikumok tagjaiban csak valamiféle homályos tudata volt annak, hogy egy azonos nyelvű közösséghez tartoznak, hogy különböznek másoktól, akikre elsősorban az jellemző, hogy más nyelven beszélnek.

Az első csoportba tartozóknál (nevezhetjük őket akár nemesi nemzeteknek is) a feudális elitnek voltak bizonyos politikai jogai, intézményei (pl. rendi intézmények, tartományi és országgyűlések, autonóm megyék), amelyekkel a másik csoport tagjai nem rendelkeztek. A legfelsőbb kormányzati szinten Bécsben ténylegesen meglévő abszolutizmusnak többé-kevésbé figyelembe kellett vennie ezeket a rendi szervezeteket. Ezzel tehát rendelkezésükre álltak bizonyos fórumok, amelyeken politikai kérdéseket vethettek fel. A későbbiek során ez vált keretévé a nemzeti mozgalmaknak. A második csoport, amely nem rendelkezett ezekkel a fórumokkal, lényegesen hátrányosabb helyzetben volt.

A Habsburg-monarchia vonatkozásában még egy mozzanatot meg kell említeni. *A magyar, a cseh és a lengyel feudális uralkodó osztálynak voltak más etnikumokhoz tartozó tagjai is: a cseh tartományokban németek (és más európai országokból származók), Magyarországon szerb, szlovák, román származásúak, a lengyelek esetében litvánok és rutének. Ők a nemességhez: a feudális *natio bohemicához*, *natio hungaricához*, illetve *natio polonicához* tartoztak, s ez a tudat erősebb volt, mint az etnikumhoz, a nyelvhez kötődés tudata. Ennek később még nagy szerepe lesz.*

Oroszországban (a balti kormányzóságok német rendi intézményeitől eltekintve) és az oszmán birodalomban nem léteztek rendi politikai fórumok. De míg ez utóbbiban az egyházak közvetítése révén a kormányzat legalább tudomásul vette más etnikumok létezését, addig ez Oroszországban érdemben hiányzott.

A nemzeti mozgalmak kialakulása

Ebbe a helyzetbe robbant be a francia forradalom, amely távolabbi kihatásaiban mozgásba hozta a nemzeti törekvéseket. A forradalom társadalmi tartalma Kelet-Európában nem hatott, de nemzeti mondanivalója annál inkább. Idővel itt is megtanulták, hogy a nemzet a legmagasabb rendű emberi közösség, amely teljes lojalitást követelhet meg tagjaitól, s amelynek természetes létformája az önálló állam, amelyben csak ez a nemzet élhet. Az előbb leírtak ismeretében egyértelmű, hogy nem ez volt a legmegfelelőbb megoldás a kelet-európai helyzetre sem.

Ugyanakkor az is igaz, hogy már a forradalmat megelőzően – a felvilágosodás hatására – kialakulóban volt egyfajta nemzetinek nevezhető mozgalom. Ez elsősorban a mezőgazdasági szakismeretek terjesztését tartotta fontosnak, s ehhez szüksége volt az anyanyelvre. A mélyben érlelődő gazdasági változások is nagyobb arányú kommunikációt tettek szükségessé, s ehhez a korábban használt közvetítő nyelvek nem mutatkoztak már elegendőnek. S ha még nem is bontakozott ki az ún. demográfiai forradalom (a lakosság lélekszámának gyors növekedése), első jeleire már fel lehetett figyelni.

Ezek a tényezők, továbbá az egyes etnikumok fejlődésében szerepet játszó konkrét mozzanatok végül a nemzeti mozgalmak létrejöttéhez vezettek. Általában egy szűk létszámú értelmiség állt ezeknek a mozgalmaknak az élén. Vezetői abból indultak ki, hogy az etnikum, amelyhez tartoznak, voltaképpen nemzet, ősidőktől fogva is az volt, csak most éppen nincs ennek tudatában, tehát rá kell ébreszteni. Ezért kapták ezek a mozgalmak olykor már ebben a korban a „nemzeti ébredés” „nemzeti újjászületés” elnevezést. Két központi problémája volt mindegyiknek: a *nemzeti nyelv* és a *nemzeti történelem*. Az előbbi azt jelentette, hogy az egész virtuális nemzetre érvényes irodalmi nyelvet hozzanak létre a tájszólások sokfélesége helyett, egységes nyelvtannal és helyesírással, sőt, többnyire a változó idők változó fogalmainak kifejezésére is képes új szavak létrehozásával: a nyelvújítással. Ami a nemzeti történelmet illeti, azt meg kellett alkotni. A nemesi nemzetek esetében alapként adva volt a feudális elit történeti tudata (és ennek írásos megnyilvánulásai). Minthogy ez a feudális elit hosszú évszázadok során csakugyan kormányozta az országot, történeti tudata viszonylag közel állt a történelem tényleges menetéhez. A második kategóriába tartozóknak egykori középkori államok emlékéhez kellett visszanyúlniuk. S ahol ez sem volt elég, ott jórészt a fantázia alapján kellett a nemzet múltját megalkotni. Ez a múlt mindenképpen hősiessé volt, és az illető nemzet – legalább is bizonyos korokban – döntő szerepet játszott Európa történetében.

A nyelv és a történelem kettős központja köré kikristályosodó nemzeti mozgalom *előbb csak kulturális igényekkel állt elő*. Ezek sorában a nemzeti nyelvű oktatás került előtérbe, hiszen a mozgalom bölcsőjénél álló értelmiség számára nyilvánvaló volt, hogy a nemzethez tartozás többnyire hiányzó tudatát csak az iskola révén lehet szélesebb körben elterjeszteni. *Idővel egyéb, politikai jellegű igények is előkerültek*: a nemzeti nyelv használata a hatóságok előtt, a bíróságon, helyi vagy területi kormányzat, a nemzeti területek egyesítése (hiszen az nem egyszer néhány tartomány,

sőt, néhány állam között oszlott meg). A francia hatás alatt kitűzött végső cél az önálló, független nemzetállam volt.

Eddig a követelésig azonban csak a balkáni nemzetek jutottak el, hiszen ők Európa betegével, az oszmán birodalommal álltak szemben, s itt elképzelhető volt, hogy a birodalmi fennhatóságot le tudják rázni. De még így is sokáig tartott, amíg ez megvalósult. 1804-ben tört ki az a szerb felkelés, amely végül egy, a Porta alá tartozó hűbéres fejedelemség kialakulásához vezetett; később több balkáni állam is elnyerte önálló állami létét, végül 1912-ben kiáltották ki az albánok függetlenségüket. Ezek a balkáni kisállamok közel álltak a nemzetállam divatos eszményéhez (bár nemzetiségek ezeken belül is akadtak, pl. Bulgáriában a törökök), azonban az illető nemzet számos tagja még mindig idegen hatalom uralma alatt állt, s ezért a fő feladat éppen a nemzettestvérek felszabadítása volt.

A Habsburg-birodalom egyes nemzetei sokáig megelégedtek volna a birodalmon belüli önkormányzattal. Még az 1848-as forradalom idején sem kívántak elszakadni, sőt, éppen a kis nemzetek összefogásának voltak a hívei, többnyire a megszokott Habsburg-urakodó alatt, de konföderáció formájában és nem az addigi politikai keretek között.

Az orosz birodalmon belül egyedül a lengyelek igényelték változatlanul az egész korszakon keresztül az egykori lengyel állam helyreállítását. A többiek, tekintettel az önkényuralom erejére, a területi autonómia igényét sem merték felvetni, még az 1905-ben, a forradalom nyomán kialakult fél-alkotmányos korszakban sem.

A „nemzetállamok”

De térjünk egy kicsit vissza időben: Görögország függetlensége (1831), a két román fejedelemség egyesülése (1861), egy bolgár állam létrejötte (1878) a nemzetiségi kérdés érdemi átalakulását hozta magával. Ezután a nemzetiségek – vagyis a független nemzetállam nemzetével azonos etnikum tagjai – szomszédos területekhez kerültek, s őket fel kellett szabadítani. Időnként az is vitatott volt, hogy ki hova tartozik. Macedónia lakosságát például mindhárom szomszéd ország – a szerb, a bolgár és a görög – a maga nemzettestvérének igényelte.

Mínhogy Oroszország kifelé egységes nemzetállamnak tűnt, vagy legalábbis annak tüntette fel magát, a nemzetiségi kérdés klasszikus területének a Habsburg birodalmat, majd az 1867-es kiegyezés után az Osztrák-Magyar Monarchiát tartották. A nemzetiségi kérdés szempontjából a birodalom két területe meglehetősen eltért egymástól. A nyugati – ún. cislajtán – terület számos tartományra oszlott, s ezek mindegyikének az alkotmány értelmében saját parlamentje, törvényhozó testülete volt, jöllehet a legfontosabb ügyekben a bécsi birodalmi gyűlés hozta a törvényeket. Az alkotmány kimondotta valamennyi nemzet egyenjogúságát. Mínhogy a tartományok közül jónéhány legalább részben egybeesett egy-egy nemzetiség területével és a tartományi parlamentek kulturális ügyekben illetékesek voltak, így lehetőségük volt saját anyanyelvű közoktatásuk kialakítására, s ennek révén elérhették a nemzeti öntudat fejlődését, ami a nemzeti mozgalmaknak csak vágyálma volt egy fél évszázad-

dal korábban. Ennek fejében azonban el kellett fogadni az osztrák állam és a császár iránti hűséget. Ebben a folyamatban a szlovének kivételek voltak, mert egyik tartományban sem voltak nagy többségben, bár anyanyelvű iskoláik még középfokon is voltak.

Eltérő volt a helyzet a transzlajtán területeken, vagyis a történeti Magyarországon. Itt az osztrák tartományokhoz hasonló önkormányzattal és saját parlamenttel csak Horvátország rendelkezett. A többi nemzetiség az „egységes politikai magyar nemzet” részének számított. A nemzeti egyenjogúságot törvény nem mondta ki, bár az 1868. évi nemzetiségi törvény már önmagában is mutatta: a kormány tisztában volt azzal, hogy Magyarországon nem magyar nemzetiségek is élnek. Az egyházak révén ezeknek többnyire anyanyelvű iskoláik is voltak (a szlovákok kivételével) még középfokon is, de távolról sem létszámuknak megfelelő arányban. Nemzeti öntudatuk kifejelesztése pedig alá volt rendelve a magyar állameszme iránti hűség követelményének.

A helyzetet nemcsak a Monarchiában, hanem egész Kelet-Európában (legkevésbé a Balkánon) erősen átalakította a gazdasági fejlődés, a tőkés rend kibontakozása, amely elősegítette a városba áramlást, ez pedig további etnikai keveredéshez vezetett az etnikailag amúgy is vegyes területen. Sokat szoktak beszélni arról, hogy a Monarchiában, különösen Magyarországon milyen erőszakos asszimiláció folyt. (Az oroszországi helyzettel kapcsolatban jóval kevesebb konkrétumot szoktak felhozni.) Kétségtelen, hogy ilyen kísérletek voltak, elsősorban a nemzetiségi értelmiség elmagyarosítására. Ezek a kísérletek azonban inkább ellenhatást váltottak ki, miközben a természetes asszimiláció tíz- és százazreket érintett. Noha Budapest még a század derekán is német többségű város volt, a századfordulón már viszonylag kevesen beszéltek németül. Az asszimiláció nem mindig az uralkodó nemzetet növelte. Prága a század elején nagyjából német város volt, míg a század végén már nagy többségében cseh. Varsóban a zsidó és a német polgárok nem oroszra, hanem lengyellé asszimilálódtak.

A gazdasági változások természetesen a társadalom átrétegződéséhez is vezettek. A feudális elittel rendelkező vagy nem rendelkező etnikumok között ekkorra már megszűnt a régi különbség. Még Oroszországban is erősödött az egyes nemzetiségek polgársága, a Monarchiáról nem is beszélve. Az értelmiség már világi jellegű volt, papok csak az elmaradottabb nemzeteknél játszottak még vezető szerepet, mint a szlovákoknál vagy a szlovéneknél. A többieknél helyüket a szabad foglalkozású értelmiség, azon belül is a jogászok vették át.

Ez persze a nemzeti igényeket is módosította. Ahol volt autonómia, annak bővítését követelték, ahol nem volt, ott autonómiát vagy valami hasonlót. A Monarchián belüli nemzetiségek közül különösen azok, amelyeknek többsége a szomszédos államban élt, egyre inkább arra felé tekintettek.

Az első világháborúig azonban ez csak tekintetés volt. A lengyelek már tudták: amíg a három felosztó hatalom jó viszonyban van egymással, kilátástalan a lengyel állam feltámadása. A Monarchia nemzetiségei sem mertek elszakadásra gondolni. Az első világháború azonban gyökeres változást hozott, a remények megalapozottakká kezdtek válni. Keleten Lenin, nyugaton Wilson amerikai elnök meghirdette a nemzetek önrendelkezési jogát. A háború végére ez meg is valósult: a Balkán után

Közép-Kelet-Európában is független kisállamok jöttek létre. A vegyes települtség miatt azonban *ezek valójában mégsem nemzetállamok lettek, hanem jelentős számú nemzeti kisebbségeket is magukba foglaló államok*. Ez némelyiknek a nevében is megjelent, mint Csehszlovákia vagy Szerb-Horvát-Szlovén Királyság (a későbbi Jugoszlávia).

A szereplők tehát helyet cseréltek, a szerepek azonban ugyanúgy megmaradtak.

Magyarok kisebbségben

Tóth Pál Péter

Magyarország lakosainak száma 1987-ben 10 604 000 volt. A világ különböző országaiban élő magyarok számát összesen – az itthon élőkkel együtt – 15-16 millió főre becsüljük. Hogyan alakult ki ez a helyzet?

Annak, hogy valaki hazája elhagyására kényszerüljön, számos oka lehet: vannak, akik például belső motiváció, mások valamilyen politikai, gazdasági vagy vallási kényszer hatására vándorolnak ki. Történelmünk és helyzetünk sajnos folyamatosan „okot” adott arra, hogy Magyarországról újabb és újabb kivándorlók növeljék a már kint élők számát s hogy – történelmi kataklizmától függetlenül is – magukhoz vonzzák az itthon maradottak mozgékonyabb, vállalkozóbb kedvű tagjait. A kivándorlás okai között ugyanis a megkésett, hátráltatott magyar társadalomfejlődést sem lehet figyelmen kívül hagyni.

Magyarország lakosainak számát a kivándorlás a múlt század közepéig-végéig jelentősen nem apasztotta (kivéve a Rákóczi-szabadságharc utáni időszakot). Az 1848/49-es szabadságharcot követően a politikai menekültek nagyobb osztaga távozott külföldre a megtorlás elől. Gazdasági okokból pedig a századfordulót megelőzően hagyták el nagy tömegek az országot.

Az elmúlt hetven év alatt hat alkalommal (1918/19, 1929/33, 1937/39, 1944/45, 1947/49, 1956/58) következett be a természetesnél nagyobb mértékű kiáramlás. Ezek közül az 1944/45-ös és az 1956/57-es évek külön is kiemelkednek. Az első időpontban Magyarországról körülbelül 800 000 fő került nyugatra, a másodikban pedig több mint 201 000. 1948-tól a politikai menekültek számát az is növelte, hogy a ki- és visszavándorlást adminisztratív úton megakadályozták. Így aki nem útiokmányok birtokában hagyta el az országot vagy a külföldön tartózkodás időpontjának lejártakor nem jött haza: hivatalosan disszidens, hazaáruló stb. lett. Ez az anakronisztikus állapot lényegében 1988. január 1-éig állt fenn s véglegesen csak most, a ki- és visszavándorlási törvény elfogadásával szűnt meg.

Hogyan sikerül a bizalmatlanság feloldása? S mikorra épülnek ki azok a kapcsolatok, amelyekből az eltávozottak éppenúgy erőt meríthetnek, mint az itthon élők? A világ különböző országaiban diaszpórában élő magyarság szerepét, jelentőségét számuk is egyértelműen mutatja. Európa különböző országaiban ugyanis 225-250 ezerre, a tengeren túl élők számát pedig körülbelül 1,5 millióra becsülhetjük.

A diaszpórában élők mellett 3,5 millió főre tehető azoknak a magyaroknak a száma, akiknek még vándorútra sem kellett kelniük, hogy egy másik ország állampolgárai legyenek. Őrájuk a kivándorlás szakterminológiája nem alkalmazható. Ők azok, akik az első, illetve a második világháborút lezáró *politikai döntések következtében saját szülőföldjükön maradvák lettek egy másik, vagy egy éppen akkor létrehozott ország állampolgáraivá*. Meg kell jegyezni, hogy a szakirodalom nem foglalkozik jelentőségüknek megfelelően az így létrejött a kisebbségekkel (így a magyarokkal sem). Ennek feltételezhetően az az oka, hogy a kutatás nem kíván szembesülni a győztesek érdekeit szentesítő „igazságokkal”.

Mielőtt közelebbről megnéznénk a környező országokban élő magyar nemzeti kisebbségek életét, egy rövid történelmi visszapillantást kell tenni.

Az első világháborút követően Magyarország új határait az 1920. június 4-ikén Versailles-ban aláírt békeszerződés rögzítette. Ennek következtében Magyarország területe 325 411 km²-ről 93 073 km²-re csökkent. Lakosainak száma pedig 20 886 487 fő helyett 7 615 117 fő lett (az elcsatolt területek lakosságának körülbelül a fele volt magyar). A trianoni határokat az első bécsi döntés 1938. november 2-ikán már részben módosította. Ezt 1939. március közepén Kárpátalja, 1940 szeptemberében Észak-Erdély, 1941 tavaszán pedig Bácska visszacsatolása követte. Mindezek következtében 1941-ben az ország területe 78 680 km²-rel, lakosainak száma pedig 5 363 331 fővel gyarapodott. A háború befejeztével a korábbi határokat visszaállították és az 1947. július 29-ikén aláírt párizsi békeszerződés még 43 km²-t csatolt Magyarország területéből Csehszlovákiához a „pozsonyi hídfő” biztosítása érdekében.

Milyen következtetéseket lehet levonni a környező országok elmúlt hetven évi kisebbségekkel kapcsolatos politikájából? Mi jellemezte, jellemzi e népcsoportok életét?

Kisebbségbe süllyesztve

Az elmúlt hét évtized arról tanúskodik, hogy a környező országokban – bizonyos átmeneti időszakoktól eltekintve – *kisebbségellenes politikát folytattak*, s a megkapott területeken élő magyar kisebbségek teljes felszámolását tűzték ki célul. (Kivételt csak Szlovénia néhány évtizedes, s Kárpátalja elmúlt másfél-két évre kiterjedő gyakorlata jelent.) Ezen országok kisebbségellenes politikáját az határozza meg, hogy társadalmi berendezkedéstől függetlenül – nyíltan vagy burkoltan – homogén nemzeti államok kialakítására törekednek. E törekvésük legfőbb akadályát pedig a korábban a többségi nemzetet alkotó, számarányában ma is jelentős magyar kisebbségben látják. Kisebbségekkel kapcsolatos politikájukat feltételezhetően az a tudat is befolyásolja, hogy a jelenlegi határokat, mint ahogyan azt a nagyhatalmak már több alkalommal megtették, esetleg a jövőben is megváltoztathatják. Éppen ezért, sokszor a történelmet is meghamisítva, különböző intézkedésekkel folyamatosan korlátozták és korlátozzák a hozzájuk csatolt területeken élő magyarság életlehetőségeit, gátolják a magyar nemzeti tudat ápolását, megőrzését, az anyanyelv használatát, a hagyományok

ápolását stb. Az egyes országok gyakorlata között természetesen lényeges különbségek voltak s jelenleg is vannak. Sőt, országonként is jól elkülöníthető periódusok különböztethetők meg a nemzetiségi jogok biztosítása terén.

A magyar nemzeti kisebbség életében fontos határkő volt az 1945-ös év. Addig ugyanis, amíg 1945-öt követően Ausztria többé-kevésbé indirekt módon segítette a Burgenlandban élő magyarok gyors asszimilálódását, addig a szocialista társadalmi berendezkedésű országokban – a kinyilvánított elvekkel ellentétben – korábban soha nem látott lehetőség nyílt a kisebbségek beolvasztására. Megállapítható az is, hogy ha a hivatalos politika érdeke azt kívánta, akkor átmenetileg és ideiglenesen az alapvető célkitűzésekkel ellentétes folyamatok is lejátszódtak. Ezek voltak azok az időszakok, amikor a kisebbségek, így a magyarok is „lélegzethez” juthattak. Ez persze nem jelentette azt, hogy a kisebbséget addig sújtó intézkedéseket felszámolták és egy korábbi, pozitívabb helyzetet állítottak vissza. A „megtorpanást” kiváltó okok megszűnésével a korábbi kisebbségellenes politika folytatódott és újabb megszorítások következtek.

Nem tévesztethet meg természetesen senkit, hogy a környező országok alkotmányai szerint a nemzeti kisebbségek széles körű és mindenre kiterjedő jogokkal rendelkeznek. A deklarált jogok és azok gyakorlati megvalósítása között azonban nem csekély el-
lentmondás feszül mindegyik országban. Hogy ez mit jelent, azt a legegyszerűbben Románia gyakorlatán lehet tetten érni, ahonnan tízezrek menekülnek el, s ahol az ország elsőszámú vezetője szerint a nemzetiségi kérdést már tökéletesen megoldot-
ták.

Mi tette lehetővé a környező országokban a kisebbségellenes politika kibontakozását? A számos ok közül hármat emelnék ki. Mindenekelőtt azt, hogy a győztes nagyhatalmak – a két világháború közötti időszak tapasztalatai ellenére – *az egyes országok belügyévé degradálták a nemzeti kisebbségek ügyét.* Ennek következtében még azt a minimális nemzetközi jogi védelmet is megszüntették, amely addig a Népszövetség keretében valamilyen formában azért biztosítva volt. A környező szocialista országokban élő magyar nemzeti kisebbségek kiszolgáltatott helyzetéhez nagymértékben járult hozzá az a *vulgármarxista felfogás* is, hogy a kizsákmányolás kinyilvánított megszüntetésével *a kisebbségeket sújtó diszkriminatív intézkedések, előítéletek is automatikusan megszűnnek.* Ehhez járult még, hogy a sztálini államstruktúra kiépítése révén a *központi hatalom* ezekben az országokban *olyan eszközök birtokába jutott, amelyek segítségével a kisebbségek beolvasztását addig soha nem látott mértékben tudta megvalósítani.* A kisebbségben élő magyarok helyzetét midezek mellett tovább súlyosbította, hogy 1947-től, amikor gazdasági, vallási, politikai, közösségi, kulturális stb. lehetőségeik már egyre szűkösebbek lettek, *a hazai politikai vezetés* egy félremagyarázott internacionalizmus jegyében *magára hagyta a környező országokban élő magyarokat.* A velük foglalkozók tevékenységét pedig nacionalista, sovíniszta, irredenta megnyilvánulásnak bélyegezte. A kisebbségekkel kapcsolatos hivatalos magyar politikai magatartás értelmezésekor nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a közvetlen és közvetett hatást, melyet a szovjet politikai gyakorlat a szocialista tábor egyneműsége érdekében elvárt e tábor országaitól. Mindezek, és még számos egyéb ok következményeképp az őseik földjén és a saját szülőföldjükön kisebbségben élő

magyaroknak egyre kevesebb lehetőségük maradt nemzeti méltóságuk megőrzésére, sajátosságaik megtartására és továbbfejlesztésére, az anyanyelvi oktatás intézményhálózatának kiépítésére, hagyományaik ápolására. Mindezek mellett a magyar politikai vezetés mozgásterét lényegesen szűkítette az is, hogy 1956 novemberében a Kádár-kormány a román vezetés komoly szolgálatot tett azzal, hogy Nagy Imrét és munkatársait fogva tartotta.

A hazai politika tétlen szemlélődése tehát nehezen mozdult el a holtpontról. Valamiféle változást először a hatvanas évek elejétől, az etnikai reneszánszt követően lehetett érzékelni. Ekkor azonban elsősorban csak az emigrációba szorult magyarság képviselői foglalkoztak a magyar nemzeti kisebbségek problémáival. A hetvenes évek elejétől azonban valami nálunk is megkezdődött. Ezidőtájt a kisebbségben élő magyarok helyzetének szinte minden területre kiterjedő romlása egyre inkább belpolitikai kérdéssé kezdett válni. A hosszú hazai hallgatást végérvényesen 1988 tavaszán a romániai falurombolás nyilvánosságra került terve törte át. Ezzel végre megszűnt az a csend, amely általában a kisebbségek, de különösen a kisebbségben élő magyarok múltját, mindennapi életét addig hazánkban körülvette.

A kisebbségben élő magyarság létét veszélyeztető nemzetiségpolitikai gyakorlat a kisebbségi lét valamennyi szférájában kimutatható. Egyértelműen tettenérhető történelmük meghamisításában, a magyar nemzeti tudat ápolásának akadályozásában, gazdasági tevékenységük leépítésében, az anyanyelvi oktatás fokozatos szűkítésében, anyanyelvük használatának, vallásuk gyakorlásának korlátozásában, intézményeik megszüntetésében, leépítésében, az anyaországgal való kapcsolataik korlátozásában stb. Nincs arra mód, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján a környező országok kisebbségekkel kapcsolatos politikai gyakorlatát minden területen dokumentáljam, ezért röviden csak a kisebbségben élő magyarság életének néhány területével foglalkozom.

Ezt megelőzően azonban szólnom kell arról az általános problémáról, hogy a környező országokban a kisebbségekre vonatkozó statisztikai adatok részben hozzáférhetetlenek, a nyilvánosságra hozott adatok pedig pontatlanok és nem teljeskörűek. Ezek következtében a kisebbségi léttel kapcsolatos igen fontos folyamatok rejtve maradnak. Ez manipulációra ad lehetőséget, amit a következő példával szeretnék illusztrálni. Kárpátalján az 1910-es népszámlálás 183 623, az 1930-as csehszlovák 116 441, az 1941-es magyar 259 032, az 1981-es szovjet pedig 160 509 magyart talált. A népszámlálási kategóriákkal való manipulálás mellett természetesen a magyarság tényleges létszámának csökkentése céljából sokkal radikálisabb „megoldások” is voltak. 1945-öt követően például Csehszlovákiában az erőszakos reszlovakizáció keretében közel 330 000-en váltak ki a magyar kisebbségből. Ennek hatására az 1950-ben megtartott népszámlálás alkalmával is még csak 368 000-en merték vállalni magyarságukat. A közölt adatok összehasonlíthatóságával is baj van, mert a népszámlálási kategóriákat, illetve ugyanazon kategóriák tartalmát többször megváltoztatták (Ausztriában például 1920-ban az anyanyelv, 1923-ban a nyelvi hovatartozás, 1951 óta a köznapi érintkezés nyelve szerint mérték fel, míg 1991-ben ismét az anyanyelv kategóriáját fogják használni). Mindezek következtében az egyes országokban élő magyarok számát és arányát lehetetlen pontosan megállapítani.

Gazdasági háttér nélkül

A trianoni békeszerződést követően a gazdasági élet hanyatlásához nem csekély mértékben járult hozzá az, hogy az új határok az addig összetartozó gazdasági egységeket mesterségesen szétdarabolták. Az egyes országok megkapott területekkel kapcsolatos bizonytalanságát tükrözte, hogy egyrészt *a magyarlakta területek gazdasági fejlesztését elhanyagolták*, másrészt ezeken a területeken *rablógazdálkodást folytattak*. Az új állapot megváltoztathatatlanságának érdekében pedig a megszerzett területek etnikai összetételének és a korábbi tulajdonviszonyoknak a megváltoztatására törekedtek. A magyar etnikumú területek „fellazítását” 1945 előtt a végrehajtott föld-reform, 1945 után pedig – Ausztria kivételével – az államosítás, a kollektivizálás, a tudatos állami telepítési politika; a hatvanas évek közepétől-végétől pedig az erőltetett iparosítás szolgálta. A szocialista termelési viszonyok kialakítása a magyar nemzetiségűek addig többé-kevésbé meglévő *gazdasági önállóságának felszámolását* jelentette. Ennek következményeként napjainkra a kisebbségben élő magyarság zöme mezőgazdasági és ipari dolgozó lett. *A magyarok továbbtanulási esélyeinek radikális beszűkülése* pedig azt vonta maga után, hogy mindkét kategóriában nőtt a szak-képzetlen és a betanított munkások száma.

A fentiekben bemutatott általános helyzet Csehszlovákiában például azt eredményezte, hogy a magyarok közül a legtöbben a mező- és az erdőgazdaságban dolgoznak. Ezen belül is az alacsony iskolai végzettség következtében növekszik a mezőgazdasági munkások száma. Az ipari munkások közül a legtöbben – szak-képzetlen és betanított munkásként – az építőiparban dolgoznak. A magyar lakosság számarányához képest *csekély a szolgáltatás területén és az értelmiségi munkakörökben dolgozók száma*. A hetvenes évek végéig Dél-Szlovákia iparosítása – ahol a magyarok döntő többsége él – lényegesen elmaradt Szlovákia más területeitől. Az azóta végrehajtott iparfejlesztés keretében megvalósított nagyberuházásokkal pedig nagy számban telepítettek szlovákokat ide. (A bősi építkezés is szlovák szigetet hoz létre az addig homogén magyarlakta területen.)

Az Erdélyben élő magyarság több mint 40%-a már 1945 előtt is városlakó volt, így a román állami telepítési politika ennek megváltoztatására törekedett és ezt sikerrel végre is hajtotta. Ennek eredményeként 1966 és 1977 között Erdélyben a városi népesség 938 000 fővel növekedett, s közülük csak 119 000 volt magyar nemzetiségű. Az etnikai arányok megváltoztatása érdekében 1968 óta korlátozzák a kisebbségek, így a magyarok városokba költözését, sőt, a jelentős magyar lakosságú nagyvárosokban az üzemekbe felvehető magyarok számát is meghatározzák. Ezzel összhangban az egyetemet végzett magyar nemzetiségű diplomásokat szülőhelyüktől távoli vidékekre helyezik, az Erdélybe telepített román értelmiséget pedig letelepedési segélyben részesítik. A tulajdonviszonyokban bekövetkezett változás a magyar kisebbség társadalmi és foglalkozási struktúráját lényegesen megváltoztatta. A húszas években végrehajtott földreform, majd a negyvenes évek kollektivizálása a magyar népességen belül a munkások arányát tovább növelte. Az általános elszegényedés és a továbbtanulók alacsony száma miatt – *az általános iskolát végzett magyar nemzetiségű*

tanulók 70%-a nem tanul tovább! – az utóbbi évtizedben nőtt a mezőgazdaságban dolgozók és a szakképzetlen ipari munkások száma.

A második világháborút követően a Vajdaság területén – ahol a Jugoszláviában élő magyarság döntő többsége él – a tervszerű fejlesztés helyett inkább a terület kizsákmányolása folyt. (1981-ben a Vajdaságban 385 000, Horvátországban 25 000, Szlovéniában pedig 9500 magyar nemzetiségű személy élt.) A gazdasági elmaradottságot növelte, hogy e területen számos üzemet leszereltek és az ország déli területeire telepítettek. Az itt élő magyarok életkörülményeit – mivel közel 50%-uk egyéni gazdálkodó s az iparban dolgozók többsége mezőgazdasági termelést is folytat – alapvetően a mezőgazdaság helyzete határozza meg.

Asszimiláció: minél kevesebb értelmiségit!

A nemzeti kisebbségek anyanyelvi oktatásban való részvételének gyakorlata, iskolahálózatainak kiépítettsége egyértelműen tükrözi az adott ország nemzetiségi politikáját. Amennyiben ugyanis nem a kisebbség asszimilálását tűzik ki célul, akkor megteremtik az olyan feltételeket, amelyekben a kisebbségi lét megőrzése nem társadalmi lesüllyedést, hanem a többség számára is megőrzendő értéket jelent.

1919-et követően a környező országokban a megkapott magyar területeken korábban kiépített magyar iskolahálózatot drasztikusan megcsonkították. Ez a helyzet mind a mai napig fennáll annak ellenére, hogy Csehszlovákiában és Romániában is voltak olyan időszakok, amikor a magyar iskolahálózat igen bízatóan fejlődött. (Jelenleg a magyar anyanyelvi oktatás jövője szempontjából is Szlovénia mellett Kárpátalján legjobb a helyzet. S csak reménykedünk abban, hogy a mai lehetőségek újabb és újabb gyakorlati eredményekben realizálódnak.)

Csehszlovákiában az állampolgárságtól megfosztott magyarság anyanyelvi oktatásának mélypontja 1944 és 1948 között volt. A Szlovák Nemzeti Tanács 1944. szeptember 6-ikán kiadott rendelete szerint ugyanis a magyar és a német tannyelvű iskolákat megszüntették. A középfokú intézetekben pedig megtiltották, hogy magyarul és németül tanítsanak. Nem sokkal ezt követően a német és a magyar nemzetiségű személyeket a különböző intézményekből, így az iskolákból is elbocsájtották. Ez az intézkedés az iskolák bezárása mellett a pedagógusok Magyarországra menekülését is maga után vonta. A változás 1948 októberében következett be. Ettől kezdve a hatvanas évek közepéig nőtt a magyar iskolák és az ott tanulók száma. Azóta azonban a magyar anyanyelvi oktatás visszafejlesztését figyelhetjük meg. Az 1950/51-es tanévben 50 463 tanuló járt magyar oktatási nyelvű általános iskolába, az 1963/64-es tanévben 79 188, míg az elmúlt tanévben már csak 49 345. A középfokú oktatási intézmények munkájának újraindítása az általános iskolákhoz viszonyítva igen vontatottan folyt. A gimnáziumi tanulók száma már az ötvenes évek végétől folyamatosan csökken. Az akkor sem magas tanulói létszám (10 084) napjainkra majdnem egyharmadára (3250 főre) csökkent. Mellettük az egyéb magyar tannyelvű szakközépiskolákban még 4300-an tanulnak. Kevés a magyar tannyelvű szakmunkásképző iskola és a legtöbb helyen a szakismereti tárgyakat ezekben is szlovákul tanítják. A

csehszlovákiai magyarság önálló felsőoktatási intézménnyel évtizedek óta nem rendelkezik. Különböző felsőoktatási intézményekben természetesen magyar nemzetiségű hallgatók is tanulnak, közülük a legtöbben a nyitrai tanítóképzőben. Sajnos, igen csekély a magyar nemzetiségű értelmiség utánpótlása. Míg az országos átlag 100 000 lakosra 663, addig a magyar nemzetiségű lakosság vonatkozásában csupán 330 főiskolai hallgató jut ugyanennyi lakosra. Vagyis a lakosság részarányát tekintve: amíg a Csehszlovákiában élő ukránok 5,6%-a, a szlovákok közel 9%-a végzett egyetemet vagy főiskolát, addig a magyaroknak csupán 1,4%-a. A középiskolát végzetteknek csak 5-6%-a tanul tovább.

1913-ban, a később Romániához csatolt területen 13 608 magyar tannyelvű iskola működött. Ebből az 1933/34-es tanévre – az egyházi iskolák kivételével – már csak 112 maradt. A középfokú tanintézetek számát is 50%-kal csökkentették, a magyar egyetemet pedig bezárták. Ez a helyzet a második bécsi döntést követően Észak-Erdély területén lényegesen megváltozott (újra megnyitotta például kapuit Kolozsvárott a magyar egyetem). Az ekkor kiépített iskolahálózat a háborút követően is még egy ideig fennmaradt. 1945 után Romániában a magyar nyelvű óvodai és iskolai hálózat jelentős bővülése következett be. Ez a helyzet a hatvanas évek végéig tartott, majd megkezdődött a magyar iskolahálózat visszafejlesztése. Drasztikus változást az 1981. évi oktatási törvény hozott. E törvény értelmében ugyanis 36 fő alatt nem lehetett nemzetiiségi osztályt indítani. 1985-től tovább csökkentették a magyar tanítási nyelvű iskolák számát. Ekkor a 273 000 főre becsült magyar anyanyelvű tanulókból csak 80 800 tanulhatott magyar tannyelvű iskolában. A középiskolák vonatkozásában ez a folyamat lényegesen gyorsabban zajlott le. 1947-ben 180, 1979-ben 12, napjainkban pedig már egyetlen önálló magyar tannyelvű középiskola sem működik Romániában. Hasonló folyamat játszódott le a felsőoktatási intézményekkel kapcsolatban is. A Kolozsvárott működő magyar egyetemet például 1959-ben szüntették meg. A román felsőoktatási intézményekben a magyar nemzetiségű hallgatók aránya még a nyolcvanas évek elején 4-5% körül mozgott. Jelenleg ezt az arányt a különböző becslések már csak 0,8-2%-ra teszik.

Feltétlen szükségesnek és érdemesnek tartom még felvillantani a kárpátaljai helyzetet. A magyar tannyelvű iskolahálózat itt lassan, csak a hatvanas évek elejére alakult ki. Az ezt követő években itt is a környező országokhoz hasonló folyamatok játszódtak le. Az elmúlt év óta azonban sok minden pozitívan megváltozott. 1988 szeptemberétől például a magyar iskolákban fakultatív formában megkezdték a magyar történelem tanítását. E tanévtől kezdve pedig több, korábban orosz tannyelvűvé átalakított iskola mellett vagy helyett újból magyar iskolák kezdik meg működésüket. Felbecsülhetetlen jelentőségű az a változás is, hogy 1988-tól Kárpátalja felsőoktatási intézményeiben a nemzetiiségi iskolákban végzett tanulók anyanyelvükön felvételizhetnek. Egyértelműen pozitív tényként kell azt is megemlíteni, hogy az ungvári egyetemen a magyar diákok az egyetemi hallgatók 16%-át teszik ki, miközben a magyarok Kárpátalja lakosságának 13,7%-át adják.

A magyar tannyelvű iskolahálózat kiépítettsége, az egyes iskolatípusok, és az ott tanulók száma mellett nem kevésbé fontos az oktatott tananyag tartalma, az, hogy az oktatáson keresztül mit kívánnak megerősíteni, gyengíteni, esetleg kioltani. Sajnos

nincsenek pontos ismereteink arról, hogy az egyes országokban használt tankönyvek – elsősorban az irodalom, történelem és a földrajz keretében – mit tartalmaznak történelmünkről, kultúránkról, múltunkról és jelenünkről. Eddig ugyanis csak a Csehszlovákiában és Romániában használt történelem könyvek tartalomelemzése készült el. Ezek alapján megállapítható, hogy a vizsgált tankönyvek tendenciózus és torz képet festenek a magyar történelemről, a magyarság Duna-medencében játszott szerepéről, s ezzel is a kisebbségben élő magyarság nemzeti tudatának leépítését kívánják elősegíteni. Emellett a magyar történelem kisajátítására, eltorzítására, az egyes országok politikai törekvéseit alátámasztó szelektív felhasználására, a magyar történelmi múlt tárgyi emlékeinek megsemmisítésére stb. számos példát lehetne hozni. A Romániában használt tankönyvekben például amíg a román, a romániai jelző igen gyakran, addig a magyarokra való utalás csak minimális számban jelenik meg. S amíg az első esetben szinte mindig a legpozitívabb szövegösszefüggésben található, addig a magyar kategória előfordulásának 33%-ához a legnegatívabb minősítés társul.

Románia 1945 utáni történelmében pontosan meg lehet állapítani azokat az időpontokat, amikor a román politika távlatos célkitűzései érdekében a kisebbségek úgy érezhették, hogy az addig történtek csupán valami végzetes félreértés következményei. Ilyen volt a párizsi békeszerződést megelőző, az 1956-os magyarországi és az 1968-as csehszlovákiai eseményeket követő időszak. A román politika ugyanis jó érzékkel ismerte fel azt, hogy a fenti időpontokban kialakult nemzetközi konstellációban a kisebbségeknek tett átmeneti engedmények valójában hosszútávú célkitűzései megvalósítását szolgálják. Ezt a folyamatot az 1957-ben újraindított *Korunk* című folyóirat terjedelmének növekedése, majd folyamatos csökkentése is egyértelműen tükrözi. Ennél természetesen fontosabb a folyóirat tartalmának átalakítása, valamint az, hogy amíg 1956-ot követően a helyi állami, gazdasági szervek kiadásában megjelent különböző kiadványok mellett 18 kiadvállalat közel 2,5 millió példányszámban jelentetett meg magyar nyelvű könyveket, addig napjainkra a helyi kiadványokat megszüntették s a magyar nyelven megjelenő könyvek példányszáma több mint 50%-kal csökkent. Ezt a helyzetet egyéb intézkedések még tovább súlyosbították (pl. a magyar könyvbehozatal drasztikus leépítése, a nemzetiségkutatással kapcsolatos művek kiadásának leállítás stb.).

Csehszlovákiában 1948-ban jelent meg az *Új Szó*, mely 1949 óta az egyetlen magyar nyelvű napilap az országban. E napilap mellett a *Hét*, a *Nő* és az *Új Ifjúság*, valamint a déli járások kétnyelvű hetilapjai hivatottak az ott élő magyarok magyar nyelvű tájékoztatását szolgálni. Az *Irodalmi Szemle*, mely a csehszlovákiai magyar irodalom lapja, csak 1958 óta jelenik meg. A magyarok jogfosztottságának megszűnését követően a magyar nyelvű könyveket a szlovák kiadók magyar nyelvű osztályai jelentették meg. E területen 1968 hozott változást, amikor önálló magyar kiadvállalatot hoztak létre, miközben a magyar nyelvű könyvek kiadását a szlovák kiadók sem szüntették meg.

A kisebbségben élő magyarok és az anyaország kapcsolata

A kisebbségben élő magyarok helyzetét befolyásoló tényezők fontos eleme a környező országok és Magyarország viszonya, a mindennapos kapcsolatok gyakorlata. A második világháború befejezése után tragikus, feszültségekkel terhes állapotok voltak. Ausztriában a magyar katonai és politikai menekültek tíz- és százazrei tartózkodtak, majd a nyegyvenes évek végétől a most felszámolt „vasfüggöny” tette lehetetlenné a normális kapcsolatokat. Csehszlovákiában 1945-1948 között jogaitól megfosztották és ellenséggként kezelték az ott élő magyarokat. Lakosságcseres-egyezmény keretében mindent megpróbáltak, hogy a magyarokat elűzzék szülőföld-jükről. A háborús károk helyreállításához magyarokat „ajánlottak” fel a Szovjetunió-nak. Több tízezreknek pedig kitelepítés és kényszermunka-tábor jutott osztályrészül. Kárpátalján is komoly megpróbáltatásban volt része az ott élő magyaroknak a háború befejezését követően. Itt ugyanis a 18-50 év közötti férfiakat különböző munka-táborokba deportálták. Jugoszláviában a háború végi tragikus hetek, hónapok éppen hogy oldódtak valamit, amikor 1948-ban a Tájékoztatási Iroda határozatát követően a jugoszláv-magyar kapcsolatok a mélypontra süllyedtek. Ez a sok áldozatot követelő állapot csak az 1956 utáni években mozdult el a holtpontról s kezdett normalizálódni. A második világháborút követően a magyar-román kapcsolat volt a legkiegyen-súlyozottabb. A helyzet lassú normalizálódásával párhuzamosan azonban a szovjet minta átvétele lényegében minden egyéni kapcsolatot megszüntetett a környező országokban élő magyarokkal.

A változást az 1956-os év hozta. A tragédiába torkollott nemzeti felkelést követően, a hatvanas évek elejétől számíthatjuk a kapcsolatok normalizálódását. (Ausztria, Ju-goszlávia és a Szovjetunió a megváltozott viszonyok között is külön szint jelentettek.) Csehszlovákia és Románia vonatkozásában az állampolgárok közvetlen kapcsolatai ígéretesen fejlődtek. Ez a folyamat Csehszlovákiával 1981-ben megtört. Ekkor a ko-rábbi, szinte korlátlan utazási lehetőségeket automatikusan szűkítették s évente csak két alkalommal utazhattak Magyarországra. Ezt az intézkedést ez év elejétől feloldották, s most ismét korlátozás nélkül utazhatnak a csehszlovák állampolgárok külföldre, így Magyarországra is. A legújabb intézkedéssel (a benzinjegyek bevezetése a magyar állampolgárok részére) a Magyarországról Csehszlovákiába utazók számát kívánják csökkenteni.

Románia állampolgárai, így az ott élő magyarok utazási lehetőségei is igen szűkösek. Ők magánemberként, ha engedélyt kapnak, kétévenként egy alkalommal utazhatnak külföldre. A magánérinkezést lényegesen csökkentette az 1974-ben kiadott szállás-rendelet, amely megtiltotta, hogy elsőfokú rokonon kívül idegen állampolgárnak szállást adjanak. Ez, valamint az idegen állampolgárokkal folytatott beszélgetés beje-lentésének kötelezettsége és még jónéhány további rendelkezés szinte lehetetlenné teszi valamennyi román állampolgár külső kontaktusát, de különösen sújtja a kisebb-ségben élők és anyanemzetük közvetlen kapcsolatát.

Lehetek-e optimista?

Végezetül pedig röviden arról, hogy mit várok a jövőtől. A rendelkezésre álló adatok alapján azt állapíthatom meg, hogy a környező országokban élő magyarság száma 1910 és 1981 között körülbelül 540 000 fővel csökkent. Ha figyelembe veszem magárahagyatottságukat, valamint azokat a sorozatos veszteségeket, amelyek az elmúlt hetven évben a környező országokban élő magyarságot érték és ha az egyes országok asszimilációs törekvéseiről sem feledkezem meg, akkor optimizmusra nemigen lehet okom. Ennek ellenére optimizmusra ad okot, hogy *nemzetközi vonatkozásban a kisebbségek jogainak védelme mind határozottabb megfogalmazást nyer*, s az erőszakos asszimilációs törekvések mind egyértelműbb visszautasításban részesülnek. Térségünk magyar és más nemzeti kisebbségeinek jövője szempontjából nem elhanyagolható jelentőségű az a folyamat, amely napjainkban a Szovjetunióban élő kisebbségekkel kapcsolatos korábbi politika változását jelzi. E folyamatokkal párhuzamosan – országon belül s azon kívül – mindent meg kell tennünk, hogy az erőszakos asszimilációs folyamatok megszűnjenek, hogy a környező országokban élő magyarság nemzeti sajátosságait korlátozás nélkül, a maga teljességében bontakoztathassa ki.

A kisebbségi lét alapkérdései a mai Magyarországon

Stark Ferenc

A kisebbségi kérdés a korábbi közép-európai jelenségből a 20. század utolsó harmadára világméretűvé szélesedett. A széthullt gyarmatbirodalmak helyén önálló államok útjára léptek országok ütköznek ebbe a még megoldásra váró nemzeti problémába. Hajdan klasszikus nemzetállamként számon tartott nyugat-európai országokat vizsgáztatnak demokráciából a „betiltott nemzetek” mozgalmi. Közép-Ázsia és a Baltikum népeinek nemzeti nyugtalansága figyelmet felkeltően cáfolja a nemzeti kérdés oly sokszor deklarált megoldottságát. Kelet-Közép-Európa korábbi „viharzónájában” militáns nacionalizmusok kapnak új erőre.

És a mai Magyarország? A politika évtizedeken át ringatta a közvéleményt abban a hitben, hogy egyrészt mintaszerű megoldást talált az állam területén élő kisebbségek létproblémáira, másrészt a határokon kívül élő magyar kisebbség támogatása, jogainak, kultúrájának védelme nem tartozik rá. S ez a magatartás óhatatlanul visszahatott a magyar területeken élő kisebbségekre is.

Egy ilyen korlátozott terjedelmű eszmefuttatástól persze nem várható el enciklopédikus áttekintés. Ezért a kisebbségi létnek csak azokról a gondjairól szólok, amelyek az őket körülvevő társadalmi közegből fakadnak.

A félreértéseket elkerülendő, írásom végén megadom a fontosabb szavak cikkbeli értelmezését.

Gondolkodásbeli, megközelítésbeli váltásra lenne szükség

A nemzet kétféle: államnemzetként és kultúrnemzetként történő értelmezése lehetőséget ad olyan típusú ideológiai manipulációkra, amelyek alapul szolgálhatnak a kisebbségekre nézve hátrányos politikai gyakorlathoz és társadalmi magatartáshoz. Ha az európai humanizmus mércéjének megfelelő kisebbségpolitikát szeretnénk, akkor tudomásul kell vennünk azt is, hogy a határok nemcsak a magyart, hanem más nemzeteket is részekre darabolnak, kialakítva ezzel a nemzeti kérdést illetően is a kölcsönös egymásrautaltság viszonyait.

Az eddigi gyakorlat mindvégig ugyanazon hagyományos megközelítésen alapult, pedig a körülmények időközben jelentősen megváltoztak. Alapvető elvi, szemléleti kérdéseket kell tisztázni ahhoz, hogy végleg tarthatatlanná váljanak például a két-

nyelvűség mintájára konstruált kettős nemzeti kötődésről szóló teóriák, amelyek alapján a kétnyelvű emberekre nemcsak a többség nyelvén működő kommunikáció erőltethető rá, de analóg módon számonkérhető tőlük a többségi nemzet identitása is azon az alapon, hogy ugyanabba a társadalomba tartoznak.

Hadd értelmezzem mindezt egy példán: egy horvátországi magyar Zágrábra, egy magyarországi horvát Budapestre figyel, hiszen a társadalmi kommunikáció teljes rendszere onnan közvetíti számára mindazt, ami mindennapi életviszonyait – a társadalom többi tagjával együtt – meghatározza. De mindaddig, amíg más rezdül meg bennük – mondjuk – egy Ady-sorra, amíg mást vagy mást is üzen számukra 1848, vagy épp Trianon, addig tulajdonképpen más nemzet gyermekei.

Mindez evidenciának tűnhet. Gondoljuk meg azonban, hányszor és hányszor találkozhatunk olyan felfogással és ennek megfelelő társadalmi magatartással, amely – egyik végletként – egy-egy kisebbségtől elvitatja az adott társadalomba tartozását, vagy – szintén végletesen – megtagadja tőlük a másság jogát azon az alapon, hogy a nemzet részeként értelmezi őket.

Szomorú tény, hogy Közép-Európa társadalmi mindeneddig képtelenek voltak túljutni állami létüknek a nemzeti kizárólagosság gondolkörében fogant értelmezésén, az állam nemzeti jellegének abszolutizálásán. Nálunk is változatlanul uralkodó az a közfelfogás, amely az államot az annak nevet adó többségi nemzet hatalmi eszközének tartja és a kisebbségek jogait úgy értelmezi, mint amelyet a többség „adományoz” és bármikor visszavonhat. Ez az a felfogás, amelynek képviselői szemében a kisebbségi helyzetből adódó hátrányok kompenzálása nem más, mint maga a megsértett egyenjogúság.

Felfogásom szerint a kisebbségi lét valamennyi gondja a mai Magyarországon kapcsolatban áll és nagyrészt levezethető ebből a gondolkodásból és az ennek megfelelő – gyakran rejtett – társadalmi magatartásból.

A történelmi-társadalmi háttér

Az utóbbi egy-másfél évtizedben, amikor joggal került a társadalmi, politikai érdeklődés homlokterébe az elmúlt negyven év és annak válságba jutott politikai-gazdasági modellje, hajlamosak vagyunk arra, hogy minden gondunkat a hibásan választott, vagy inkább ránk kényszerített modellből vezessük le. Pedig az Európával szinkron törekvéseink szerves folyamatát rég megtörte már tatár is, török is. A régió történetét alapvetően jellemzi, hogy hiányoznak a nyugat-európai típusú demokratikus hagyományok. Van hagyománya ugyanakkor a totalitárius, a kompromisszumot csak kényszerből ismerő, az erőszakot mint fő konfliktuskezelő eszközt alkalmazó hatalmi formációknak. Ebből az uralmi formából, amely polgárok helyett alattvalókat, kiművelt emberfők helyett kulturálatlan, mindenfajta másságot elutasító tömeget nevelt, *szükségszerűen született meg az előítéletekkel terhelt, hamis sztereotípiákban gondolkodó tömegmagatartás.* Ezt erősítette a töröktől kezdve, a Habsburgokon át Rakosiéig gyakorolt hatalmi magatartás, amely *a társadalom különböző csoportjainak egymás elleni kijátszásával biztosította uralmát.* Mindezek társadalomlélektani

hatása ma is tettenérhető, s jól konzerválja a kelet-közép-európai régió kisebbségpolitikai anomáliáit, amelyek az egy-nemzet centrikus államhoz fűződnek. A Kárpát-medence korábbi egységesülő gazdaságának jótékony összezsírozó hatása mellett főleg ezek sodorták kisebbségeinket az asszimiláció útjára, vagy ahol és amikor ennek útját a ma sem elismert és elfogadott rasszkarakter lezárta – mint a cigányság esetében –, a szétzilálódás és a vele együttjáró deviancia irányába.

A helyzet súlyosbodása az elmúlt négy évtizedben azért következett be, mert a nehezen kialakított európai szintű *kisebbségvédelmi elvek a gyakorlatban nem valósultak meg*. Az egyenlőtlenek csak ugyanolyan feltételekkel rendelkeztek jogaik gyakorlásához, mint a többség, s ez egyenlőtlen helyzetbe hozta, illetve a beolvadás alternatívája elé állította őket.

A lényeg változatlan

Sokan azt mondhatják, sőt és hamis a kép, amit festek. Legalább a nemzeti kisebbségeket érintően történt itt egy és más az utóbbi két évtizedben. Valóban történt. De ha a dolgok mélyére nézünk, az is nyilvánvaló, hogy a meghatározó folyamat, amelyről szóltam, mit sem változott. A felületet fényesítettük, miközben a lényeg érintetlenül maradt. Vagy más hasonlattal élve: a beteget gyógyítottuk, nem a betegséget. Sajnos, mind a mai napig erre nagyobb a hajlam.

És a nemzetközi elismertség, amit kisebbségpolitikánk aratott? – vethetnék ellent mások. Nos, *mérjük a dolgokat önmagukhoz, a hozzájuk kapcsolódó szükségletekhez, a bennük rejlő lehetőségekhez* és akkor eredményeink egészen más képet mutatnak. A nemzetközi elismertség külső összehasonlítás eredménye. Aki ezzel elégedett, vegye számításba: egy fellazult diktatúrában az állampolgár nemzetiségtől függetlenül nagyobb szabadságfokkal rendelkezik. És még valami: Magyarország mint háborúban vesztes állam nem engedhette meg magának, hogy szabadjára engedje, netán a pártállam politikájának rangjára emelje a nacionalizmust. Ennyi az érdem és ez csak nemzetközi összehasonlításban eredmény. A hazai kisebbségek helyzetével kapcsolatos társadalmi méretű önelégültség persze nem független a közgondolkodás kisebbségképétől sem. Érdemes röviden erről is beszélni.

Közgondolkodásunk kisebbségképe

A Magyarországon élő kisebbségekről a tájékoztatás eszközeivel sugárzott kép annak a politikának volt a jellemző módszere, ami a „dolgok alapvetően jól mennek” demagógiájával megelőzte vagy megelőzni próbálta a kritikai észrevételeket. Mivel a nemzeti kisebbségeket illetően közvéleményünk figyelme a szomszédos országok magyarságára irányul, *a hazai kisebbségek jelenségvilágát ennek kontrasztjában értékeli*. Közgondolkodásunk kisebbségképének alapjait tehát a magyarság egy számottevő részét kisebbségi helyzetbe kényszerítő trianoni békediktátum következményei határozzák meg. Nevezetesen: a két világháború közötti politikai propaganda egyik központi gondolata a területi revízió, a határok ideiglenessége volt. Ez – azon túl,

hogy az utódállamok politikájával együtt fékezte a magyar kisebbségek beilleszkedését az új helyzetbe, az egyes országok társadalmába – a hazai mindennapi tudatban kialakította azt a felfogást, hogy a szomszédos államokban élő magyarság identitása a magyar állam határai között élő nemzettörzsével részletekbe menően megegyezik. Ez a felfogás a felszabadulást követő évtizedekben elsősorban a kisebbségi problematika megkerülése, agyonhallgatása miatt konzerválódott. Az ezen alapuló kisebbségképből lényegében hiányzik a nem magyar államiság viszonyaiból, a más nemzetekkel való együttélés alakító hatásából eredő tényleges kisebbségi sajátosságok tudomásulvétele. Hiányzik tehát annak fölismerése, hogy a nemzeti kisebbséghez tartozás *nem csupán a nyelvi és kulturális azonosság kontinuitását*, hanem egy másik államban uralkodó viszonyokhoz való alkalmazkodást, az ott hegemon helyzetű nemzet sajátosságainak bizonyos fokú elsajátítását és ezek következményeképpen *diszkontinuitást is jelent*.

A hazánkban élő kisebbségek sajátosságai

Ez a hiányos, a valósághoz képest erősen egyszerűsített kép rögződik ma is a szomszédos országok magyarságának sorsáért való aggodalom fokozódó hőfokú érzelmeinek hatására, és ennek következménye az is, hogy sokan megkérdőjelezik a hazai kisebbségi értelmiség törekvéseit. Pedig abból a tényből kellene kiindulni, hogy *a mai magyar területen élő nemzeti kisebbségek identitása más, mint a történelmi Magyarország időközben nemzetekké vált kisebbségeié*. Az ő betelepülésük mai lakóhelyükre – amely általában a 18. század végére befejeződött – olyan időben zajlott, amikor a kibocsátó néptömbök még nem voltak nemzetek és a nyelvi, kulturális egységesülés folyamata a – túlnyomó többségüket alkotó – paraszt tömegeket akkor még nem, vagy csak elenyésző mértékben érintette. Esetükben nem számolhatunk a kultúra és általában a társadalmi felépítmény nemzeti meghatározottságú elemeinek, intézményeinek hatásával, hiszen ezek a betelepülés utolsó hulláma idején még csak születőben voltak.

A munkaerőben szegény magyarországi területek szívóhatására kialakult spontán népmozgalom, illetve a tudatos telepítés útján a mai lakhelyére került nem magyar etnikumú lakosság kisebb-nagyobb nyelvi-etnikai szigeteket alkotott, amelyek kapcsolata a kibocsátó néptömbbel fellazult, majd több-kevesebb idő elteltével megszakadt. Az így létrejött képződmények csak igen hosszú idő alatt voltak képesek kitermelni saját értelmiségüket. Az értelmiség körében ugyanakkor a magyar nemzeti ideológia hatására a magyarosodás tendenciája vált uralkodóvá, s ez a nyelvi-etnikai szigeteken hosszú időre semmissé tette a nyelvi, kulturális és nemzeti öntudatbeli fejlődés perspektíváit.

E csupán nagyvonalakban felvázolt folyamatok következményeképpen a hazánkban beszélt kisebbségi nyelvek csak helyi, jobb esetben egy kistájat átfogó korlátozott dialektusbeli kiegyenlítődésen mentek át, és lényegében ebben a többé-kevésbé archaikus állapotban konzerválódtak. Ugyanez mondható el a kulturális hagyományokról, a szokásrendszeréről is. Az így kialakult kulturális helyzet egymást erősítő

kölcsönhatásban állott – és áll ma is – a megszilárdult helyi (esetleg regionális) kötődésű etnikai azonosságtudattal, amely a kialakult erős állampolgári kötődés mellett az azonos eredetű csoportok között is elszigetelődést, etnikai különállást idézett elő. A szükséges intézmények hiányában nemzeti kisebbségeink anyanyelvi kultúrája nem, vagy csak rendkívül korlátozottan jutott el az frásbeliség szintjére, s így nem is tölthette be szélesebb körben a rétegmobilitás nyelvi eszközének szerepét. Ez a helyzet szükségképpen szorította a kétnyelvűség, majd a nyelvi asszimiláció irányába e közösségek tagjait.

A Magyarországon élő nemzeti kisebbségek problémáinak megoldásához *aktív kisebbségvédelemre van szükség*, melyet ezen a területen is a lehető legdemokratikusabb, alulról építkező gyakorlat kibontakozása kell hogy kísérjen. Ez utóbbi nem más jelent, mint megfelelő körülmények létrehozását a helyi közösségek vitalizálódásához, az ebből felépülő kisebbségi közösségtudat kikovácsolásához, ami elengedhetetlen feltétele a szélesebb értelemben vett, határokon is átható kötődések kialakulásának.

A cigányság vonatkozásában – kellő tapasztalat hiányában – nem vállalkozom hasonló elemzésre. Arra azonban szeretnék utalni, hogy a hazai kisebbségpolitika hatóköréből hosszú ideje kitagadott cigányság kisebbségként való tudomásul vétele és ezzel együtt kisebbségi jogainak elismerése nem tűr halasztást. Nélkülözhetetlen ez a lépés a cigányság társadalmi felemelkedésének és beilleszkedésének elősegítése útján, és egyben előfeltétele a cigánysággal kapcsolatos közgondolkodás megváltoztatásának is. A kialakult helyzet ezt egyre nehezebbé teszi. *A peremhelyzetben élő cigányság* a kiéleződő társadalmi ellentmondások hatására *totális válságba került*, s ilyen körülmények közepette kényszerül az egyre erősödő előítéletes magatartással szembenézni.

A kisebbségi lét fenntartó ereje: a helyi közösség

Az országunkra kényszerített szocializmusmodell, amely itt az elmúlt negyven évben kialakult, kizárólagosságra szert tett, majd válságba jutott, a modernizációhoz fűződő illúziók hatása alatt lerombolta a társadalom szerves fejlődésben kiforrálódott finanszírozását, azokat a képződményeket, amelyek a helyi társadalmak szerveződésének, életképes működésének és szerves továbbfejlődésének alapjai lehetnek volna, s reméljük, talán még lehetnek is.

A politikai berendezkedésnek és a hozzá tartozó kényszermodernizációnak ez az áldatlan következménye – identitászavaroktól kísérve – társadalmunk életének egészére kihatott. A kisebbségek vonatkozásában azonban még súlyosabb következményekkel járt: *végletesen megbontotta csoportjaik kohézióját*, ezáltal e csoportokat a végső etnikai megsemmisülés küszöbére, illetve a cigányságot a totális válság állapotába juttatta. Innen eredeztethető minden olyan jelenség, amely ma már nyíltan megfogalmazott gondja a kisebbségi értelmiségnek. Innen a művelődéspolitikai eredménytelensége, hiszen az intézmények éltető közegüket veszítve fejleszthetetlenekké váltak. Fejlődésük és hatásuk hiányában pedig tovább erőtlenedik az a közeg, amelyet szolgálni hivatottak. Ebből az ördögi körből ki kell – és hiszem –, ki

lehet törni. Ez nem csupán anyagi erőforrásokat, hanem elsősorban átgondolt stratégiát igényel az eddig alkalmazott területi kezelés csődöt mondott módszere helyett. Egy felelős kisebbségpolitika alapvető feladata: azoknak a struktúráknak kibontakoztatása, rekonstruálásuk támogatása, amelyek e régió hagyományaihoz illeszkedő módon szolgálhatják az alulról építhető demokratizálódást. Ne kergessünk illúziókat, ne kísérletezzünk egy újabb – bár a sztálintól eltérő előjeltű – kényszermodernizációval. Tudomásul kell vennünk, hogy a citoyen-típusú állampolgárt nem lehet egyik napról a másikra elővárszolni. A vidék munkaformáiban, a munkás- és parasztmozgalmakban, a középrétegek szerveződéseiben van elég minta, amelyekhez vissza lehetne nyúlni, amelyek újra közösségépítő erővé válhatnak. A kisebbségeknek is van közösségépítő örökségük. Ebben a folyamatban azonban a társadalom egészét kell figyelembe venni: annak helyreállított és fejlődésképesé t tett mikroszerkezete nélkül a kisebbségi közösségek sem nyerhetik vissza sajátosan egyedi arculatukat. Úgy vélem, ez ma a kisebbségi lét alapkérdése Magyarországon.

Függelék

A fontosabb szavak cikkbeli értelmezése

Nemzetiség. Ez a kifejezés írásomban nem fordul elő. E terminusz részben történelmi örökség nyelvünkben, s jelentését a történeti szociológiában Szűcs Jenő megadta. Már csak az ő emlékének is tartozunk azzal, hogy meghagyjuk e szót az általa kijelölt jelentésben. A szónak a mai politikai zsargonban érvényes jelentése a tudományosság kritériumainak aligha megfelelő sztálini nemzetfogalomból állt elő csonkolásos eljárás útján, hogy azután nagyarányú ideológikus bűvészkedés tárgya legyen. Bár korábban szóban és írásban magam is számolatlanul használtam, egyre inkább meggyőződtem arról, hogy a sztálini szocializmusmodell meg nem szenvedett, szerencsésebb sorsú társadalmak nyelvére – nem nyelvi okokból – lefordíthatatlan. A nemzetközi jog sem ismeri ezt a szót. Ismer helyette nemzeti, faji, etnikai, őshonos, bevándorló stb. kisebbségeket. Ismeri a kisebbségi kérdést.

Kisebbségen történelmileg kialakult, az adott ország társadalmának többségét alkotó népességtől fontos és relatív állandóságú sajátosságai alapján elkülönülő társadalmi nagycsoportot értek. Nem téveszthető össze tehát az emberek körében döntési helyzetben létrejövő, majd eltűnő politikai kisebbséggel, vagy az emberek más alapon létrejövő csoportjaival.

A *társadalom* szót szívem szerint a „civil társadalom” jelentésében használnám. Ebben az értelemben azonban a társadalom jórészt még csak program, megvalósítása hátra van. Elégedjünk meg e helyütt egyszerűen azzal, hogy társadalmon az állampolgárok összességét, határok közé zárt emberek olyan közösségét értjük, amelyet alapvetően a szinkronitás síkján működő erők, érdekek szerveznek meg és ily módon különítenek el az emberiségnek a határokon kívül hasonlóan szerveződött csoportjaitól. Itt tehát a társadalom az a fogalom, amelyet a 19. századi liberalizmus örökségeként át nem gondolt természetességgel nap mint nap nemzetként szoktunk megjelölni.

A *nemzet* számomra ettől eltérően olyan kulturális-kommunikációs közösség, amelyet határok is átszelhetnek, amelyek makroközösséggé szerveződésében a diakron erők működésének van kitüntetett szerepe.

A magyarországi cigányság helyzete

Choli Daróczi József

A cigányság eredete és vándorlásai

A cigányok – az összehasonlító nyelvtudomány eredményeinek tanúsága szerint is – Észak-Indiában kialakult és hosszú időn át ott élt népcsoport leszármazottai, akiket még ma sem tisztázott társadalmi, történelmi okok őshazájuk elhagyására kényszerítettek. E területről déli irányba történő elvándorlásuk az időszámításunk szerinti 5-6. századra tehető. Elhagyva Indiát, több mint ötszáz évig vándoroltak perzsa területen. Perzsiában a mindig is mozgalmas népcsoportok körében a romok (cigányok) ősei által készített fa, fém és vas használati tárgyakra, az általuk készített szűrő- és vágófegyverekre nagy volt a kereslet. A perzsák szívesen fogadták a romok zenei, mutatóványos, szórakoztató szolgáltatásait is. Nem voltak etnikai konfliktusok a rom és a perzsa népesség között. A perzsák nyelvükben, kultúrájukban, szokásaikban közel álltak a romokhoz. A Perzsián belüli vándorlások során a romok feltehetőleg addig maradtak egy-egy területen, amíg ott nem telítődött a piac; amikor már ellátták a környéket áruikkal, tovább mentek egy új területre. Az előző helyen mindig ott maradt egy kisebb-nagyobb rom sejt, ők biztosították a tönkrement eszközök pótlását és az esetleges új igények kielégítését. Ezek a le-leszakadó roma családok hozták létre a mai afganisztáni, iráni, iraki, majd később a mai törökországi, görögországi rom lakosságot.

A cigányság Európában való megjelenése idején (1100 körül) még egységes népcsoport volt, amely azonos nyelvet beszélt, azonos vagy hasonló (egymást támogató és kiegészítő) foglalkozásokat, azonos életmódot folytatott. Európa törzsébe való behatolása előtt azonban három nagy csoportra szakadt.

Az első nagy csoport Mezopotámián és a Szezi szoroson át Észak-Afrikába jutott el.

A központi cigány törzs tovább vándorolt északra, Kis-Ázsiáig. Itt egy részük letelepedett, mások időben elhúzódva, kisebb csoportokban, nagycsaládokban elindultak Európa felé, elsősorban a Boszporuszon át. Ezeknek a csoportoknak egy része a román fejedelmek, elsősorban a pravoszláv egyház fennhatósága alá került, nagyobb részük azonban tovább haladt és eljutott az észak-európai országokba is.

A harmadik, Kis-Ázsiában maradt cigányság egy idő után szintén megindult Európa felé, de amíg az első csoport a 10-11. században kelt át a Boszporuszon, ez a második

hullámban érkező csak a 11-12. század folyamán indult meg Európa irányába, túlnyomó többségében a Dardanellákon át. Ezek a csoportok a görög-bolgár területeken telepedtek meg. A Dardanellákon átkelt cigány csoport a mai romok, a korábban a Boszporuszon átkeltek a mai rom-ungrok őseinek tekinthetők.

A 15. századi európai uralkodók – köztük a magyarok is – kezdetben barátsággal fogadták a Balkán felől kisebb-nagyobb csoportokban érkező cigányokat, de hamarosan Európa-szerte kíméletlen üldöztetés, társadalmi kivetettség lett osztályrészük. Sorra születtek meg a cigányok elleni intézkedések. A későbbiek során így történt ez Magyarországon is, ahol I. Lipót 1701-ben törvényen kívül helyezte a cigányságot.

A kapitalista fejlődés során a cigányság többsége *folytatta hagyományos kézműves foglalkozását; így egyre inkább kiszorult a társadalmi munkamegosztásból, s fokozatosan a társadalom pereméről is.*

A cigány kultúra sorsa

A hindu felfogás szerint mindenki a maga előző tetteinek, múlt életeinek következményei szerint születik újra, tehát nem véletlen, hogy melyik osztály tagjaként jön a világra. Ahhoz, hogy valaki felemelkedhessen egy magasabb testi vagy szellemi fokozatra, elengedhetetlenül szükséges, hogy a reá mért sorsot békésen viselje és a velejáró kötelességeket meggyőződéssel, zúgolódás nélkül teljesítse.

Egy ilyen történelmi-társadalmi múlttal és többezer éves kultúrával rendelkező népcsoport tudatából hiányzik az európai kultúra és szellemiség racionálisabb világképe; az erkölcsi rendszerét, vallási tudatát alkotó normák csak nagyon nehezen, következetes és tudatosan végigvitt nevelési folyamat során módosíthatók. Az új, az európai hitvilág erkölcsi és etikai normarendszeréből csupán egy-egy elemet épített be eredeti rendszerébe.

A sok évszázados leigázottság, az üldöztetések és a társadalmi kitaszítottság, az egyik napról a másikra élés megtette romboló hatását. A vándorlások során ért különböző társadalmi, csoportközi hatások, az állandó alkalmazkodás a különböző népek és népcsoportok igényeihez és elvárásaihoz oda vezetett, hogy a cigányság hozott kultúrájának nagy részét a mindenkori igényekhez idomította, eredeti, ősi kultúráját elvesztette és a primitívség állapotába süllyedt. Ennek során vesztette el feltehetőleg írásbeliségét is, és ezzel annak lehetőségét és feltételét, hogy kultúráját: történelmét, vallását és társadalmi, közösségi szokásrendszerét, irodalmi, művészeti alkotásait generációk hosszú során át, napjainkig megőrizze.

A cigányság Európába érkezésekor már csak a szájhagyomány útján megtartott elemekkel rendelkezett, korábbi kultúrájának már csak elcsökevényesedett foszlányait hozta ekkor magával.

A vallásnak a hiedelmek és babonák szintjére visszazuhanó formáját őrizte meg és őrzi még napjainkban is, ami elsősorban spontán imákban és egyfajta naív hitben nyilvánul meg. A cigányok Indiából magukkal hozott, és a vándorlások során módosult vallástudata és hitvilága gyökeresen eltér a keresztény világtól. A két vallás és hitvilág

szórványelemeiből, az ehhez kapcsolódó babonás hiedelmekből alakult ki egy sajátos cigány hitvilág.

Népköltészete gazdag és sokrétű, nem vegyítisza indiai gyökereit. Mesekincse fejlett és felbecsülhetetlen információt hordoz a cigányság múltjáról, hitvilágáról, sőt, társadalmi viszonyairól, társadalmi-gazdasági múltjáról is.

Népdalkincse talán még a meséknél is fejlettebb. A cigányság körében a népköltészet, a folklór még élő és közösségteremtő hatással bír. Népdalaikra a mélabús, sok esetben a magyar bujdosóénekekre emlékeztető kesergők a jellemzők, amely a bajbajutott, szomorú ember dalformája; illetve az ezzel szöges ellentétben álló, úgynevezett vidám vagy pergető táncdalok.

Feltétlenül meg kell említeni a Magyarország területén élő cigányok esetében az irodalmat, még akkor is, ha ez az irodalom nem cigány nyelvű, hanem a cigányok által, cigányokról szóló magyar nyelvű irodalom. Csak a legutóbbi időben született és jelenhetett meg Magyarországon a cigány népköltészet területén kétnyelvű kiadvány, amelyet Bari Károly gyűjtött és fordított magyarra.

A cigány művészet másik kiemelkedő területe: a képzőművészet. Ezen belül is elsősorban és szinte kizárólag a festészet az, amely vállalja a cigányságot.

A cigányok a kezdetektől fogva ipari tevékenységet folytattak, melyet összekötöttek termékeik eladásával. Ez utóbbi elsősorban az asszonyokra hárult, akik ezen kívül Indiából és Perzsiából hozott ismeretekre támaszkodva jóslással is foglalkoztak.

Hagyományos foglalkozásaik közül a kovácmesterség, a zene és hangszeres zene, illetve a faművészet volt az, amelyet napjainkig megőrzött a cigányság.

A cigány vándorkovácsoknak mesterségük gyakorlásához a legkezdetlegesebb, a legegyszerűbb felszerelésre volt szükségük. A fegyverkovácsolástól (elsősorban szűrő- és vágófegyverek) a háztartási eszközök javításáig, készítéséig (pl. rosta, szita), a lópatkolástól a kolompkészítésig szinte mindennel foglalkoztak. Külön szakmát képviseltek a kovácsokon belül a csengő- és kolompkészítők. A csengőöntés legalább olyan egyszerű eszközökkel történt, mint a kovácsolás.

A famegmunkálás gyakorlatilag mindenki által ismert cigány foglalkozási forma. Legjellegzőbb változata a teknő- és kanálkészítés. Egész Európában csak az úgynevezett cigány teknővájók készítették a korábbi évszázadokban – a legutóbbi évtizedekig – az európai háztartásokban nélkülözhetetlen fateknőket, tányérokat és tálakat, illetve fakanalakat.

A cigány zenészek hangtechnikai tudását, virtuozitását és improvizáló készségét jól ismerjük. A korai években szinte kivétel nélkül valamilyen más foglalkozás mellett zenéltek. Csak lényegesen később, a 15-16. században kezdett a zenélés önálló foglalkozássá válni.

Az ősi cigány foglalkozások halódnak. Némelyik már elhalt (kovácsok), mások most haldokolnak (teknővájás), és van, amelyik a lét és nemlét határán vegetál (éttermi, szórakoztató zene).

A cigányság európai története és társadalmi helyzete sajátosan alakult és sajátosan cigány maradt. Ennek elsősorban az Indiából eredő, majd módosult sajátos kultúra: lelki alkat, vallás, illetve hit az oka. Európai fejlődésének vonala nem mutat hasonlóságot más népcsoportokéhoz.

A magyarországi cigányok múltja

Hazánkban a cigányság alkotja a legnagyobb lélekszámú sajátos kultúrával és hagyományokkal rendelkező etnikai csoportot. Magyarországon való megjelenésük egybeesik a törökök Bizánc elleni támadásával. Elsőként a boszporuszi cigányok érkeztek meg Magyarországra, majd a 15. században a Dardanellákon átkelt csoportok. A havasalföldi szolgaságra kényszerített cigány csoportok pedig csak a 18-19. században szabadultak fel román uraik alól, s csak ekkor hagyhatták el ezt a területet. Az ő leszármazottaik a mai úgynevezett coláro és beás cigányok. Vagyis a mai magyar anyanyelvű rom-ungrok ősei mintegy 250-300 évvel korábban érkeztek meg Kelet-Közép-Európába, mint a cigány anyanyelvű romok. Ez a két csoport alkotja a mai magyarországi cigányság zömét.

A „cigány” népnév eredete ismeretlen; annyi bizonyos, hogy nem indiai eredetű. A cigány nyelvben e szónak nincs is megfelelője. Magyar területen először a 14. század második felében bukkant fel, elterjedése a 15. században következett be.

A történelem folyamán a cigányság körülményei szinte mindig nehezek voltak. Az 1760-as évek elején Mária Terézia, majd fia, II. József indította el a cigányok letelepítésére irányuló kísérletek sorozatát. Rendeleteik célja az volt, hogy a cigányokat földművelésre szorítsák. Rendelet tiltotta cigányok egymás közötti házasságát, és azt is kimondta, hogy gyermekeiket a szülőktől el kell venni és nevelésre parasztcsaládokhoz kell kiadni, valamint hogy a cigány helyett elnevezésük „újparaszt” legyen. Ezekkel az intézkedésekkel a cigányok vándorlásait akarták megakadályozni, figyelmen kívül hagyva, hogy *ha vándoriparosi mesterségük gyakorlásától megfosztják őket, megélhetésük feltételeit szüntetik meg.*

Korlátozták a kovácmesterséget és a zenélést is. A rendelkezés szerint kovácmesterséget csak azoknak volt szabad folytatni, akiknek a szolgabírók járásaikban a „köz érdekében” ezt megengedték. Az egyházak ellenszenvvel nézték a táncos szórakozást és annak zenész kiszolgálóit. Aki zenészként hozzájárult a táncos mulatozáshoz, annak vállalnia kellett az egyház haragját, amihez a társadalom megbélyegzése is járult. A városok vezetői csatlakoztak az egyházak képviselőihez és sorra adták ki rendeleteiket a szórakoztató zenészek ellen.

A városi iparos réteg sem bánt másként a fa- és fémműves cigány mesterekkel. A céhek egymás után kezdeményeztek eljárásokat a „kontárnak” számító cigányok ellen is.

A későbbiek során József főherceg neve emelkedik ki azok közül, akik meg akarták ismerni a cigányokat. Maga is megtanult cigányul; nevéhez fűződik az első magyarországi cigány nyelvtan összeállítása, s ő kezdeményezte a legrészletesebb felmérést, amely 1893-ban, az akkori Magyarország területén élő cigányok számáról, lakás-, foglalkozási és iskolázottsági viszonyairól készült.

Néhány adat ismertetése azért is fontos, mert ezek sok előítéletet oszlatnak el a cigányok múltját illetően. A felmérés időpontjában, tehát 1893. január 31-ikén, 274 940 cigányt írtak össze az országban. Ebből:

- állandóan letelepedett	243 432 fő	88,55%
- huzamosan tartózkodó	20 406 fő	7,42%
- vándorló és egyéb	11 102 fő	4,03%.

Az összeírás azt is kimutatja, hogy míg az ország tanköteles gyermekeinek 19,35%-a nem járt iskolába, ez az arány a cigányok között 69,15% volt. Foglalkoztatási struktúrájukra csak néhány adat: napszámos 36,7%, iparos 28,9%, háztartásbeli 10,37%, zenész 9,6%, foglalkozás nélküli 7,54% volt. Hagyományos cigány mesterséget folytató: zenész 13 000 és kovács 16 784. A teknővájók és egyéb famunkások, a seprű- és rostakészítők, a kosárfonók, meszelőkötők, kötél- és madzagkészítők együtt körülbelül 20 000 főt tettek ki.

Magyarországon a cigánykérdés „rendezésének” legmegalázóbb évei a két világháború közötti Horthy-korszakra estek. Ekkor következett be a vándorló cigányok erőszakos letelepítése is. A magyar ellenforradalmi rendszer, majd az egész fasiszta államgépezet megvetéssel kezelte a cigányokat, s a hangulatkeltés következményeképpen a cigányellenesség felülmúlt minden korábbit. A legkegyetlenebb hajsztát a hitleri Németország indította ellenük. A magyar fasizmus a cigánykérdést – különösen a harmincas évektől német példa alapján – mint faji problémát kezelte. A végleges megoldást a teljes fizikai megsemmisítésben látták.

A magyarországi cigányok mai helyzete

Az európai kisebbségekre többnyire jellemzőek az ún. sztálini nemzetiségi ismérvek: földrajzilag behatárolható területen élnek, gazdasági és kulturális közösséget alkotnak, etnikai tudatuk erős.

A diaszpórában élő kisebbségek esetében azonban ez már nem olyan egyértelmű. A zsidóság például az etnikai hovatartozás magas fokán áll, míg ugyanez a teljes cigányságról nem mondható el. A zsidóság és a cigányság közötti alapvető politikai, társadalmi különbséget a két népcsoport kulturális, műveltségbeli különbözősége adja. A cigányság több mint ötszáz éves magyarországi történelme során soha nem tudott olyan mértékben ellenállni az asszimilációs törekvéseknek, mint a zsidóság. Hiányzott ehhez többek között európai műveltsége, és az európai mércével is értékelhető hitvilága, vallásos meggyőződése. Ez nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a cigányság nem vált kulturálisan az európai társadalmak szerves részévé, s így gazdasági és politikai területeken sem integrálódott. Ez alól a magyarországi cigányság helyzete sem kivétel. Mindig társadalmon kívülnek számított, még a közelmúlt szocialista társadalmában is, amelynek ideológiai alapja az egyenrangúság. De más volt, és ma is más az ideológia és a társadalmi gyakorlat.

Noha Magyarországon – I. Lipót uralkodásának utolsó éveitől és az osztrák-magyar monarchia korszakától eltekintve – nem voltak cigányellenes törvények vagy központi határozatok, ugyanakkor nem születtek és nem jelentek meg a cigányság emancipációját biztosító törvények sem. Az 1961-es, 1979-es és 1984-es MSZMP határozatok és állásfoglalások sem voltak azok.

A központi, a tárcaközi, a megyei cigányügyi bizottságok vezetői, a cigány etnikum érdekeinek képviselői egyike sem cigány. *Az országos és helyi cigánykérdésekben a cigányok nélkül, nem cigányok döntenek.* Ez tulajdonképpen nem más, mint az erőltetett asszimiláció burkolt formája.

A cigányság Magyarországon ma is halmozottan hátrányos helyzetű és az is marad mindaddig, amíg önmaga nem lesz képes arra, hogy etnikumi jogait kiharcolja. A cigányságot 1989-ben belügyminisztériumi felügyelet alá helyezték. Egyetlen más kisebbség sem tartozik belügyminisztériumi felügyelet alá. Ez a lépés aggodalmat kelt a cigányság körében. Magyarországon legutóbb az 1929-es világgazdasági válságot megelőző évben került sor ilyen lépésre; tíz évvel később a cigányokat tömegesen deportálták.

Az elmúlt négy évtized cigányügyi politikájának következtében *a cigányság súlyosan válságos helyzetbe került.* A helyzetben rejlő veszélyeket azok a cigányügyi nem cigány vezetők sem látják, akik az elmúlt harminc év során mindenáron bizonyítani igyekeztek – és voltak, akik el is hitték nekik –, hogy a cigányság a legjobb úton van a társadalmi felzárkóztatáshoz. Ezek az emberek és maga a társadalom is akkor fog igazán meglepődni, amikor szembesül a valódi problémákkal.

Fokozódó leszakadás a társadalomról

A cigány lakosság társadalmilag mélyebbre süllyedt, mint az 1945-öt megelőző években volt. Az úgynevezett hagyományos cigányfoglalkozásokból évszázadokon át megéltek, el tudták tartani népes családjukat. Ma „négermunkások”: utcaseprők, háztakarítók, parkőrök és parktakarítók, út- és csatornatisztítók. Korábban, ha cigánytelepen is éltek, együtt voltak, nagyobb biztonságban érezték magukat saját közösségükben. Még a faji előítéletek is jobban elkerülték a cigánytelepeket, mint az „utolsó padban” ülő cigánygyerekeket; lelkileg kevésbé voltak sérthetők. Márpedig *a nagyfokú előítéletesség, a faji megkülönböztetés még napjainkban is jellemzi a cigányság státusát,* társadalmi helyzetét és viszonyát a nem cigány közösséghez.

A mai magyarországi cigányhelyzet jellemzésére álljon itt néhány hivatalos adat.

A cigány lakosság – reálisnak tűnő becslések alapján – jelenleg mintegy 7-800 000 fő, s az ezredfordulóra eléri a egymillió létszámot. A munkaképes korú cigány férfiak ugyanolyan arányban rendelkeznek munkaviszonnyal, mint a nem cigányok. Ennek ellenére a cigány lakosság 25%-a (kb. 200 000 fő) a szociális követelményeknek nem megfelelő telepeken él. A cigány lakosság születéskor várható élettartama több mint 15 évvel marad el a nem cigányokétól.

A cigány tanulók körülbelül fele 16 éves koráig nem végzi el az általános iskola nyolc osztályát. A nyolc osztályt végzett cigány fiataloknak csak kb. 4,5%-a tanul tovább középiskolában, s közülük mintegy 40% nem jut el a negyedik osztályig. A szakmunkásképzőkben a nyolc osztályt végzetten kb. 30%-a tanul tovább. Az általános iskola utáni össztovábbtanulási arány a cigány tanulók esetében 38% körül van, míg ugyanez a nem cigányoknál több mint 90%. Ez azt jelenti, hogy a cigány fiatalok körülbelül 80%-a a legjobb esetben is csak segéd- és kisegítő munkás lehet, míg

a nem cigány fiatalok 90%-a legalább szakmunkássá válhat. A felsőoktatásban résztvevő cigány diákok aránya még ezrelékben sem fejezhető ki. *Az alacsony iskolai végzettség miatt a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely alapvetően meghatározza a cigányság életszínvonalát*, ugyanakkor az alacsony életszínvonal akadályozza a felemelkedést elősegítő szakképzés megszerzésének. A szakmunkás és a szakképzetlen (kisegítő, segéd-) munkás munkahelyi lehetőségei, jövedelmi viszonyai, átképzési és továbbképzési lehetőségei között *nagyobb és áthághatatlanabb a szakadék*, mint az 1945 előtti szegényparaszt, zsellér, agrárproletár, proletár félanalfabéta tömegek és a hagyományos foglalkozásokat folytató, analfabéta cigányság között.

Az a „cigányfejlődés”, amit a nem cigány „szakértők” és egyes politikusok a maguk eredményeinek szeretnének felmutatni, nem más, mint az általános társadalomfejlődés spontán következménye, ami az úgynevezett cigánypolitika nélkül is bekövetkezett volna.

A cigányság társadalomba integrálását nagymértékben nehezíti a velük szemben megnyilvánuló faji előítélet. Ez Magyarországon sem elsősorban pártállás kérdése. Megszüntetése érdekében tudományosan alátámasztott akcióttervet kellene kidolgozni. A jelenlegi előítéletek mellett lehetetlen olyan cigány-magyar viszony kialakítása, amely elősegíti a cigányság integrálódását.

A problémák megoldásához a cigányságnak, és ezen belül a cigány értelmiségnek időre van szüksége; meg kell erősödnie (képzésben, kontaktusokban stb.) ahhoz, hogy horizontálisan és vertikálisan egyaránt elfoglalhassa helyét a társadalomban.

A magyarországi cigányság jövője

A cigány népcsoport nemzetiséggé deklaráltsága vagy annak hiánya: politikai, jogi kategória. Nagymértékben függ attól, hogy milyen gazdasági státussal rendelkezik a többségi nemzet társadalmi szerkezetében, vagyis abban milyen gazdasági, politikai erőt képvisel. Az pedig, hogy egy kisebbségben lévő népcsoport milyen helyet foglal el az adott társadalom szerkezetében, elsősorban belső tényezők függvénye; ezek közül is kiemelkedik kulturális, műveltségi szintje (ami ismét több külső és belső tényezőre vezethető vissza). Vagyis az, hogy egy kisebbségben levő csoport nemzetiséggé nyilvánított-e vagy sem, elsősorban attól függ, képes-e és alkalmas-e nemzetiségi jogait kiharcolni, kivívni és azokkal élni. Természetesen annak is szerepe van, hogy az államalkotó etnikai egység politikai, államigazgatási erőszakszervezetei mit fogadnak el.

A kisebbségek deklarált és államilag szavatolt jogainak biztosítása az egész társadalom harmonikus fejlődése szempontjából érdeke az államnak. Ezekkel a jogokkal élni azonban tudni kell. Hogy egy adott kisebbség érvényesíti-e, illetve képes-e érvényesíteni jogait vagy sem, többek közt egységességétől is függ. Minden kisebbségnek arra kell törekednie, hogy önmaga érdekében és védelmében létrehozza belső egységét. Ez pedig *magas szinten képzett, általánosan művelt értelmiségi réteg (nem csoport!) nélkül nem valósítható meg*.

Ha a széles értelemben vett kultúra különböző területeit vesszük számba, akkor a cigányság belső feltételei többnyire még nincsenek meg a nemzetiséggé váláshoz. De a mai – és a közeljövőben várható – gazdasági-társadalmi helyzet nem is fogja lehetővé tenni e feltételek gyorsított kifejlesztését. Ezért előbb kell nemzetiséggé válnia, mint ahogy annak szubjektív feltételei megteremtődnének, mert éppen ez fog nagyobb lehetőségeket nyújtani a szükséges feltételek megteremtéséhez. Ehhez azonban fel kell ismerni, hogy minden cigány szervezetnek, minden cigány értelmiséginek – még kemény kompromisszumok árán is – szövetségbe kell lépnie, akármilyen politikai, ideológiai meggyőződése és hitvallása van. Együtt dolgozva meg kell találni a meghatározó okait annak, hogy a különböző korszakok magyarországi cigánypolitikái közül miért nem sikerült egyiknek sem komolyabb eredményre vezetnie. Csak ezeknek az eredményeknek a birtokában lehet pozitív irányba mutató lépéseket tenni.

A cigánykérdés nem oldható meg a cigányok bevonása nélkül. A cigányság csak akkor biztosíthatja saját ifjúságának nevelését, oktatását – a mai gyakorlatnál jobb hatásokkal –, ha ehhez megteremti az objektív feltételeket. E téren nagy előrelépést jelentene nemzetiséggé nyilvánítása.

Nemzeti kisebbségek, etnikai csoportok kultúrantropológiai megközelítésben

Niedermüller Péter

A néprajz, valamint a kulturális és szociálintropológia régi és megalapozott hagyományokkal rendelkezik a nemzeti kisebbségek kultúráival, az etnikai csoportokkal kapcsolatos kutatások terén. Az utóbbi egy-két évtizedben jelentős mértékben felélénkült az érdeklődés az emberi-társadalmi lét, a kulturális, politikai, ideológiai struktúrák etnikai és nemzeti kisebbségi vonatkozásai iránt, s növekedett az e témákkal foglalkozó empirikus és elméleti kutatások száma. A kutatások ma elsősorban azt igyekeznek felderíteni, hogy *miképpen szervezi az etnikai hovatartozás a mindennapi életet és a kulturális modelleket*. Ebből a szempontból alapvető jelentőségű kategória az „etnikus identitás”, amelynek értelmezése így elsőrendű kutatási feladattá válik.

Etnikai csoport – nemzeti kisebbségek

Az európai néprajz és az angolszász antropológia által egyaránt leggyakrabban használt kategória az „etnikai csoport”. E kategória meghatározásának egyik legkedveltebb módja, amikor felsorolják az adott embercsoportot jellemző különböző tulajdonságokat és megkülönböztető jegyeket. Ennek alapján azokat az emberi csoportokat, közösségeket nevezik etnikai csoportnak, nemzetiségnek, kisebbségnek, amelyek bírnak a közös eredet tudatával, közös a nyelvük, a történelmi múltjuk, hasonló kulturális és pszichológiai jegyekkel rendelkeznek, közös a kulturális hagyományuk, a vallásuk, vannak közös viselkedési mintáik, értékeik, normáik, s általában tőlük különböző többségi nép által körülvéve élnek, azaz az adott társadalom, nemzet kisebbségét alkotják. E meghatározás értelmében etnikai csoportnak vagy nemzetiségnek tekinthetők pl. a magyarországi szlovákok, a romániai magyarok, az Európában bárhol élő cigányok, a spanyolországi baszkok, vagy éppen a finnországi svédek.

E rövid felsorolás alapján is megállapítható, hogy noha az etnikai csoport, a nemzetiség elméleti kategóriája mindezeket a népcsoportokat magában foglalja, a tényleges történelmi tapasztalatokat, a mindennapi élet minőségét, illetve az adott kisebbségnek otthont adó ország politikai, kulturális, ideológiai, gazdasági életében

való részvétel mértékét és lehetőségeit tekintve óriási különbségek vannak közöttük. A közismert különbségek, amelyek alapvetően a többségi nemzetnek a kisebbséghez való eltérő viszonyából fakadnak, nem „tiszta” politikai jellegűek. Itt ugyanis nemcsak a nemzetiségi elnyomásról, a kisebbségekkel szembeni diszkriminációról van szó; ez a viszony alapvetően meghatározza a nemzetiség belső életét is. Ennek azért van nagy jelentősége, mert egy etnikai csoportot az is jellemez, hogy belsőleg, „szubjektíve” mennyire azonosul környezete normatív viselkedésmintáival, szimbólumaival, azaz mennyire vállal a többségi nemzettel közösséget. A nemzeti kisebbségek társadalmi léte szempontjából nem az az elsődleges, hogy van-e egyedi népviselete, csak az adott csoportra jellemző rítusrendszere, színes népművészete stb., hanem sokkal inkább az, hogy nemzetiségi különállását kifejezendő milyen mértékben ragaszkodik ehhez, hogy van-e és ha igen, milyen erős az etnikai tudata.

A fenti értelmezés mellett az etnikai csoport kategóriájának van egy másik – elsősorban a modern ipari társadalmak történeti, szociológiai tapasztalataihoz kötődő – értelmezése is. Ez abból a Max Weber-i tételből indul ki, amely az etnikai csoportot elsődlegesen politikai közösségnek tartja. E felfogás antropológus képviselői azt hangsúlyozzák, hogy a modern ipari társadalmakban az *etnikai csoportok kulturális megnyilvánulásai, szimbólumai ma már rendkívül hasonlóak*, s ennek következtében a kultúra, a nyelv, a vallás aligha tekinthetők elsődleges etnikai megkülönböztető jegyeknek. Ezért sokkal inkább az adott csoport érdekei tölthetik be az etnikai megkülönböztető jegy funkcióját; azaz az *etnikai csoportot, a nemzeti kisebbséget érdekcsoportként kell felfogni*. Eszerint egy etnikai közösséget, nemzeti kisebbséget elsősorban érdekeinek megfogalmazása, azoknak a szélesebb társadalmi környezettel való „egyeztetése” és érvényesítése, s az ezáltal elért társadalmi státusz jellemez. Az érdekcsoportként sikeresen működő etnikai csoport természetesen hozza létre és folyamatosan reprodukálja saját önfenntartó, önszervező funkcióit: a különbözőséget, a kommunikáció sajátos módját, a csoporton belüli hatalmi és döntéshozatali struktúrát, saját ideológiáját és szocializációs folyamatait.

A nemzeti kisebbségek ilyen felfogása Magyarországon sajátságosnak tűnhet, hiszen az elmúlt évtizedek politikai gyakorlata a nemzetiségek vonatkozásában is csak olyan irányított és korlátozott autonómiát tűrt meg, amely megelégedett a hatalom által elfogadott érdekek kifejezésével. Így nyilvánvaló, hogy sem Magyarországon, sem a többi szocialista országban nem kerülhetett sor a kisebbségek érdekcsoportként való megszerveződésére. Ugyanakkor több nyugat-európai országban, de mindenekelőtt az Egyesült Államokban pontosan ez történt az utóbbi évtizedekben. Aligha tekinthető véletlennek, hogy az Egyesült Államokban élő írek, olaszok, lengyelek stb. ma már rendkívül komoly gazdasági, politikai erőt képviselnek. Ezek az etnikai közösségek, „nemzetiségek” ugyanis – szemben az ugyanebben az országban élő magyarsággal – időben felismerték, hogy identitásuk megőrzése, továbbá társadalmi sikerük elsősorban annak függvénye, hogy milyen mértékben képesek érdekcsoporttá szerveződni, s az etnikai közösségük egészét érintő érdekeiket érvényesíteni.

A nemzeti kisebbségi, etnikai létnek ez a felfogása nem követel meg ragaszkodást valamiféle idealizált „ősi” kulturális hagyományhoz, nem követeli meg például a lengyel, az olasz stb. nyelv kifogástalan ismeretét, az „ősi” szokások követését, sőt,

például kifejezetten támogatja a vegyes házasságokat. Ennek ellenére a mindennapi élet rejtett szintjein előtérbe helyezi azokat a viselkedési mintákat, amelyek e szimbolikus etnicitás alapjait képezik.

Pszichológiai és ideológiai dimenziók

Az etnikai, nemzeti kisebbségi kultúrákkal kapcsolatos antropológiai kutatások másik alapvető fontosságú kategóriája az „eticitás”. Ez a fogalom elsősorban az itt vizsgált kérdéskör pszichológiai vonatkozásait igyekszik megvilágítani.

Ezen belül az egyik értelmezés az etnicitást egy társadalmilag is azonosítható „etnikai utasításként” fogja fel, amely az elvárható viselkedés mintáival látja el az adott csoport tagjait. Az ezeket meghatározó szimbólumok, értékek és normák természetesen változhatnak és változnak is a történelmileg változó társadalmi környezet hatására. Ebben az értelmezésben tehát az etnicitás lényegét az adott csoport tudati szférájához tartozó megismerési struktúrák alkotják, amelyeket a mindennapi élet folyamatában közvetlenül nem figyelhetünk meg.

Az etnicitás egy másik értelmezése szerint az etnicitás az etnikai csoport mindennapi életében való részvétel mértékét jelenti. Ez a felfogás abból indul ki, hogy különbség van egy kisebbségi csoporttal való teljes azonosulás, és az adott csoport interakcióiban való részvétel mértéke között. Tapasztalati tény ugyanis, hogy a modern ipari társadalmakban élő egyének identitása rétegzett, vagyis ugyanaz az egyén több, egymással nem mindig tökéletesen harmonizáló identitással rendelkezik. Ez abban nyilvánul meg, hogy mindennapi életének egyes szintjein más és más csoportokhoz fűződő értékrendeket követ. Abban az esetben, ha az egyén egyúttal valamely etnikai csoport tagjának is vallja magát, bizonyos mértékig bele kell kapcsolódnia a nemzeti kisebbségi csoport tevékenységeibe, részt kell vállalnia a nemzeti kisebbségnek a szélesebb társadalmi környezettel folyó kapcsolatában. Itt tehát egyéni szintű pszichológiai mozzanatról van szó: az egyén „szabadon” választhatja meg, milyen mértékben kívánja magát az adott etnikai csoport tagjaként kifejezni. E „szabad választás” azonban sok szempontból meghatározott. S itt nem is annyira a politikai és ideológiai mozzanatokra, mint inkább a mindennapi élet különböző szintjeire gondolok. Egy nemzetiségi, etnikai kisebbségi csoporthoz tartozás ugyanis mindig különböző kisebb csoportokon, közösségeken keresztül valósul meg (pl. család, egyház, kulturális egyesületek stb.). Végsősoron ezek határozzák meg az említett „szabad választást”. Ugyanakkor például a mai magyarországi nemzetiségek esetében e választásnak nem annyira a szabadsága, mint inkább az egyéni jellege a meghatározó: ugyanazon család különböző tagjai eltérő módon viszonyulnak saját nemzetiségükhöz. Egy-egy egyén saját nemzetisége életében való részvételének mértékét természetesen nagymértékben meghatározza az is, hogy a többségi nemzet milyen asszimilációs stratégiákat kínál fel számára, s ezek mennyiben jelentenek tényleges választási lehetőségeket. Hazai példánál maradva: szemmel látható, hogy azok az asszimilációs stratégiák, amelyeket a mai magyar társadalom az itt élő cigányság számára felkínál, számukra elfogadhatatlan, sőt, érthetetlen és értelmetlen.

Harmadikként utalni kell arra a felfogásra is, amely különbséget tesz az etnikai csoportok együttlétén és kulturális gyakorlatán alapuló, illetve a politikai tartalommal is bíró etnicitás között. Ennek megfelelően az etnicitásnak két típusát kell megkülönböztetni: a *viselkedésbeli etnicitást*, amely nem tudatos, a szocializáció korai szakaszaiban gyökerező kulturális minták összességén alapul; valamint az *ideológiai etnicitást*, amelynek legfőbb jellemzője, hogy az egyén tudatosan – gyakran politikai vagy más társadalmi érdekek által motiváltan – tartozik az adott etnikai csoporthoz és ezt egyértelműen kifejezésre is juttatja. Úgy tűnik, hogy ami ma Magyarországon a különböző cigányszervezetek körül történik, az ennek az ideológiai etnicitásnak az első hazai megnyilvánulása.

Társadalmi identitás és nemzetiségi hovatartozás

A fogalmi séma következő meghatározó jelentőségű eleme az „etnikai identitás”. Ez adott etnikai csoporthoz, nemzeti kisebbséghez tartozást, azzal való azonosulást jelöl. Három alapvető összetevője van: a csupán erre a csoportra jellemző kulturális jelenségek és tárgyak; az ezeket érzékelő, felfogó egyének közötti viszonylatok; és végül a csoport természeti-társadalmi életterének emocionális és gyakorlatban megnyilvánuló hatása.

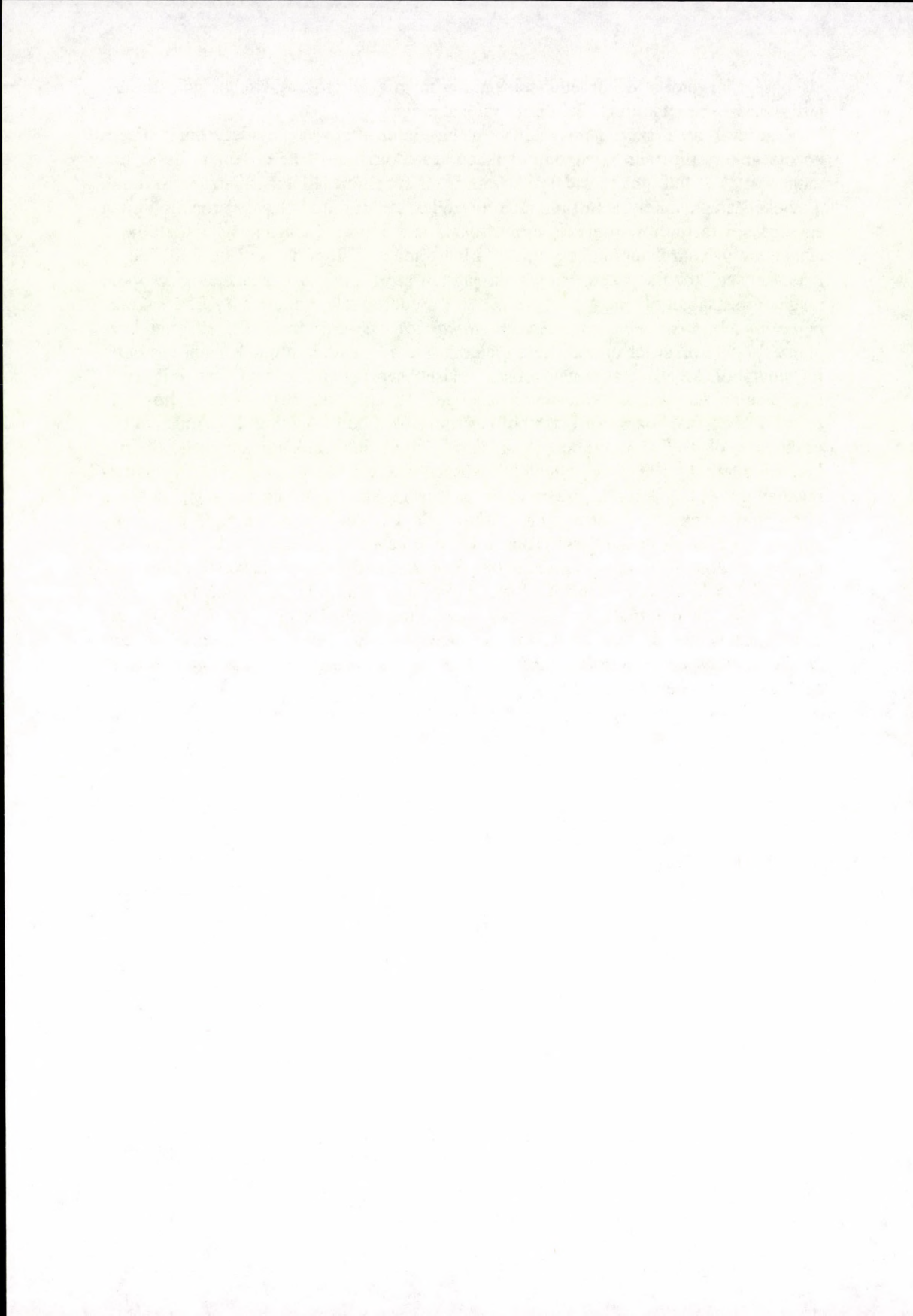
Látható tehát, hogy – mint az identitás általában – az etnikai identitás is az „objektíve adott” és a „szubjektíve tapasztalt” közötti kölcsönhatáson alapszik. Felvetődik ebben az összefüggésben a kérdés, hogy az etnikai identitás társadalmi vagy kulturális képződmény-e. Az egyik felfogás szerint *társadalmi*, mert elsődleges funkciója, hogy az egyént vagy csoportját elhelyezze egy konkrét társadalmi közegben. Például: amennyiben egy társadalom uralkodó rétegei, osztályai megalkotják a „nemzetiségi” kategóriát, akkor mindazoknak, akik például a nyelv, a kultúra stb. alapján ebbe a kategóriába „sorolódnak”, nincs más választásuk, mint elfogadni e nemzetiségi azonosság kinyilatkoztatott elveit, amely által egyben saját identitásukat is meghatározták.

Ennek különleges jelentősége van Közép-Európában, ahol hagyományosan sokféle nemzetiség élt és él együtt. E térségében már a 19. század közepétől napirendre került a nemzeti kultúrák megalkotásának kérdése. A nemzetiség, a kisebbség, az etnikai identitás fogalmainak megjelenése önmagában is jelezte, hogy egyes kulturálisan, nyelviileg stb. „más” népcsoportok a nemzet kategóriáján kívül rekedtek. Így ezen népesség számára – gondoljunk csak a romániai nemzetiségekre, a bulgáriai törökökre, vagy a második világháborút követően a lengyelországi ukránokra – nem maradt más lehetőség, mint magukat nemzetiségnek tekinteni, s vállalni ennek minden következményét.

A másik – kétségtelenül elterjedtebb – megközelítés közvetlenül a kultúra fogalmához, a mindennapi élet kulturális szférájához, a *kulturális hagyományokhoz köti az etnikus identitást*. Az ezzel kapcsolatos sokféle vélemény egy ponton biztosan találkozik: szorosan kötődik a kultúrához. A kultúra az a terület, ahol az etnikai, a

kisebbségi lét jelei a legközvetlenebb módon megfigyelhetők. A kisebbségek önkifejezése elsősorban a kultúrán keresztül valósul meg.

Végezetül arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az etnikai, nemzetiségi közösségeket kulturális szempontból lehet hasonlóaknak – némi fenntartással homogéneknek – felfogni, társadalmi hovatartozás szempontjából azonban nem. Annak a vélekedésnek, amely a társadalmi rétegződés szempontjából vagy szociológiai egységesnek tartja a nemzetiségi csoportokat, az a néprajzi, antropológiai közhely az alapja, amely összekapcsolta egymással a hagyományos népi-paraszti kultúrát, illetve a nemzetiségi közösségeket. (Ennek alapján tett szert az etnikai, nemzetiségi csoport meghatározásában oly nagy szerepre a közös eredet, nyelv, kultúra stb.) Ezzel szemben *a modern társadalmak nemzetiségi, etnikai közösségei társadalmilag rétegzettek.* A nemzetiségi, etnikai lét ugyanis nem szakítható ki a társadalom mindennapi életének folyamatából. Az etnicitás, a nemzetiség, a kisebbség kategóriái is a társadalmi rendszer elemei. Az etnicitás társadalmi szerepekből, státusokból, társadalmi hovatartozásból, s az azokhoz tartozó szimbolikus funkciókat betöltő kulturális jelenségekből együttesen képződik. Az emberi társadalom történetének különböző szakaszaiban a közös eredetnek, a nyelvnek eltérő jelentősége lehetett, de a modern ipari társadalmakban ez többnyire csökkent. E változás lényege az etnikai, nemzetiségi, illetve a társadalmi megkülönböztetések egymáshoz való közeledése, illetve együttes jelentkezése. Az etnikai, nemzetiségi csoportok egyre kevésbé jellemezhetők a sokat emlegetett „közös” történelmi tapasztalattal, kultúrával stb. Ezek a közösségek ugyanis egyre inkább és egyre határozottabban a társadalom által felkínált és szétosztott szerepek, státusok mentén szerveződnek, azaz érdekcsoportokként funkcionálnak. Ez egyben azt is jelenti, hogy *az etnikai, nemzetiségi lét egy kettős – társadalmi és kulturális – kötöttségű helyzetként határozható meg,* s az etnikai identitás egyre inkább egyéni választás kérdésévé válik.

Statisztikai táblázatok

Az itt közölt táblázatok lapunk e számának témáira vonatkozó fontosabb adatokat tartalmazzák. A táblázatok egy részét a KSH adatai alapján állítottuk össze, az ettől eltérő forrást külön megadjuk.

A magyar korona országainak nemzetiségi megoszlása 1840-ben

	Magyarország		Erdély		Horvátország*		Összesen	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Magyar	4 338 308	43,63	474 451	28,00	5 151	0,32	4 812 759	37,36
Német	1 046 392	10,52	222 159	13,11	13 226	0,82	1 273 677	9,89
Szlovák	1 684 598	16,94	–	–	3 558	0,22	1 687 256	13,10
Román	1 215 269	12,22	990 998	58,49	–	–	2 202 542	17,10
Ruszin	442 903	4,45	–	–	–	–	442 903	3,44
Horvát	148 589	1,49	–	–	777 880	48,44	886 079	6,88
Szerb	562 119	4,65	–	–	504 179	31,40	828 365	6,43
Sokác	298 817	3,00	–	–	297 747	18,54	429 868	3,34
Szlovén	40 864	0,41	–	–	–	–	40 864	0,32
Zsidó	240 410	2,42	2 403	0,14	2 101	0,13	244 035	1,89
Egyéb	25 960	0,26	4 198	0,25	1 967	0,12	32 058	0,25
Összesen	9 944 229		1 694 209		1 605 730		12 880 406	

*A katonai határőrvidék beszámításával.

Forrás: Jelentések a határon túli magyar kisebbségről. (A *Medvetánc*, az ELTE és az MKKE társadalomelméleti folyóiratának melléklete.) Budapest, 1988.

Az Osztrák-Magyar Monarchia és Magyarország nemzetiségi viszonyainak alakulása, 1851–1910

A nemzetiségek	Év	Magyar	Német	Cseh	Szlovák	Lengyel	Kárpát-ukrán	Szerb-horvát	Szlovén	Román	Olasz	Zsidó	Egyéb
száma a magyar korona országában (ezer fő)	1851	4 818	1 357	–	1 730	–	447	2 160	45	2 240	4	253	126
	1880	6 445	1 954	–	1 865	–	356	2 352	86	2 405	10	–	169
	1910	10 051	2 037	64	1 968	41	473	3 028	93	2 949	33	–	150
aránya az Osztrák-Magyar Monarchiában (%)	1851	15,5	25,1	12,8	5,9	6,6	9,4	8,8	3,7	7,8	1,7	2,2	0,4
	1910	20,6	24,5	13,3	4,0	10,3	8,2	7,8	2,6	6,6	1,6	–	0,3
aránya a magyar korona országában (%)	1851	36,5	10,3	–	13,1	–	3,4	16,4	0,3	17,0	0,03	1,9	1,0
	1910	48,1	9,8	0,3	9,4	0,2	2,3	14,5	0,5	14,1	0,2	–	0,7
növekedése az Osztrák-Magyar Monarchiában (%)	1910	107	52	62	11	144	36	38	10	31	48	–	19

Forrás: Glatz F. (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében*, História könyvek, Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1988, 172. old.

A népesség megoszlása nemzetiség szerint 1850-ben

Nemzetiség	Magyarország		Szerb Vajdaság		Erdély és Partium		Horvátország		Katonai határőrvidék		Együtt	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Magyar	4 000 266	50,9	221 845	15,6	585 342	28,2	5 732	0,7	4 985	0,5	4 818 170	36,5
Német	756 420	9,6	335 080	24,5	219 384	10,6	7 903	0,9	37 875	4,0	1 356 652	10,3
Szlovák	1 704 312	21,7	25 607	1,8	-	-	1 130	0,1	8 822	0,9	1 739 871	13,2
Román	526 760	6,7	397 459	27,9	1 202 050	58,0	-	-	113 723	11,9	2 239 992	17,0
Ruszin	440 600	5,6	6 777	0,5	-	-	-	-	-	-	447 377	3,4
Horvát	71 926	0,9	2 860	0,2	-	-	625 028	72,0	480 494	50,1	1 180 308	9,0
Szerb	62 880	0,8	334 046	26,9	-	-	222 062	25,6	310 964	32,4	979 952	7,4
Szlovén	44 862	0,6	-	-	-	-	-	-	-	-	44 862	0,3
Bolgár	-	-	22 780	1,6	207	0,01	-	-	-	-	22 987	0,2
Örmény	3 144	0,04	-	-	7 879	0,4	-	-	-	-	11 023	0,1
Görög	6 288	0,08	2 820	0,2	-	-	87	0,01	-	-	9 915	0,1
Olasz	-	-	-	-	-	-	3 995	0,5	384	0,04	4 379	0,03
Cigány	18 864	0,2	11 440	0,8	52 665	2,5	-	-	-	-	82 969	0,6
Zsidó	227 940	2,9	15 507	1,1	6 220	0,3	2 519	0,3	479	0,05	252 665	1,9
Egyéb	-	-	-	-	-	-	-	-	1 151	0,01	1 151	0,01
Nem magyar összesen	3 863 996	49,1	1 204 376	84,4	1 488 395	71,8	862 724	99,3	953 892	99,5	8 373 383	63,5
Összlakosság	7 864 262		1 426 221		2 073 737		868 456		958 877		13 191 553	

Forrás: Jelentések a határon túli magyar kisebbségről. (A *Medvetánc*, az ELTE és az MKKE társadalomelméleti folyóiratának melléklete.) Budapest, 1988.

Ausztria-Magyarország nemzetiségi megoszlása, 1910

Nemzetiség	Lakosság (milliókban)	Százalékos arány
Német	12,0	23,9
Magyar	10,0	20,2
Cseh	6,5	12,6
Lengyel	5,0	10,0
Ukrán	4,0	7,9
Román	3,25	6,4
Horvát	2,5	5,3
Szlovák	2,0	3,8
Szerb	2,0	3,8
Szlovén	1,25	2,6
Egyéb	2,9	3,5
Összesen	51,4	100,0

Forrás: R. Pearson: *National Minorities in Eastern Europe*, p. 46.

A nemzetiségek százalékos megoszlása Ausztriában

Nemzetiség	1880	1910
Német	36,8	35,6
Cseh	23,8	23,0
Lengyel	14,9	17,8
Ukrán	12,8	12,6
Szlovén	5,9	4,5
Szerb és horvát	2,6	2,8
Olasz	3,1	2,7
Egyéb	0,1	1,0

Forrás: R. Pearson: *National Minorities in Eastern Europe*, p. 64.

Ausztria területén élő nemzetiségek nyelvi hovatartozás szerint, 1910–1976

Év	Szlovén	Horvát	Magyar	Cseh	Szlovák
1910	74 210	44 243	26 570	119 447	–
1923	26 300	41 392	10 055	32 274	835
1934	26 300	41 392	10 055	32 274	835
1951	19 976	31 182	5 566	3 817	301
1971	23 579	28 084	14 815	7 967	–
1976	13 283	7 619	6 438	4 464	317

Forrás: A. Suppan: *Die österreichischen Volksgruppen*, Verlag für Geschichte und Politik, Wien, 1983, pp. 18-19.

A nemzetiségek százalékos megoszlása Magyarországon (Horvátországgal együtt)

Nemzetiség	1890	1910
Magyar	42,8	48,1
Román	14,9	14,1
Német	12,2	9,8
Szlovák	11,1	9,4
Horvát	9,0	8,8
Szerb	6,1	5,3
Ruszin (ukrán)	2,2	2,3
Egyéb	1,7	2,2

Forrás: R. Pearson: *National Minorities in Eastern Europe*, p. 64.

Oroszország nemzetiségi megoszlása, 1897

Nemzetiség	Lakosság (milliókban)	Százalékos arány
Orosz	55,7	44,3
Ukrán	22,4	17,8
Lengyel	7,9	6,3
Belorusz	5,9	4,7
Zsidó	5,1	4,0
Német	1,8	1,4
Litván	1,7	1,3
Lett	1,4	1,2
Mordvin	1,0	0,9
Észt	1,0	0,9
Egyéb finn-ugor	1,5	1,2
Egyéb (főképp ázsiai)	16,4	15,9
Összesen	122,7	99,9

Forrás: R. Pearson: *National Minorities in Eastern Europe*, p. 69.

Nemzetiségek a Szovjetunióban a népszámlálások alapján (ezer fő)

	1959	1970	1979
Szovjetunió, összes	208 827	241 720	262 085
Orosz	114 114	129 015	137 397
Ukrán	37 253	40 753	42 347
Üzbég	6 015	9 195	12 456
Belorusz	7 913	9 052	9 463
Kazah	3 622	5 299	6 556
Tatár	4 968	5 931	6 317
Azerbajdzsáni	2 940	4 380	5 477
Örmény	2 787	3 559	4 151
Grúz	2 692	3 245	3 571
Moldován	2 214	2 698	2 698
Tadzsik	1 397	2 136	2 898
Litván	2 326	2 665	2 851
Türkmen	1 002	1 525	2 028
Német	1 620	1 846	1 936
Kirgiz	969	1 452	1 906
Zsidó	2 268	2 151	1 811
Csuvas	1 470	1 694	1 751
Dagesztáni	944	1 365	1 657
Lett	1 400	1 430	1 439
Baskír	989	1 240	1 371
Mordvin	1 285	1 263	1 192
Lengyel	1 380	1 168	1 151
Észt	989	1 007	1 020

Forrás: Horak, Stephan M. (ed): *Guide to the study of the Soviet Nationalities (Non-Russian Peoples of the USSR)*, Libraries Unlimited, Inc. Littleton, Colorado, 1982.

A nyugat-európai kisebbségek száma

Országok és kisebbségek	Lakosság (fő)
Ausztria (1971)	7 456 754
Horvátok	24 500
Szlovének	20 000
Magyarok	5 300
Belgium (1970)	9 696 379
Flamandok	5 600 000
Vallonok	4 000 000
Németek	60 000
Dánia (1970)	4 978 106
Feröer-szigetek lakói	40 000
Németek	23 000
Finnország (1970)	4 633 805
Svédek	336 406
Lappok	2 500
Franciaország (1971)	51 485 000
Okszitánok	9 000 000
Elzászi németek	1 600 000
Bretonok	600 000
Korzikaik	800 000
ebből Korzikán él	170 000
Katalánok	150 000
Baszkok	90 000
Hollandia (1970)	13 269 563
Frízek	750 000
ebből Frieslandban él	450 000
Írország (1970)	2 971 230
Ír anyanyelvű	600 000
Nagy-Britannia (1971)	55 355 138
Skót nemzetiségű	5 000 000
ebből gael anyanyelvű	100 000
Walesi nemzetiségű	2 000 000
ebből walesi anyanyelvű	900 000
Ír nemzetiségű	600 000
ebből ír anyanyelvű	15 000
Német Szövetségi Köztársaság (1970)	61 503 000
Dán nemzetiségű	35 000
Fríz nemzetiségű	80 000
ebből fríz anyanyelvű	20 000
Norvégia (1970)	3 917 211
Lappok	20 000
Olaszország (1970)	54 025 211
Dél-tiroli németek	260 000
Rétorománok (friulánok, ladinok)	230 000
Albánok	120 000
Szlovének	50 000
Spanyolország (1972)	34 320 000
Katalánok	6 500 000
Baszkok	800 000
ebből baszk nyelvű	500 000
Svájc (1960)	5 719 612
Svájci németek	3 980 518
Svájci franciák	1 119 979
Svájci olaszok	209 524
Rétorománok	39 040
Svédország (1970)	8 127 396
Finnek	40 000
Lappok	10 000

Forrás: Joó Rudolf: *Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában*, Budapest, 1988 (1. sz. függelék).

Magyarok a világban 1930 és 1970 körül

	1930	1970
Magyarország	8 000 000	10 200 000
Szomszédos államok	2 720 000	3 000 000
Európa többi állama	105 000	200 000
Amerika	680 000	990 000
Ausztrália	350	35 000
Afrika és Ázsia	5 650	25 000
Összesen	11 511 000	14 450 000

Forrás: Glatz F. (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében*, História könyvek, Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1988, 323. old.

A magyarok számának alakulása a statisztikai adatok szerint 1910–1981 között

	1910	1934	1951	1961	1971	1981
Ausztria						
(Burgenland)	24 807	10 442	5 251	5 642	5 673	4 147
Csehszlovákia						
(Szlovákia)	1 087 343	–	326 679	518 782	572 010	579 166
Jugoszlávia	565 597	468 000	496 000	504 000	477 000	427 000
Románia	1 704 851	1 554 000	1 588 000	1 620 000	–	1 670 568
Szovjetunió	–	–	146 247	–	157 000	160 509

A magyarok száma 1910-ben és 1980-ban a környező országokhoz csatolt területeken

	1910	1980
Ausztria	24 807	4 147 ^a
Csehszlovákia	1 087 343	579 166
Jugoszlávia	565 597	427 000 ^a
Románia	1 704 851	1 670 568 ^b
Szovjetunió	–	160 568 ^a

^a 1981-es népszámlálási adatok alapján.

^b 1977-es népszámlálási adatok alapján.

Magyarok Ausztriában, 1923 – 1971

Év	Burgenland	Bécs	Ausztriai magyarok összesen
1923	14 971	10 922	28 228
1934	10 442	4 844	18 076
1951	5 251	1 039	11 176
1961	5 642	–	–
1971	5 673	8 413	19 177

Forrás: Glatz F. (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében*, História könyvek, Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1988, 323. old.

Magyarok Csehszlovákiában, 1921 – 1980

Év	Szlovákia	Csehszlovákia más területei	Csehszlovákia összesen
1921	650 597	111 225	761 823
1930	571 952	119 971	691 923
1949	354 532	13 201	367 733
1961	518 782	15 152	533 934
1970	552 006	20 562	572 568
1980	559 490	19 676	579 166

Forrás: Glatz F. (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében*, História könyvek, Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1988, 323. old.

A mai Szlovákia területén élő lakosság nemzeti összetétele, 1910–1980

Nemzetiség	1910		1919		1921		1930	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
Szlovák	1 686 713	57,6	1 962 766	66,6	1 952 866	68,1	2 250 616	67,7
Magyar	896 271	30,6	692 831	23,5	650 597	21,7	585 434	17,6
Német	196 958	6,7	143 589	4,9	145 844	4,8	156 279	4,7
Ruszin	97 051	3,3	93 411	3,2	88 970	3,0	95 783	2,9
Cseh	–	–	–	–	– ^b	–	121 696 ^b	3,7
Egyéb	49 832	1,8	55 710	1,9	84 397	2,8	107 280	3,2
Összesen	2 926 824	100,0	2 948 307	100,0	3 000 870	100,0	3 324 111	100,0

Nemzetiség	1950		1961		1970		1980 ^c	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
Szlovák	2 982 524	86,6	3 560 216	85,3	3 878 904	85,5	4 321 100	86,6
Magyar	354 532	10,3	518 782	12,4	552 006	12,2	559 800	11,2
Német	5 179	0,1	6 299	0,1	4 760	0,1	5 100	0,1
Ruszin	48 231	1,4	35 435	0,9	42 238	1,0	37 200	0,7
Cseh	40 365	1,2	45 721	1,1	47 402	1,0	55 200	1,1
Egyéb	9 678	0,3	6 621	0,2	10 992	0,2	9 400	0,3
Összesen	3 442 317	100,0	4 174 046	100,0	4 537 290	100,0	4 988 000	100,0

^a 1910–1921 az egyéb nemzetiségűek között.

^b A növekedés főleg a „zsidó nemzetiségűek”-ből: ezt a kategóriát önkényesen hozták létre a magyarok és németek számának csökkentése végett.

^c Nem végleges adat.

Forrás: Jelentések a határon túli magyar kisebbségről. (A *Medvetánc*, az ELTE és az MKKE társadalomelméleti folyóiratának melléklete.) Budapest, 1988.

A magyar tannyelvű gimnáziumok adatai Csehszlovákiában

Tanév	Gimnáziumok száma	Tanulók száma
1957/58	15	10 084
1965/66	22	3 855
1970/71	13 ^a	4 253
1980/81	11 ^a	4 220
1988/89	10 ^b	3 250

^a Plusz 9 közös igazgatóú.

^b Plusz 8 közös igazgatóú.

A magyar tannyelvű általános iskolai hálózat adatai Csehszlovákiában

Tanév	Iskolák száma	Összes tanuló száma	Magyar iskolákba járók száma	Szlovák iskolákba járó magyar nemzetiségű tanulók száma
1950/51	609	–	50 463	–
1957/58	563	–	56 158	–
1960/61	553	89 000	72 144	16 856
1963/64	–	–	79 188	–
1983/84	277	65 627	47 917	17 710
1988/89	243 ^a	–	49 345	–

^a Plusz 11 közös igazgatóú.

Magyarok Jugoszláviában, 1921 – 1981

Év	Vajdaság	Horvátország	Szlovénia	Jugoszlávia más területein	Jugoszlávia összesen
1921	–	–	–	–	472 409
1930	–	–	–	–	465 800
1948	428 932	51 399	10 246	5 915	496 492
1953	435 217	47 711	11 063	8 184	502 175
1961	442 560	42 347	10 498	8 963	504 368
1971	423 866	35 488	9 785	8 235	477 374
1981	385 356	25 439	9 496	6 429	426 720

Forrás: Glatz F. (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében*, História könyvek, Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1988, 323. old.

Magyarok Romániában, 1920 – 1977

Év	Erdély	Románia más területei	Romániai magyarok összesen
1920	1 326 000	137 573	1 463 573
1930	1 353 000	73 000	1 426 000
1948	1 482 000	18 000	1 500 000
1956	1 559 000	29 000	1 588 000
1966	1 597 000	22 592	1 619 592
1977	1 651 000	20 000	1 671 000

Forrás: Glatz F. (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében*, História könyvek, Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1988, 323. old.

Erdély népességének etnikai megoszlása a népszámlálások szerint, 1948 – 1977

Népesség	1948	1956	1966	1977		
	anya- nyelv szerint	anya- nyelv szerint	nemze- tiség szerint	anya- nyelv szerint	nemze- tiség szerint	nemzetiség és anyanyelv szerint
Szám szerint (ezer fő)						
Román	3 752	4 081	4 052	4 570	4 599	5 321
Magyar	1 382	1 616	1 559	1 626	1 597	1 651
Német	332	373	368	374	372	323
Zsidó (jiddis)	30	10	44	1	14	8
Cigány	–	38	78	32	49	44
Egyéb	165	114	131	117	129	153 ^a
Összesen	5 761	6 232	6 232	6 720	6 720	7 500
Százalék szerint						
Román	65,1	65,5	65,0	68,0	67,9	70,9
Magyar	25,7	25,9	25,0	24,2	23,8	22,0
Német	5,8	6,0	5,9	5,6	5,5	4,3
Zsidó (jiddis)	0,5	0,2	0,7	–	0,2	0,1
Cigány	–	0,6	1,3	0,5	0,7	0,6
Egyéb	2,9	1,8	2,1	1,7	1,9	2,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

^a Ebből 34 059 „eltérő anyanyelvű és nemzetiségű”.

Forrás: Román statisztikai adatok alapján közli *Erdély története*, Budapest, 1986, 1767. old.

Románia népességének etnikai megoszlása a népszámlálások szerint, 1948–1977

Népesség	1948	1956	1966	1977			
	anya- nyelv szerint	anya- nyelv szerint	nemze- tiség szerint	anya- nyelv szerint	nemze- tiség szerint	nemze- tiség ^a szerint	nemzetiség és anyanyelv ^b szerint
Szám szerint (ezer fő)							
Román	13 598	15 081	14 996	16 771	16 747	19 004	19 207
Magyar	1 500	1 654	1 588	1 652	1 620	1 707	1 671
Német	344	395	383	388	383	359	332
Zsidó (jiddis)	139	34	146	5	43	26	25
Cigány	–	67	104	49	64	230	76
Egyéb	292	258	270	238	246	233	248 ^c
Összesen	15 873	17 498	17 489	19 103	19 103	21 559	21 599
Százalék szerint							
Román	85,7	86,2	85,7	87,8	87,7	88,1	89,1
Magyar	9,4	9,5	9,1	8,6	8,5	7,9	7,8
Német	2,2	2,2	2,2	2,0	2,0	1,7	1,5
Zsidó (jiddis)	0,9	0,2	0,8	–	0,2	0,1	0,1
Cigány	–	0,4	0,6	0,3	0,3	1,1	0,4
Egyéb	1,8	1,5	1,6	1,3	1,3	1,1	1,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

^a A népszámlálás előzetes eredményei alapján.

^b A népszámlálás végleges eredményei alapján.

^c Ebből 44 875 „eltérő anyanyelvű és nemzetiségű”.

Forrás: Román statisztikai adatok alapján közli *Erdély története*, Budapest, 1986, 1766. old.

A magyarok becsült lélekszáma Romániában és Erdélyben, 1977, 1987

Tájegység	Népszámlálás 1977	Becslés 1977	Becslés 1987
Erdély	1 651 000	1 850 000	2 030 000
Bákó megyei csángó	4 000	80 000	70 000
Bukarest	8 000	100 000	100 000
Románia egyéb részei	8 000	–	–
Összesen	1 671 000	2 030 000	2 200 000

Forrás: Jelentések a határon túli magyar kisebbségről. (A *Medvetánc*, az ELTE és az MKKE társadalomelméleti folyóiratának melléklete.) Budapest, 1988.

Magyarok a Szovjetunióban, 1930 – 1979

Év	Kárpát- Ukrajna	Szovjetunió más területei	Szovjetunió összesen
1930	–	6 282	6 282
1959	146 247	8 491	154 738
1970	157 000	9 000	166 000
1979	–	–	171 000

Forrás: Glatz F. (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében*, História könyvek, Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1988, 323. old.

A Kárpátalján élő nemzetiségek megoszlása az 1975. évi statisztikai adatok szerint

	Nemzetiségek száma (ezer)	Összlakosságon belüli %-os aránya
Ukrán	860,2	75,5
Magyar	102,0	14,4
Orosz	37,1	3,3
Román	24,8	2,2
Zsidó	11,2	1,0
Szlovák	10,1	0,9
Egyéb	19,1	1,7

Népességváltozások és anyanyelv 1920-ban

Szomszédokhoz került	Magyar		Német		Szlovák		Román		Rutén		Horvát		Szerb		Egyéb	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Csehszlovákiához	1 072 000	10,8	265 000	13,9	1 703 000	87,5	21 000	0,7	442 000	95,2	3 000	1,4	400	0,1	63 000	15,6
Romániához	1 664 000	16,7	557 000	29,3	32 000	1,6	2 819 000	95,6	10 000	2,3	2 000	1,0	56 000	12,1	96 000	23,9
Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz	459 000	4,6	308 000	16,1	46 000	2,4	80 000	2,7	11 000	2,3	92 000	47,1	378 000	82,0	145 000	36,2
Ausztriához	26 000	0,3	216 000	11,4	1 000	0,0	20	0,0	50	0,0	45 000	23,1	10	0,0	4 000	1,0
Fiume	6 000	0,1	2 000	0,1	200	0,0	100	0,0	10	0,0	13 000	6,6	400	0,1	27 000	6,8
Szomszédokhoz került összesen	3 227 000	32,5	1 348 000	70,8	1 782 000	91,5	2 920 000	99,0	463 000	99,8	155 000	79,2	435 000	94,3	335 000	83,5
Magyarország összesen (1920 június 4. előtt)	9 945 000		1 903 000		1 946 000		2 948 000		464 000		195 000		461 000		401 000	
A Trianon utáni Magyarország	6 718 000	67,5	555 000	29,2	164 000	8,5	28 000	1,0	1 000	0,2	40 000	20,8	26 000	5,7	66 000	16,5

Forrás: Glatz F. (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében*, História könyvek, Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1988, 236. old.

Magyarország népességének anyanyelvi és nemzetiségi megoszlása, 1920–1980

Év		Magyar	Német	Szlovák	Román	Szerb	Horvát	Szlovén vend	Cigány	Ruszin	Zsidó	Egyéb	Összesen
1920	a	7 155 979	550 062	141 877	23 695	17 132	58 931	6 087	6 989	–	–	26 123	7 986 875
1930	a	8 000 335	477 153	104 786	16 221	7 031	47 332	5 464	7 841	–	–	18 946	8 685 109
1941*	a	11 364 839	720 291	270 467	1 100 290	164 755	207 734	70 315	57 776	563 910	132 325	30 621	14 683 323
	n	11 884 947	532 686	173 514	1 052 067	159 346	68 162	20 343	76 738	547 177	139 455	28 706	14 683 323
1941**	a	8 655 798	475 491	75 877	14 142	5 442	37 885	4 816	18 640	–	–	27 983	9 316 074
	n	8 918 868	302 198	16 677	7 565	3 629	4 177	2 058	27 033	–	–	33 869	9 316 074
1949	a	9 076 041	22 455	25 988	14 713	5 158	20 423	4 473	21 387	–	–	14 161	9 204 799
	n	9 104 640	2 617	7 808	8 500	4 190	4 106	666	37 598	–	–	34 674	9 204 799
1960	a	9 786 038	50 765	30 690	15 787	4 583	33 014		25 633	–	–	14 534	9 961 044
	n	9 837 725	8 640	14 340	12 326	3 888	14 210		56 121	–	–	13 744	9 961 044
1970	a	10 166 237	35 594	21 176	12 624	12 235	17 609	4 205	34 957	–	–	17 462	10 322 099
1980	a	10 579 898	31 231	16 054	10 141	3 426	20 484	3 142	27 915	–	–	17 172	10 709 463
	n	10 638 974	11 310	9 101	8 874	2 805	13 985	1 731	6 404	–	–	16 369	10 709 463

a: anyanyelv szerinti népszámlálási adatok.

n: nemzetiség szerinti népszámlálási adatok.

* Az 1938–1941 között visszacsatolt országrészekkel együtt.

** Az 1941-es népszámlálás trianoni területre visszaszámított adatai.

Forrás: Glatz F. (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében*, História könyvek, Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1988, 322. old.

Területi és népességi változások 1920-ban, a trianoni békeszerződés következményeképpen

Terület	Terület		Népesség		Népsűrűség
	km ²	%	fő	%	
Csehszlovákiához került	63 004	22,3	3 567 575	19,5	56,6
Romániához került	102 181	36,2	5 236 305	28,7	51,2
Szerb-horvát-szlovén királysághoz került	21 031	7,4	1 519 013	8,3	72,2
Ausztriához került	4 026	1,4	292 588	1,6	72,7
Fiume	21	0,0	49 806	0,3	2371,7
Szomszédokhoz került összesen	190 263	67,3	10 665 287	58,4	56,1
Magyarország összesen (1920. június 4. előtt)	282 870		18 264 533		64,6
A Trianon utáni Magyarország	92 607	32,7	7 599 246	41,6	82,1

Forrás: Glatz F. (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében*, História könyvek, Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1988, 236. old.

A nemzetiségi népesség száma Magyarországon anyanyelvek szerint, 1980

Anyanyelv	Lélekszám
Szlovák	16 000
Román	10 000
Délszláv	27 000
Német	31 000
Összesen	84 000

Az aktív keresők osztály- és rétegtagozódása Magyarországon (az 1980-as évek elején) százalékban

	Aktív kereső	Munkásosztályhoz tartozó	Szövetkezeti parasztsághoz tartozó	Nem fizikai foglalkozású (szellemi)	Kisáru-termelő, kiskereskedő	Munkásosztályhoz tartozókból		
						szakmunkás	betanított munkás	segédmunkás
Kiemelt községek*	100,0	60,6	18,4	18,2	2,8	40,2	42,1	15,0
ebből: magyar	100,0	60,8	16,7	20,0	2,5	40,3	42,2	14,6
szlovák	100,0	58,4	26,4	12,6	2,6	39,4	43,6	14,9
román	100,0	43,4	36,0	13,8	6,8	31,8	43,5	22,8
délszláv	100,0	55,3	26,0	13,1	5,6	39,3	45,5	13,4
német	100,0	61,7	17,9	17,2	3,2	45,8	38,7	12,4

*Az 1980. évi népszámlálást követően kiegészítő adatgyűjtést végzett a KSH az ország 506 községében („kiemelt községek”), melyekben a régebbi népszámlálások eredményei alapján említésre méltó számban éltek nemzeti kisebbséghez tartozó családok (szerk.).

Az aktív keresők népgazdasági ág szerinti megoszlása Magyarországon (az 1980-as évek elején) százalékban

	Aktív kereső	Ipar	Építőipar	Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás	Szállítás és hírközlés	Kereskedelem	Vízgazdálkodás	Nem anyagi ágak együtt
Kiemelt községek*	100,0	31,9	7,4	29,3	7,1	8,0	1,4	14,9
ebből: magyar	100,0	32,4	7,1	27,4	7,5	8,2	1,4	16,0
szlovák	100,0	30,6	7,6	35,4	6,6	7,0	1,1	11,7
román	100,0	20,0	4,0	46,3	6,9	7,7	1,0	14,1
délszláv	100,0	26,9	7,9	37,5	6,9	6,8	2,4	11,6
német	100,0	32,9	8,1	30,5	6,3	7,9	1,3	13,0

*Az 1980. évi népszámlálást követően kiegészítő adatgyűjtést végzett a KSH az ország 506 községében („kiemelt községek”), melyekben a régebbi népszámlálások eredményei alapján említésre méltó számban éltek nemzeti kisebbséghez tartozó családok (szerk.).

A családok összetétele, gyermekszám szerinti megoszlása Magyarországon (az 1980-as évek elején) százalékban

Család		Házaspár		Egy szülő gyermekkel	0	A családok		
		gyermek nélkül	gyermekkel			1 15 évesnél fiatalabb gyermekkel	2	3-x
Kiemelt községek*	100,0	35,5	54,4	10,1	55,3	22,2	18,3	4,2
ebből: magyar	100,0	32,7	56,8	10,5	51,9	23,6	20,0	4,5
szlovák	100,0	41,9	48,9	9,2	62,9	20,0	14,9	2,2
román	100,0	45,8	45,7	8,5	64,0	18,6	13,3	4,1
délszláv	100,0	39,5	49,9	10,6	62,3	19,6	14,8	3,3
német	100,0	43,3	48,8	7,9	65,3	18,7	14,2	1,8

*Az 1980. évi népszámlálást követően kiegészítő adatgyűjtést végzett a KSH az ország 506 községében („kiemelt községek”), melyekben a régebbi népszámlálások eredményei alapján említésre méltó számban éltek nemzeti kisebbséghez tartozó családok (szerk.).

Iskolai végzettség Magyarországon a megfelelő korúak százalékában

	10-x	15-x	18-x	25-x
éves népességből				
	0 osztály	legalább ált. iskola 8. osztálya	legalább befejezett középiskola	befejezett felsőfokú tanintézet
Kiemelt községek*	1,3	60,0	14,4	3,1
ebből: magyar	1,1	64,3	16,4	3,8
szlovák	0,5	52,4	9,5	1,3
román	4,5	45,3	8,7	2,2
délsláv	1,0	51,3	9,4	1,7
német	0,4	53,7	12,5	2,0

*Az 1980. évi népszámlálást követően kiegészítő adatgyűjtést végzett a KSH az ország 506 községében („kiemelt községek”), melyekben a régebbi népszámlálások eredményei alapján említésre méltó számban éltek nemzeti kisebbséghez tartozó családok (szerk.).

A nemzetiségi óvodák adatai Magyarországon

Év	Német	Román	Szerb-horvát	Szlovák	Szlovén	Összesen
<i>Óvodák száma</i>						
1960/61	17	9	11	25	–	62
1968/69	6	5	10	15	–	36
1974/75	55	13	23	36	–	127
1979/80	94	13	28	49	3	187
1981/82	102	15	37	52	3	209
<i>Nemzetiségi nyelven foglalkoztatott gyermekek száma</i>						
1960/61	539	290	318	1 076	–	2 223
1968/69	230	228	249	633	–	1 340
1974/75	2 614	160	645	1 432	–	4 851
1979/80	5 324	368	1 562	2 228	101	9 643
1981/82	7 200	498	1 680	2 564	124	12 066
<i>Óvónők száma</i>						
1960/61	16	11	11	30	–	68
1968/69	8	6	10	16	–	40
1974/75	83	17	25	46	–	171
1979/80	168	22	56	77	–	321
1981/82	241	23	76	89	4	433

Forrás: Fodor P. – Kővágó L. – Stark F. – Vereseghi M. (szerk.): *Együtt a nemzetiségekkel. Nemzetiségi politika a mai Magyarországon.* Kossuth Könyvkiadó, 1984.

Nemzetiségi nyelvet oktató iskolák adatai Magyarországon

Év	Német	Román	Szerb-horvát	Szlovák	Szlovén	Összesen
<i>Iskolák száma</i>						
1960/61	141	13	51	118	6	329
1968/69	123	8	54	63	6	254
1974/75	155	8	58	74	6	301
1979/80	158	6	49	78	5	296
1981/82	172	8	49	77	5	311
<i>Nemzetiségi nyelvet oktató pedagógusok száma</i>						
1960/61	210	15	76	153	7	461
1968/69	168	11	72	95	7	353
1974/75	275	13	82	122	10	502
1979/80	294	16	85	147	11	533
1981/82	345	73	129	194	11	752

Forrás: Fodor P. – Kővágyó L. – Stark F. – Verseghe M. (szerk.): *Együtt a nemzetiségekkel. Nemzetiségi politika a mai Magyarországon.* Kossuth Könyvkiadó, 1984.

Nemzetiségi tannyelvű iskolák adatai Magyarországon*

Év	Német	Román	Szerb-horvát	Szlovák	Szlovén	Összesen
<i>Iskolák száma</i>						
1960/61	2	10	13	6	–	31
1968/69	1	8	8	6	–	23
1974/75	2	7	8	5	–	22
1979/80	2	7	6	5	–	20
1981/82	2	6	6	5	–	19
<i>Tanulólétszám</i>						
1960/61	142	1 087	548	740	–	2 517
1968/69	24	802	439	706	–	1 991
1974/75	135	618	471	679	–	1 903
1979/80	148	637	499	474	–	2 058
1981/82	140	689	537	833	–	2 199

*Az ún. nemzetiségi tannyelvű iskolák gyakorlatilag kétnyelvűek: a reál tárgyak oktatása magyar nyelven folyik az 1960/61-es tanévtől (szerk.).

Forrás: Fodor P. – Kővágyó L. – Stark F. – Verseghe M. (szerk.): *Együtt a nemzetiségekkel. Nemzetiségi politika a mai Magyarországon.* Kossuth Könyvkiadó, 1984.

A nemzetiségi gimnáziumok adatai Magyarországon*

Év	Német	Román	Szerb-horvát	Szlovák	Szlovén	Összesen
<i>Iskolák száma</i>						
1960/61	4	1	1	2	-	8
1968/69	3	1	1	2	-	7
1974/75	3	1	1	2	-	7
1979/80	3	1	1	2	-	7
1981/82	3	1	1	2	-	7
<i>Tanulók száma</i>						
1960/61	348	96	116	123	-	683
1968/69	396	72	105	144	-	717
1974/75	292	115	106	137	-	630
1979/80	322	121	127	133	-	703
1981/82	381	118	157	170	-	826

*Az ún. nemzetiségi tantervi iskolák gyakorlatilag kétnyelvűek: a reál tárgyak oktatása magyar nyelven folyik az 1960/61-es tanévtől (szerk.).

Forrás: Fodor P. - Kővágó L. - Stark F. - Verseghe M. (szerk.): *Együtt a nemzetiségekkel. Nemzetiségi politika a mai Magyarországon.* Kossuth Könyvtár, 1984.

A közép- és felsőfokú nemzetiségi pedagógusképzés adatai Magyarországon*

Év	Német	Román	Szerb-horvát	Szlovák	Szlovén	Összesen
<i>Óvónői szakközépiskolák</i>						
1968/69	-	-	-	-	-	-
1974/75	5	-	-	6	-	11
1978/79	16	-	5	26	-	47
1981/82	24	-	17	39	-	80
<i>Felsőfokú óvónőképzés</i>						
1960/61	5	3	3	6	-	17
1968/69	8	2	1	5	-	16
1974/75	16	8	5	11	-	40
1979/80	13	2	4	3	-	22
<i>Felsőfokú tanítóképzés</i>						
1960/61	11	1	3	2	-	19
1968/69	9	-	-	2	-	11
1974/75	16	9	4	3	6	38
1979/80	22	10	8	20	-	57
<i>Főiskolai tanárképzés</i>						
1960/61	39	11	19	20	-	89
1968/69	38	16	29	22	-	96
1974/75	85	12	44	44	-	185
1979/80	86	22	34	30	1	173
1981/82	62	21	26	34	3	146
<i>Külföldi ösztöndíjasok</i>						
1980	18	5	16	4	9	52
1981	16	3	12	7	8	46
1982	19	3	14	11	8	55

*A hazai nemzetiségi pedagógusképzés gyakorlatilag nyelvtanárképzést, illetve óvónők, tanítók esetében nyelvpedagógus képzést jelent (szerk.).

Forrás: Fodor P. - Kővágó L. - Stark F. - Verseghe M. (szerk.): *Együtt a nemzetiségekkel. Nemzetiségi politika a mai Magyarországon.* Kossuth Könyvtár, 1984.

A nemzetiségi közművelődés adatai

Év	Német	Román	Szerb-horvát	Szlovák	Szlovén	Összesen
<i>Klubok</i>						
1968	-	-	-	-	-	-
1977	20	6	29	13	-	68
1982	14	15	32	27	-	88
<i>Énekkarok</i>						
1968	14	3	14	7	-	38
1977	65	3	22	49	-	139
1982	39	7	13	38	-	97
<i>Zenekarok</i>						
1968	31	2	26	-	-	59
1977	47	4	40	15	-	106
1982	37	6	21	24	-	88
<i>Népi táncgyűjtesek</i>						
1968	12	8	32	11	-	63
1977	53	9	40	43	-	145
1982	51	6	24	18	-	99
<i>Színjátszó csoportok</i>						
1968	7	3	8	4	-	22
1977	17	1	12	10	-	40
1982	8	-	6	6	-	20

Forrás: Fodor P. – Kővágyó L. – Stark F. – Veresghi M. (szerk.): *Együtt a nemzetiségekkel. Nemzetiségi politika a mai Magyarországon.* Kossuth Könyvkiadó, 1984.

Nemzetiségi múzeumok, tájházak, gyűjtemények

	Bázismúzeum	Tájház	Helyi gyűjtemények	Összesen
<i>1977</i>				
Német	1	2	6	9
Román	1	1	3	5
Szerb-horvát	1	4	24	29
Szlovák	1	5	10	16
<i>1982</i>				
Német	1	9	15	25
Román	1	1	1	3
Szerb-horvát	1	4	24	29
Szlovák	1	8	9	18

Forrás: Fodor P. – Kővágyó L. – Stark F. – Veresghi M. (szerk.): *Együtt a nemzetiségekkel. Nemzetiségi politika a mai Magyarországon.* Kossuth Könyvkiadó, 1984.

A magyarországi cigány lakosság népszámszádatai a KÖJÁL-ok nyilvántartása alapján, 1984

	A cigány lakosság összlétszáma*	Ebből kiköltözött, illetve nem telepen él		Telepen él		Nyilvántartott telepek száma db
		fő	%	fő	%	
Baranya	22 000	21 275	96,7	725	3,3	9
Bács-Kiskun	8 740	7 837	89,7	903	10,3	11
Békés	9 173	2 483	27,1	6 690	72,9	17
Borsod-Abaúj-Zemplén	67 000	57 139	85,3	9 861	14,7	126
Csongrád	7 300	6 500	89,1	800	10,9	10
Fejér	3 612	2 622	72,6	990	27,4	13
Győr-Sopron	2 800	2 760	98,6	40	1,4	1
Hajdu-Bihar	21 500	20 980	97,6	520	2,4	8
Heves	18 032	13 372	74,2	4 660	25,8	50
Komárom	6 200	5 300	85,5	900	14,5	7
Nógrád	17 500	13 950	79,7	3 550	20,3	48
Pest	20 232	16 592	82,0	3 640	18,0	77
Somogy	20 548	19 976	97,2	572	2,8	7
Szabolcs-Szatmár	42 000	36 500	86,9	5 500	13,1	43
Szolnok	21 200	14 700	69,4	6 500	30,6	24
Tolna	10 403	8 543	82,1	1 860	17,9	28
Vas	7 000	6 860	98,0	140	2,0	2
Veszprém	7 030	6 332	90,1	698	9,9	14
Zala	7 400	6 984	94,4	416	5,6	19
Budapest	60 000	59 850	99,75	150	0,25	5
Összesen	379 670	330 555	87,0	49 115	13,0	519

*A megyei KÖJÁL-ok statisztikai nyilvántartásaiban a magukat cigánynak vallók szerepelnek cigányként.

Forrás: Jelentés a cigány lakosság körében végzett egészségnevelő munka eredményeiről, egészségi állapotukról, a további feladatokról. Egészségügyi Minisztérium. Kézirat.

A munkavállaló cigányok foglalkoztatási adatai Magyarországon 1984-ben (%)

	Cigányok	Összlakosság
Szakmunkás	7,7	29,5
Betanított munkás	23,8	25,7
Segédmunkás	51,2	12,2
Fizikai összesen	82,7	67,4
Nem fizikai összesen	17,3	32,6

Forrás: A cigány lakosság helyzete és a Hazafias Népfront feladatai a cigány lakosság segítségével. HNF Társadalompolitikai Osztály, 1984.

**Cigány tanulók továbbtanulása középfokú iskolákban és az országos továbbtanulási arány
az 1985/86-os tanévben**

Iskolatípus	Cigány tanulók		Országos továbbtanulási arány (%)
	létszáma	%-a	
Az általános iskola 8. osztályát végzők (1984/85-ben)	5236	100,0	100,0
Gimnázium	64	1,2	20,8
Szakközépiskola	95	1,8	26,0
Egészségügyi szakiskola	13	0,3	1,4
Gép- és gyorsíró iskola	56	1,1	1,6
Szakmunkásképző iskola	1751	33,4	43,8
Összesen	1979	37,8	93,6

Forrás: Cigány tanulók az alsó- és középfokú oktatási intézményekben, 1985/86. tanév. Statisztikai adatgyűjtemény. Művelődési Minisztérium, Tudományszervezési és Informatikai Intézet, Budapest, 1986.

A cigány tanulók aránya a dolgozók általános iskoláiban (1985. december 1.)

		Tanulólétszám	Ebből a cigányok	
		összesen	száma	%-a
Alapismereti tagozat	1-2. osztály	473	395	83,5
	3-4. osztály	484	419	86,6
Esti-levelező tagozat	5-6. osztály	2172	1282	59,0
	7. osztály	4868	1934	39,7
	8. osztály	4253	1636	38,5
Összesen		12250	5666	46,3

Forrás: Cigány tanulók az alsó- és középfokú oktatási intézményekben, 1985/86. tanév. Statisztikai adatgyűjtemény. Művelődési Minisztérium, Tudományszervezési és Informatikai Intézet, Budapest, 1986.

A cigány tanulók aránya a dolgozók középiskoláiban (1985. október 15.)

Évfolyam	Tanulólétszám összesen	Ebből cigányok száma		összesen	A cigányok %-a
		esti	levelező tagozaton		
I.	16 559	47	173	220	1,3
II.	25 800	28	125	153	0,6
III.	23 428	17	89	106	0,5
IV.	18 817	2	55	67	0,4
I – IV. összesen	84 604	104	442	546	0,6

Forrás: Cigány tanulók az alsó- és középfokú oktatási intézményekben, 1985/86. tanév. Statisztikai adatgyűjtemény. Művelődési Minisztérium, Tudományszervezési és Informatikai Intézet, Budapest, 1986.

A cigány tanulók aránya a középiskolákban

Évfolyam	Az összes tanuló %-ában
Gimnáziumban	
I.	0,23
II.	0,21
III.	0,16
IV.	0,17
I – IV. összesen	0,19
Szakközépiskolában	
I.	0,27
II.	0,23
III.	0,23
IV.	0,16
I – IV. összesen	0,23
Valamennyi középiskolában összesen	
I.	0,25
II.	0,22
III.	0,20
IV.	0,16
I – IV. összesen	0,21

Forrás: Cigány tanulók az alsó- és középfokú oktatási intézményekben, 1985/86. tanév. Statisztikai adatgyűjtemény. Művelődési Minisztérium, Tudományszervezési és Informatikai Intézet, Budapest, 1986.

Az ismertté vált cigány és nem cigány bűnelkövetők megoszlása egyes kiemelt erőszakos és garázda jellegű bűncselekmény-csoportok szerint 1983–1987-ben Magyarországon

A bűncselekmény megnevezése	Nem cigány bűnelkövetők	%	Cigány bűnelkövetők	%	Bűnelkövetők összesen	%
<i>1983</i>						
Befejezett emberölés	229	2,2	16	0,7	245	1,9
Rablás	762	7,3	511	21,6	1 273	9,9
Szándékos testi sértés	4 839	46,4	722	30,5	5 581	43,5
Erőszakos közöszlés	459	4,4	138	5,8	597	4,7
Szemérem elleni erőszak	195	1,9	11	0,5	206	1,6
Természet elleni erőszakos fajtalanság	104	1,0	8	0,3	112	0,9
Zsarolás	47	0,4	5	0,2	52	0,4
Hivatalos személy elleni erőszak	951	9,1	108	4,6	1 059	8,2
Garázdaság	2 864	27,4	849	35,9	3 713	28,9
Összesen	10 470	100,0	2 368	100,0	12 838	100,0
<i>1985</i>						
Befejezett emberölés	189	1,7	21	0,9	210	1,6
Rablás	820	7,4	546	23,2	1 366	10,2
Szándékos testi sértés	4 938	44,8	647	27,5	5 585	41,8
Erőszakos közöszlés	445	4,0	98	4,2	543	4,1
Szemérem elleni erőszak	180	1,6	14	0,6	194	1,5
Természet elleni erőszakos fajtalanság	84	0,8	11	0,5	95	0,7
Zsarolás	63	0,6	11	0,5	74	0,6
Hivatalos személy elleni erőszak	936	8,5	110	4,6	1 046	7,8
Garázdaság	3 339	30,5	899	38,1	4 238	31,8
Összesen	11 014	100,0	2 357	100,0	13 371	100,0
<i>1987</i>						
Befejezett emberölés	206	1,9	26	1,0	232	1,8
Rablás	802	7,6	477	18,4	1 279	9,7
Szándékos testi sértés	4 796	45,2	645	24,8	5 441	41,2
Erőszakos közöszlés	349	3,3	107	4,1	456	3,5
Szemérem elleni erőszak	145	1,4	14	0,5	159	1,2
Természet elleni erőszakos fajtalanság	86	0,8	24	0,9	110	0,8
Zsarolás	65	0,6	1	0,0	66	0,5
Hivatalos személy elleni erőszak	799	7,5	112	4,3	911	6,9
Garázdaság	3 358	31,7	1 192	45,9	4 550	34,4
Összesen	10 606	100,0	2 598	100,0	13 204	100,0

Forrás: Tájékoztató a cigánybűnözés alakulásáról az 1983–1987. években. A Legfőbb Ügyészség Titkársága, 1988.

Az ismertté vált cigány és nem cigány bűnelkövetők megoszlása a vagyon elleni bűncselekmény-csoporton belül 1983 – 1987-ben Magyarországon

A bűncselekmény megnevezése	Nem cigány bűnelkövetők	%	Cigány bűnelkövetők	%	Bűnelkövetők összesen	%
1983						
Személyek javait károsító lopás	9 627	34,0	1 803	52,6	11 430	36,1
Társadalmi tulajdont károsító lopás	9 777	34,6	1 184	34,5	10 961	34,6
Sikkasztás*	2 697	9,5	36	1,0	2 733	8,6
Csalás*	2 017	7,1	51	1,5	2 068	6,5
Kifosztás*	78	0,3	37	1,1	115	0,4
Orgazdaság*	1 229	4,4	97	2,8	1 326	4,2
Rongálás*	877	3,1	78	2,3	955	3,0
Jármű önkényes elvétele*	1 732	6,1	124	3,6	1 856	5,9
Jogtalan elcsajátítás*	240	0,9	20	0,6	260	0,8
Összesen	28 274	100,0	3 430	100,0	31 704	100,0
1985						
Személyek javait károsító lopás	10 544	37,2	1 896	51,5	12 440	38,8
Társadalmi tulajdont károsító lopás	9 197	32,4	1 311	35,6	10 508	32,8
Sikkasztás*	2 729	9,6	34	0,9	2 763	8,6
Csalás*	1 824	6,4	63	1,7	1 887	5,9
Kifosztás*	63	0,2	40	1,1	103	0,3
Orgazdaság*	1 167	4,1	100	2,7	1 267	4,0
Rongálás*	879	2,9	58	1,6	937	2,9
Jármű önkényes elvétele*	1 866	6,6	167	4,5	2 033	6,3
Jogtalan elcsajátítás*	162	0,6	16	0,4	178	0,6
Összesen	28 371	100,0	3 685	100,0	32 056	100,0
1987						
Személyek javait károsító lopás	11 608	39,1	2 331	51,3	13 939	40,7
Társadalmi tulajdont károsító lopás	9 393	32,3	1 626	35,8	11 019	32,7
Sikkasztás*	2 569	8,6	60	1,3	2 629	7,7
Csalás*	1 890	6,4	90	2,0	1 980	5,8
Kifosztás*	59	0,2	45	1,0	104	0,3
Orgazdaság*	1 242	4,2	123	2,7	1 365	4,0
Rongálás*	848	2,8	81	1,8	929	2,7
Jármű önkényes elvétele*	1 752	5,9	167	3,7	1 919	5,6
Jogtalan elcsajátítás*	163	0,5	22	0,5	185	0,5
Összesen	29 724	100,0	4 545	100,0	34 269	100,0

*Társadalmi tulajdon és személyi javak együtt.

Forrás: Tájékoztató a cigánybűnözés alakulásáról az 1983 – 1987. években. A Legfőbb Ügyészség Titkársága, 1988.

Válogatott bibliográfia

Az alábbiakban válogatást adunk olyan publikációkból, melyek lapunk e számának témáihoz kapcsolódnak.

- Anderson, B.: *Imagined Communities, Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, 1983.
- Antonova, K.A. – Bogard-Levin, G.M. – Kotovszkij, G.G.: *India története*, Kossuth Könyvkiadó – Gondolat, Budapest, 1981.
- Arató E.: *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon, 1790–1840, 1840–1848, 2. köt.*, Budapest, 1960.
- Arató E.: *Kelet-Európa története a 19. század első felében*, Budapest, 1971.
- Baktay E.: *India*, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet R.T., Budapest, 1932.
- Balassa I.: *A határainkon túli magyarok néprajza*, Gondolat, Budapest, 1989.
- Barabás B. – Enyedi S. – R. Süle A. – Tóth Pál P.: *A magyar nemzeti kisebbség Romániában*, Nyelvünk és Kultúránk 72, Az Anyanyelvi Konferencia Védnökségének Tájékoztatója, szerkesztette: Imre Samu, 1988.
- Bennet, J.W. (ed.): *The New Ethnicity: Perspectives from Ethnology*, Proceedings of the American Ethnological Society, St. Paul, 1973.
- Berghe, P.L.: *The Ethnic Phenomenon*, New York – Oxford, 1981.
- Borsody, S. (ed.): *The Hungarians: A Divided Nation*, New Haven, 1988.
- Bromlej, J.V.: *Etnosz és néprajz*, Budapest, 1976.
- Czilbauer Gy.: *Adatok és tények a magyarországi németiség történetéből (1945–1949)*, Nemzetiségi Füzetek, 1989/7.
- Csuka J.: *Kisebbségi sorban. A délvidéki magyarság 20 éve*, 1–2. köt., Szabadka, 1942.
- Dashevsky, A.: *Theoretical Frameworks in the Study of Ethnic Identity: Toward a Social Psychology of Ethnicity*, *Ethnicity*, 1975, II.
- Dávid Z.: *Magyarok a határaink mentén*, *Mozgó Világ*, 1982/7.
- Davies, N.: *God's Playground, A History of Poland*, 2. vols., Oxford, 1981.
- Deutsch, K.W.: *Nationenbildung – Nationalstaat – Integration*, Hrsg. von A. Ashkenasi und P. Schulze, Düsseldorf, 1972.
- Dolmányos I.: *A nemzetiségi politika története a Szovjetunióban*, Budapest, 1964.
- Dupka Gy. – Horváth S.: *Múltunk és jelenünk*, Uzsgorod, 1987.
- Duray M.: *Kutyaszorító*, Püski, New York, 1983.
- Eastern Europe – National Minorities, 1919–1980*, Litterhorn, 1985.
- Eisenstadt, S.N.: *Tradition, Change and Modernity*, New York – London, 1973.

- Erdős Kamill cigánytanulmányai.* A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 78. Szerk.: Vekerdi J., Békéscsaba, 1989.
- Etnikai reneszánsz..., Tabajdi Csaba és Bronyiszlav Holopov beszélgetése, *Tiszatáj*, 1989/8.
- ÉVM útmutató a cigányság lakóhelyi beilleszkedésének segítéséhez, Építésügyi Tájékoztatói Központ, Budapest, 1986.
- Fitzgerald, Th. (ed.): *Social and Cultural Identity: Problems of Persistence and Change*, Athens, 1974.
- Geertz, C.: *The Interpretation of Cultures*, New York, 1973.
- Gellner, E.: *Nations and Nationalism*, Oxford, 1983.
- Glatz F. (szerk.): *Magyarok a Kárpát-medencében*, História könyvek, Pallas Lap- és Könyvkiadó Vállalat, 1988.
- Glatz F.: Das Deutschtum in Ungarn im Zeitalter der industriellen Entwicklung. A magyarországi némettség az ipari fejlődés korában, In: *300 Jahre Zusammenleben. Aus der Geschichte der Ungarndeutschen. 300 éves együttélés. A magyarországi németek történetéből*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.
- Glazer, N. – Moynihan, D. (eds.): *Ethnicity: Theory and Experience*, Cambridge, 1975.
- Gyivicsan A. – Kozma M. – Győri-Nagy S. – Szász J.A.: *A magyarországi nemzetiségek kulturális, tudati jellemzői*, Állami Gorkij Könyvtár – Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1985.
- Honigmann, J.: *The Development of Anthropological Ideas*, Homewood, 1976.
- Hoóz I.: *A népesség nemzetiség szerinti számbavételének problémái*, Demográfia, 1975/1.
- Hösch, E.: *Geschichte der Balkanländer, von der Frühzeit bis zur Gegenwart*, München, 1988.
- Illyés E.: *Erdély változása. Mítosz és valóság*, München, 1976.
- Isajiw, W.: *Definitions of Ethnicity, Ethnicity*, 1974, I.
- Janics K.: *A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után, 1945 – 1948*, Bern, 1979.
- Jászi O.: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*, (eredeti megjelenés: 1912), Gondolat, 1986.
- Joó R.: *Nemzetiségek és nemzetiségi kérdés Nyugat-Európában*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977.
- Joó R.: *Nemzeti és nemzetiségi önrendelkezés, önkormányzat, egyenjogúság*, Budapest, 1984.
- Joó R.: *Etnikumok és regionalizmus Nyugat-Európában*, Gondolat, Budapest, 1988.
- Joó R.: *Soknemzetiségű államok: néhány európai etnikai együttélési modell áttekintése*. Kézirat.
- Kann, R.: *The Multinational Empire: Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy, 1848 – 1918*, 2. vols., New York, 1950.
- Kemény I.: *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó 1971-ben végzett kutatásról*, MTA Szociológiai Kutatóintézete, 1976.
- Keyes, Ch. (ed.): *Ethnic Change*, Seattle, 1982.

- Kocsis K.: Magyarország jelenlegi etnikai térszerkezetének sajátosságai. Kézirat, Budapest, 1988.
- Köpeczi B. (főszerk.): *Erdély története*, 1–3. köt., Budapest, 1986.
- Kővágó L.: *Kisebbség – nemzetiség*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1977.
- Kővágó L.: *Nemzetiségek a mai Magyarországon*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981.
- Kővágó L.: *A magyar kommunisták és a nemzetiségi kérdés*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985.
- Magyarságkutatás*. A Magyarságkutató Csoport Évkönyve, Budapest, 1987 és 1988.
- Manninen, L.: *Change and the Problem of Identity*, Ethnologia Scandinavica, 1982.
- McNeill, W.H.: *Polyethnicity and National Unity in World History*, Toronto – Buffalo – London, 1985.
- Mezey B. – Pomogyi L. – Tauber I.: *A magyarországi cigánykérdés dokumentumokban*, 1422–1985, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- A Minisztertanács 1016/1979. /VII.12./ sz. határozata a cigánylakosság helyzetének javításával kapcsolatos további feladatokról, *Magyar Közlöny*, 1979/8.
- Nemzetiségek Magyarországon. A nemzetiségi és a nemzetiségekre vonatkozó hazai irodalom válogatott bibliográfiája 1987, Állami Gorkij Könyvtár, 1988.
- A Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferenciák (1975, 1980, 1985) előadásai, Magyar Néprajzi Társaság – Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Békés megyei Szervezete, Békéscsaba, 1976, 1981, 1986.
- Niederhauser E.: *Nemzetek születése Kelet-Európában*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1976.
- Niedermüller P.: A mindennapok folklórja avagy a folklór mindennapjai, In: *Folklór és mindennapi élet*, Budapest, 1981.
- Niedermüller P.: *Folklórelmélet és folklorisztikai paradigmák*, Budapest, 1985.
- Pataki F.: *Az én és a társadalmi azonosságtudat*, Budapest, 1982.
- Pearson, R.: *National Minorities in Eastern Europe 1848–1945*, London – Basingstoke, 1983.
- Rehák L.: *A kisebbségek Jugoszláviában*, Novi Sad, 1967.
- Rehák L. (szerk.): *Anyanyelv – „államnyelv”. Tanulmányok a nemzetek és nemzetiségek nyelvének egyenrangú használatáról a Vajdaságban*, Újvidék, 1976.
- Report on the situation of the Hungarian minority in Rumania. Prepared for the Hungarian Democratic Forum, Budapest, 1988.
- Robbins, R.: Identity, Culture and Behavior, In: Honigsmann, J. (ed.): *Handbook of Social and Cultural Anthropology*, Chicago, 1973.
- Robertson, R. – Holzner, B. (eds.): *Identity and Authority, Exploration in the Theory of Society*, Oxford, 1980.
- Róna-Tas A.: Nép és nemzet, *Valóság*, 1989/6.
- Said, A. – Simons, L. (eds.): *Ethnicity in an International Context*, New Brunswick, 1976.
- Sik E.: *Menekültekről és menekülthullámokról*, Társadalomtudományi Informatikai Egyesülés, 1989.
- Smith, A.: *The Ethnic Revival in the Modern World*, Cambridge, 1981.

- Stark F.: Die Nationalitätenpolitik der Volksrepublik Ungarn. A Magyar Népköztársaság nemzetiségi politikája, In: *300 Jahre Zusammenleben. Aus der Geschichte der Ungarndeutschen. 300 éves együttélés. A magyarországi németek történetéből*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.
- Stark F.: Nemzetiségkép a mai magyar politikai és közgondolkodásban, In: *Nemzetiségi ismeretterjesztés*, 1988/2, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Budapest.
- Stavrianos, L.S.: *The Balkans since 1453*, Hinsdale, Ill., 1958.
- Sugar, P.F. and Lederer, I. (eds): *Nationalism in Eastern Europe*, Seattle - London, 1969.
- Székely A.B. - Joó R.: *Anyanyelv és közösségi tudat a nemzetiségi középiskolákban*, Művelődéskutató Intézet - Állami Gorkij Könyvtár, 1986.
- Szende B.: Identität und Sprachkultur bei der Ungarndeutschen. Azonosságtudat és nyelvi kultúra a magyarországi németek körében, In: *300 Jahre Zusammenleben. Aus der Geschichte der Ungarndeutschen. 300 éves együttélés. A magyarországi németek történetéből*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1988.
- Szépfolusi I.: *Lássátok, halljátok egymást!* Bern, 1980.
- Szlovákiai jelentés a magyar kisebbség állapotáról, Magyar Füzetek, Párizs, 1982.
- Szűcs J.: „Nemzetiség” és „nemzeti öntudat” a középkorban. Szempontok egy egységes fogalmi nyelv kialakításához, In: *Nemzet és történelem*, Budapest, 1984.
- Tóth Pál P.: *Metszéspontok*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.
- Tóth Pál P.: *Messiasok*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- Weber, M.: *Economy and Society*, New York, 1968.

Kutatási információ*

Az alábbiakban válogatást adunk olyan jelenleg is folyó kutatásokból, melyek lapunk e számának témáihoz kapcsolódnak.

- „Adatok és tények a magyarországi németiség történetéből”, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, témafelelős: Zillbauer György.
- „Az angliai magyar emigráció”, Magyarságkutató Intézet, témafelelős: Arday Lajos.
- „Antropológiai szemlélet a néprajzi kutatásokban”, MTA Néprajzi Kutató Csoportja, témafelelős: Niedermüller Péter.
- „Az ausztriai magyarok folklórja”, MTA Néprajzi Kutató Csoportja, témafelelős: Nagy Ilona.
- „A Békés megyei szlovákok hagyományos gazdálkodása”, Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, témafelelős: Andó György.
- „A burgenlandi magyarság népdalkincse, népköltészete”, a Veszprémi Akadémiai Bizottság megbízásából, témafelelős: Barsi Ernő.
- „Cigány népzenei kutatások”, MTA Zenetudományi Intézete, témafelelős: Kovalcsik Katalin.
- „A cigányság eredete, beilleszkedési zavarainak oka”, MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, témafelelős: Mészáros Ágnes.
- „Cigány tanulók beilleszkedési zavarai”, Oktatókutató Intézet, témafelelős: Forray R. Katalin és Hegedüs T. András.
- „A Csehszlovákiában élő magyarok népszokásai”, MTA Néprajzi Kutató Csoportja, témafelelős: Barna Gábor.
- „A csehszlovákiai kisebbség (1918)”, JATE, témavezető: Polányi Imre.
- „Cselekvési program a cigánygyerekek és -fiatalok neveléséhez”, Országos Pedagógiai Intézet, témafelelős: Rácz Gyöngyi.
- „A délkelet-alföldi románok nemzetiség-története (belső viszonyok, önkormányzat) a 18–19. században”, Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, témafelelős: Csobay Lászlóné.

*Az itt közölt listában a következő rövidítéseket használtuk: ÁJK = Állam- és Jogtudományi Kar; BTK = Bölcsészettudományi Kar; ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem; JATE = József Attila Tudományegyetem; JPTE = Janus Pannonius Tudományegyetem; KB = Központi Bizottság; KLTE = Kossuth Lajos Tudományegyetem; MSZMP = Magyar Szocialista Munkáspárt; MTA = Magyar Tudományos Akadémia; NME = Nehézipari Műszaki Egyetem; TTK = Természettudományi Kar.

- „A Délkelet-Alföldön élő románok művelődéstörténete a betelepüléstől 1945-ig”, Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, témafelelős: Csobay Lászlóné.
- „A Délkelet-Alföldön élő szlovákok népi építésze”, Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, témafelelős: Andó György.
- „Diplomáciai iratok a magyar külpolitika történetéből”, Magyarságkutató Intézet, témafelelős: Juhász Gyula.
- „A dualizmus-kori magyarországi szlovákok társadalma és politikai mozgalmai”, MTA Történettudományi Intézete, témafelelős: Szarka László.
- „A dunántúli nemzetiségekkel és a Dunántúllal határos országok népeivel való együttélésünk és érintkezésünk hatásainak kölcsönhatásainak vizsgálata”, JPTE, témafelelős: Polányi Imre.
- „Az emberi betegségek racionális és mágikus gyógy módjai a hazai románoknál”, Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, témafelelős: N. Martyn Emília.
- „Az erdélyi magyarság két világháború közötti és 1945 utáni története”, MTA Történettudományi Intézete, témafelelős: Lipcsey Ildikó.
- „Az észak-magyarországi és szlovákiai magyarság néprajzi kutatása és interetnikus kapcsolatai más nemzetiségekkel (szlovák, ukrán, német)”, KLTE BTK, témafelelős: Ujváry Zoltán.
- „Az etnikai kisebbségek Európában, 1850–1940”, MTA Történettudományi Intézete, témafelelős: Katus László.
- „Az 1941-es észak-erdélyi adatfoglalás történet-szociológiai feldolgozása”, Magyarságkutató Intézet, témafelelős: Tóth Pál Péter.
- „Az 1919 utáni magyarországi nemzetiségi politika, különös tekintettel a németekre és a szlovákokra”, MTA Történettudományi Intézete, témafelelős: Tilkovszky Lóránt.
- „Felső-őrségi népszokások és népi építészet”, a Veszprémi Akadémiai Bizottság megbízásából, témafelelős: Lukács László.
- „A hazai szlovákság magyarságképe a 19. században”, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, témafelelős: Krajczárné Cierna Lubica.
- „Interetnikus vizsgálat a Baranya megyében élő nemzetiségek együttéléséről”, Állami Gorkij Könyvtár Nemzetiségek Kutató Csoportja, témavezető: Verseghi György.
- „Iratok a nemzetiségi kérdés történetéből”, MTA Történettudományi Intézete, témavezetők: Szász Zoltán és Szarka László.
- „A jugoszláviai magyarok népi kultúrája”, MTA Néprajzi Kutató Csoportja, témafelelős: Égető Melinda.
- „A jugoszláviai magyarság nemzet- és nemzetiségi koncepciója”, Magyarságkutató Intézet, témafelelős: Kővágó László.
- „A jugoszláviai és romániai magyarság a két világháború között”, JATE, témavezető: Sajti Enikő.
- „A Kárpátaljai magyarság népzenei és néptánc-hagyományainak feltárása”, MTA Zenetudományi Intézete, témavezető: Felföldi László.
- „A kesztölci szlovákok és a nagybörzsönyi németek történeti és jelenkutatása”, Állami Gorkij Könyvtár Nemzetiségek Kutató Csoportja, témavezető: Tarján Gábor.

- „A kisebbségek nemzetközi jogi védelme”, MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, témavezetők: Baka András és Herczeg Géza.
- „A kisebbség jogi helyzete”, MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, témavezető: Baka András.
- „A kolozsvári magyar egyetem 1944 és 1959 közötti története”, Magyarságkutató Intézet, témafelelős: Joó Rudolf.
- „Közép-európai helyzettudat a magyar, lengyel, horvát, szerb, cseh, szlovák és román irodalomban, 1918–1960”, Magyarságkutató Intézet, témafelelős: Kiss Gy. Csaba.
- „A Lendva-vidék népi kultúrája (szlovéniai magyarok)”, a Veszprémi Akadémiai Bizottság megbízásából, témafelelős: Kerecsény Edit.
- „Magyar, német és horvát népcsoportok együttélése és történeti hagyományai (Gara, Hercegszántó)”, Állami Gorkij Könyvtár Nemzetiségkutató Csoportja, témavezető: Radó Péter.
- „Magyarok Latin-Amerikában”, JATE, témavezető: Anderle Ádám.
- „Magyarország európai megítélése a két világháború között”, Magyarságkutató Intézet, témafelelős: Romsics Ignác.
- „A magyarországi cigányok folklórja”, MTA Néprajzi Kutató Csoportja, témafelelős: Kriza Ildikó.
- „A magyarországi horvátok és a horvátországi magyarok identitásának, nyelvhasználatának, kulturális közegének stb. vizsgálata”, Magyarságkutató Intézet, a zágrábi Nemzetiség- és Migrációkutató Intézettel közösen, témavezetők: Verseghi György, Arday Lajos és Milan Mešič.
- „A magyarországi németek néprajzi kutatása”, MTA Néprajzi Kutató Csoportja, témafelelős: Andrásfalvy Bertalan.
- „Magyarországi német nyelvatlasz és tájszótár”, ELTE BTK, témafelelős: Manherz Károly.
- „A magyarországi nem magyar népek története”, MTA Történettudományi Intézete, témavezető: Niederhauser Emil.
- „Magyarországi Nemzetiségi Nyelvek Archívuma”, Állami Gorkij Könyvtár Nemzetiségi Kutató Csoportja, témafelelős: Lengyel Zsolt.
- „A magyarországi románok ruházatkódása”, Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, témafelelős: N. Martyin Emilia.
- „A magyarországi szerbek és horvátok népköltészete”, Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, témafelelős: Grin Igor.
- „A magyarországi és szlovéniai városokban (Szentgotthárd, Szombathely, Lendva, Murszombat) élő magyarok és szlovének jelenkutatása: identitás, nyelvhasználat, olvasásszociológia, vallásszociológia, image, tömegkommunikáció-használat stb.”, Állami Gorkij Könyvtár Nemzetiségkutató Csoportja, a ljubljana-i Nemzetiségkutató Intézettel közösen, témavezetők: Verseghi György és Renata Mejak.
- „Magyarország nemzetközi helyzete és a magyar külpolitikai gondolkodás története a 20. században”, Magyarságkutató Intézet, témafelelős: Juhász Gyula.
- „A Magyarországon élő délszláv nemzetiség szokásai”, MTA Néprajzi Kutató Csoportja, témafelelős: Kiss Mária.

- „A magyarságismeret és magyarságtudat alakulásának tényezői a szomszédos országokban élő magyar kisebbség iskolás fiatalsága körében”, Országos Pedagógiai Intézet, témavezető: Nobel István.
- „Magyar szellemi élet Kárpátalján 1919–től napjainkig”, Magyarságkutató Intézet, témafelelős: Balla Gyula.
- „A magyar-szerb kapcsolatok a 19. században (elsősorban 1848–1849. délvidéki eseményei)”, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, témafelelős: Varsányi Péter István.
- „Maros-menti szerb népszokások”, Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, témafelelős: Grin Igor.
- „Marxizmus és nemzeti kérdés. Tanulmányok a nemzettudat történetének tárgyköréből”, MTA Történettudományi Intézete, témavezető: Pach Zsigmond Pál.
- „Német nemzetiségi zene”, MTA Zenetudományi Intézete, témafelelős: Ullman Péter.
- „A nemzeti identitás formálásának területei, módjai a főiskolai képzés rendszerében (oktatás)”, Debreceni Tanítóképző Főiskola, témafelelős: Barta Jánosné.
- „A nemzeti kisebbségek jogi státusának biztosítékai hatályos nemzetközi jogi és alkotmányjogi megoldások alapján”, NME ÁJK, témafelelős: Kovács Péter.
- „A nemzeti és nemzetiségi kérdés továbbélése a magyarországi polgári radikális eszmekörben 1933–1950 között”, Magyarságkutató Intézet, témafelelős: Bán András.
- „Nemzeti–nemzetiségi tudat, önismeret: magyarság és a nemzetiségek – együttélés és kölcsönhatások; magyarság és a szomszéd népek, Európa magyarságképe”, JPTE, témafelelős: Polányi Imre.
- „Nemzetiségek népi zenéje”, MTA Zenetudományi Intézete, témafelelős: Vikár László.
- „Nemzetiségek néptánca”, MTA Zenetudományi Intézete, témafelelős: Felföldi László.
- „A nemzetiségi kérdés nemzetközi és alkotmányjogi vonatkozásai”, JPTE ÁJK, témafelelős: Herczegh Géza.
- „A nemzetiségi kultúrák szerepe az államközi kapcsolatokban”, Magyarságkutató Intézet, témafelelős: Joó Rudolf.
- „A nemzetiségi német, szerbhorvát összevont tanító- és óvó-pedagógusképzés”, Baja, Eötvös József Tanítóképző Főiskola, témafelelős: Petőcz Jánosné.
- „Nemzetiségpolitikai gondolkodás, jogalkotás és gyakorlat Magyarországon, valamint Közép- és Kelet-Európában – tekintettel a nemzetközi erőviszonyok változásaira”, Magyarságkutató Intézet, témafelelős: Juhász Gyula.
- „A nemzetiségstudomány elméleti és módszertani problémáinak a tisztázása, valamint a hazai és a kelet-európai nemzetiségi kutatások története és jelenlegi helyzete”, Magyarságkutató Intézet, témavezetők: Arday Lajos, Fejős Zoltán és Joó Rudolf.
- „Népi vallásosság Burgenlandban”, a Veszprémi Akadémiai Bizottság megbízásából, témafelelős: Pusztainé Madar Ilona.
- „A nyelvi szocializáció vizsgálata a magyarországi cigány közösségekben”, JPTE Tanárképző Kar, témafelelős: Szépe György.

- „Nyelvrokonság és nemzeti tudat. A finnugor nyelvhasználat hazai és külföldi forrásainak feltárása, feldolgozása”, ELTE BTK, témafelelős: Hajdu Péter.
- „Nyugat-Dunántúl németiségének kérdése, különös tekintettel az asszimilációra”, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, témafelelős: Zillbauer György.
- „Az ózdi régiók foglalkoztatási helyzetének vizsgálata. A cigányok foglalkoztatási problémái”, MTA Közgazdaságtudományi Intézete, témavezetők: Fazekas Károly és Köllő János.
- „A Rába-vidéki szlovének helyzete a felszabadulás környéki és azt követő időszakban”, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, témafelelős: Stipkovits Ferenc.
- „A Romániából áttelepültek társadalmi helyzetének vizsgálata”, MTA Szociológiai Intézete, témavezető: Heltai Péter.
- „A Romániai Magyar Népi Szövetség és az erdélyi magyarság, 1944–1953”, Magyarságkutató Intézet, témafelelős: Barabás Béla.
- „A romániai magyar szellemi élet 1944 után”, JATE BTK, témafelelős: Ilia Mihály.
- „A románok története a dualizmus korában”, MTA Történettudományi Intézete, témafelelős: Szász Zoltán.
- „A ruszin (kárpatukrán) – magyar kapcsolatok a századfordulón”, Magyarságkutató Intézet, témafelelős: Balla Gyula.
- „A rutén kérdés a 19. században (különös tekintettel a kivándorlásra, illetve az amerikai rutének itthoni gondozására)”, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, témafelelős: Vigh Kálmán.
- „Szlovák lakáskultúra a Délkelet-Alföldön”, Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, témafelelős: Tábori György.
- „A szomszédos (szláv, germán) népekkel és a hazai nemzetiségekkel, etno-kulturális csoportokkal való együttélésünk hatásainak kutatása (1840–1950)”, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, témafelelős: Varsányi Péter István.
- „Társadalmi rétegződés és mindennapi élet: kulturális stratégiák egy amerikai magyar régióban (Chicago, 1880–1985)”, Magyarságkutató Intézet, témafelelős: Fejős Zoltán.
- „A történeti Gömör megye kistáji és lokális monográfiái”, KLTE BTK, témafelelős: Ujváry Zoltán.
- „A történeti Magyarország felbomlásának okirattára (a Jászi-féle 1918. évi Nemzetiségi Minisztérium iratai)”, MTA Történettudományi Intézete, témavezető: Szász Zoltán és Szarka László.
- „Vallásos néprajz, a búcsújárások történeti néprajza Burgenlandban”, a Veszprémi Akadémiai Bizottság megbízásából, témafelelős: Barna Gábor.
- „Városszociológiai vizsgálat a Mezőberényben élő nemzetiségek (német, szlovák) identitásával, kulturális közegével, image-ével, nyelvhasználatával, egyházi szokásaival összefüggésben”, Állami Gorkij Könyvtár Nemzetiségkutató Csoportja, témavezető: Tarján Gábor.
- „Vas megye nemzetiségei (különös tekintettel a horvátokra)”, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, témafelelős: Horváth Sándor.
- „Vas megye nemzetiségei (különös tekintettel a szlovénekre)”, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, témafelelős: Mukicsné Kozár Mária.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Kiadja: a Társadalomtudományi Bizottság nevében a Magyar Tudományos Akadémia

A kiadásért felel: Berend T. Iván, az MTA elnöke

A szerkesztésért felelős személy: Tamási Péter

Budapest, 1989. szeptember

HU ISSN 0864—8174

89.3093/3 MSZH Nyomda, Budapest, XI., Építész u. 40—44. Felelős vezető: Nagy László

Ára: 150,— Ft

INFO-Társadalomtudomány

- 1. szám: Válaszúton a magyar társadalom**
- 2. szám: Népbetegségeink? — A társadalmi beilleszkedési zavarok anatómiájához**
- 3. szám: Technikai fejlődésünk útvesztői**
- 4. szám: Egy mítosz és következményei — Az ún. „nem termelő” szféráról**
- 5. szám: Társadalmi rétegződésünk, társadalmi struktúránk**
- 6. szám: Reformgazdaság?**
- 7. szám: A szocializmus sorsfordulói**
- 8. szám: Az új alkotmány elé**
- 9. szám: Meg lehet-e állítani Magyarország népességfogyását?**